

Заросило В.О., Рибченко С.О., Грищук Б.А.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ВІД ГЕНЕЗИ ДО СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ
ПРАВОВОГО ПРОЦЕСУ**

Монографія

Київ – 2025

УДК 342.9(477:4-67)"1991/2025"

334

Рекомендовано до друку Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Протокол № 6 від 17.07.2025 р.)

Рецензенти:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор;

Муравйов К.В. – доктор юридичних наук, професор;

Курило В.І. – доктор військових наук, професор

Заросило В.О., Рибченко С.О., Грищук Б.А.

334 Адміністративне право в добу глобалізації: від генези до сучасних моделей правового процесу: монографія / за ред. проф. В.О. Заросило. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 212 с.

ISBN 978-617-555-323-7

Монографія присвячена комплексному історико-правовому та порівняльно-правовому дослідженню процесів становлення та розвитку адміністративного права і адміністративного процесу від найдавніших часів до сучасності. У роботі проаналізовано витoki адміністративно-правової думки у Стародавній Греції та Римі, передумови виникнення адміністративного права в епоху Середньовіччя, формування його класичної моделі в буржуазному суспільстві після Великої французької революції, зміни в адміністративному праві у ХХ столітті в країнах Західної Європи та особливості його розвитку в період радянської окупації України. Особливу увагу приділено процесам уніфікації та універсалізації адміністративного права в рамках Європейського Союзу, сучасному стану адміністративного права України, шляху конституційно-правових і адміністративних реформ після здобуття незалежності, процесам гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire*, а також значенню адміністративного права в умовах російсько-української війни та новим викликам перед системою публічного адміністрування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних спеціальностей, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, суддів адміністративних судів.

ISBN 978-617-555-323-7

УДК 342.9(477:4-67)"1991/2025"

В.О. Заросило, С.О. Рибченко, Б.А. Грищук, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО: ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК	8
1.1 Витоки адміністративного права зі Стародавніх Греції та Риму	8
1.2 Передумови виникнення адміністративного права в Середньовіччі	17
1.3 Формування адміністративного права в буржуазному суспільстві	47
Висновки до Розділу 1	62
РОЗДІЛ 2 ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ У ХХ СТОЛІТТІ ТА ПОЧАТОК ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	69
2.1 Розвиток адміністративного права в країнах Західної Європи в ХХ столітті	69
2.2 Формування адміністративного права в період радянської окупації України та відмінність системи від країн Західної Європи.....	83
2.3 Уніфікація адміністративного права в країнах Західної Європи в ХХ столітті	106
Висновки до Розділу 2	128
РОЗДІЛ 3 СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЙОГО РОЗВИТОК	133
3.1 Універсалізація адміністративного права в країнах- учасницях ЄС.....	133
3.2 Сучасний стан адміністративного права в Україні та його значення умовах російсько-української війни	152
Висновки до Розділу 3	180
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191

ВСТУП

Становлення та еволюція адміністративного права як самостійної галузі юридичної науки й практики є відображенням складних соціально-політичних трансформацій, що супроводжували розвиток суспільств у різні історичні епохи. Адміністративне право, формуючись як правова основа функціонування публічної влади, відображало рівень демократичності державного устрою, характер взаємовідносин між владою та громадянами, а також соціальні очікування щодо ефективності, підзвітності й справедливості управління.

У сучасних умовах, коли державне управління дедалі частіше здійснюється в контексті наднаціонального впливу, цифровізації, міждержавної координації та посилення безпекових загроз, осмислення історичних витоків адміністративного права та адміністративного процесу набуває виняткового значення. Глобалізаційні процеси спричиняють глибоку перебудову правових систем, у тому числі трансформацію ролі держави у публічному управлінні, що актуалізує потребу у теоретичному та практичному переосмисленні засад адміністративного права.

На перетині класичної адміністративно-правової доктрини та новітніх викликів сучасності постає необхідність у комплексному дослідженні генези адміністративного права: від античних форм організації публічної влади до становлення адміністративного судочинства, від середньовічних традицій ієрархічного управління до сучасних демократичних практик *good governance*. Особливого значення ці процеси набувають у контексті реформування українського публічного адміністрування, яке постійно адаптується до європейських стандартів, прагнучи побудови ефективної, прозорої та людиноцентричної моделі врядування, водночас реагуючи на виклики війни, гібридної агресії та посилення глобальної взаємозалежності.

У другій половині ХХ століття адміністративне право країн Західної Європи зазнало глибинної трансформації: від поліцейсько-наглядової функції до сервісної моделі, орієнтованої на потреби

громадян. Глобалізаційні процеси нового тисячоліття сприяли гармонізації адміністративних процедур, цифровізації управлінських послуг, посиленню ролі наднаціональних судових інституцій і формуванню спільних транснаціональних правових стандартів. Для України, що обрала стратегічний курс на європейську інтеграцію та впровадження принципів Європейського адміністративного простору, дослідження історичних моделей адміністративного права й аналіз сучасних глобалізаційних впливів має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Таким чином, актуальність теми монографії зумовлена необхідністю наукового осмислення генези адміністративного права і процесу, виявлення закономірностей їх еволюції та визначення впливу глобалізаційних процесів на формування сучасних моделей публічного управління. Важливо не лише простежити історичну динаміку розвитку адміністративно-правових інститутів, а й проаналізувати тенденції їх модернізації в умовах цифровізації, інтеграційних процесів та викликів безпеці.

Стан наукової розробленості проблеми свідчить про наявність численних досліджень окремих аспектів адміністративного права та адміністративного процесу. Зокрема, дослідженням розвитку адміністративного права і адміністративного процесу займалися низка учених, серед яких: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, І. Б. Бегг, В. М. Бевзенко, Ш.-Ж. Боннен, Ю. П. Битяк, Д.-Д. Кананеа, П. В. Діхтійвський, М. Р. Дзіковський, А. І. Єлістратов, В. О. Заросило, В. В. Галуцько, І. П. Голосніченко, О. В. Кожухар, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, В. В. Кузнецов, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінний, Ю. Б. Курилюк, М. П. Куцевич, О. Майєр, В. К. Матвійчук, Р. С. Мельник, С. С. Мірошніченко, Н. Б. Писаренко, М. І. Смокович, С. Г. Стеценко, В. В. Сухонос, В. В. Тильчик, О. В. Тильчик, Ф. Ульман, Ж. Валін, В. А. Вишинський, Ф. Волленшлегер, С. В. Шилл, А. М. Школик, Л. Х'юарт, І. О. Харь, О. М. Якуба та ін. Проте комплексний історико-правовий аналіз генези цих інститутів із урахуванням впливу глобалізаційних процесів залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній юридичній науці.

Метою монографії є комплексне дослідження генези та розвитку адміністративного права і адміністративного процесу в контексті глобалізаційних трансформацій, з'ясування закономірностей

формування національної адміністративно-правової системи, визначення напрямів її вдосконалення відповідно до сучасних європейських стандартів.

Методологічну основу монографії становить поєднання історико-правового, порівняльно-правового, системного, структурно-функціонального, аксіологічного та компаративного методів, що дозволяє забезпечити цілісне бачення предмета дослідження, виявити закономірності розвитку адміністративно-правових інститутів і простежити вплив глобалізаційних чинників на трансформацію публічного управління.

Базова гіпотеза монографії полягає в тому, що адміністративне право й адміністративний процес формуються не лише як сукупність норм, а як інституційна матриця публічної довіри. Ця матриця еволюціонує через історичні «вузли» (поліс – *res publica* – феодалний звичай і канонічне право – модерна держава – «соціальна держава» ХХ століття – цифрова/мережева держава), а в епоху глобалізації входить у режим синхронізації із зовнішніми стандартами. Водночас інституційна спадковість обмежує швидкість і глибину імплантації «чужих» моделей: кожен імпортований інститут (процедурний кодекс, стандарти сервісності, моделі контролю дискреції) проходить через «фільтр» національної правової культури. Тому коректна модернізація потребує, з одного боку, точного історичного «зчитування» власної траєкторії, а з іншого – уважного порівняння з найкращими європейськими практиками.

Нині Українська держава перебуває у фазі інтенсивного реформування публічної влади, водночас боронячи свою незалежність і свободу. У цих умовах адміністративне право виконує роль «операційної системи» публічної влади, що повинна бути одночасно гнучкою (для реагування на кризові події), передбачуваною (для забезпечення правової визначеності) та сервісною (для задоволення потреб громадян і бізнесу). Глобалізація не знімає з порядку денного питання національної ідентичності; навпаки, вона потребує зрілої правової суб'єктності, здатної до відповідальної інтеграції. Тому осмислення генези адміністративного права і процесу – це не лише академічна реконструкція минулого, а й інструмент стратегічного проектування майбутнього правопорядку.

Отже, запропонована монографія поєднує історичну глибину з нормативною і практичною спрямованістю. Воно показує, що адміністративне право – не «сума правил», а жива система, яка вчиться на власній історії і водночас відкривається до глобальних стандартів. Саме в такій перспективі можливе створення стійкої, ефективної, людиноцентричної моделі публічного адміністрування, здатної забезпечити належну якість врядування і справедливий баланс між інтересами держави та правами людини в Україні сьогодні і завтра.

Розділ 1

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО: ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК

1.1. Витоки адміністративного права зі Стародавніх Греції та Риму

Адміністративне право – це галузь публічного права, яка передбачає врегулювання адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо їх впливу на різноманітні суспільні відносини з метою забезпечення публічного інтересу на основі реалізації норм адміністративного права. Перші закони, які регулювали адміністративні відносини, з'явилися в правових системах Стародавнього Сходу та античного Заходу (такі, як кодекс Хаммурапі та публічне право Стародавнього Риму). Хоча треба підкреслити що адміністративне право як окрема галузь права сучасному його розумінні почало формувалось тільки кінці XVIII століття після Великої французької революції 1789 року [158].

Сучасне адміністративне право є результатом європейського континентального розвитку французького адміністративного права кінця XVIII початку XIX століття яке в свою чергу увібрало в себе краще надбання адміністрування всієї державно-правової дійсності людства починаючи з перших державних утворень «номів» стародавнього Єгипту до сьогодення.

Отже, перейдемо до розгляду історії розвитку передумов для створення і утвердження адміністративного права. Прослідкуючи за історичними етапами виникнення інститутів і норм адміністративного права та визначаючи основні тенденції, можна відзначити, що управлінські відносини є однією з первісних складових структури суспільства [175].

Ліберальні постулати, сформовані у XIX столітті, які привели до формування адміністративного права, включаючи індивідуальну свободу громадян, свободу совісті, розподіл влади та представництво виникли не на чистому папері вони мали свої основою «Свободу древніх» – славні надбання античної культури, згідно якими свобода полягала в захисті особистості від тиранії більшості та державного свавілля, моральність повинна бути основою політичного життя. Коли справжня

свобода можлива лише за умови обмеження державної влади та забезпечення прав меншин не допускаючи націоналізму, централізованої бюрократії порушення індивідуальних свобод [188].

У давніх соціально організованих суспільствах правова думка виникала разом із політичною, ґрунтуючись на міфологічних уявленнях про місце людини у світі. Різні інтерпретації таких уявлень у шумерській, єгипетській, вавилонській та давньоіндійській традиціях виражають схожі концепції – хаос і космос. Космос означає впорядкований світ, що постає з первісного хаосу як результат актів творіння, у яких боги встановлюють гармонію як норму буття. Цей впорядкований світ отримує своє об'єктивне існування завдяки трансцендентному джерелу – божественній волі, яка визначає не лише структуру держави, а й характер усіх соціальних відносин. Саме ця воля виступає архетипічним джерелом закону, що передує будь-якому людському судженню. У цьому сенсі давній закон є не просто нормою поведінки, а виявом справедливості, яка втілюється у дотриманні сакрального порядку. Божественний порядок є морально зобов'язувальним і включає ідею загального блага, до якого мають прямувати як правитель, так і громада [97].

Звертаючись до витоків античності слід зазначити що, від VIII століття до н.е. в грецькому суспільстві відбувався перехід від родоплемінної організації до політичного співжиття в межах *полісу* – міста-держави. Це був не лише центр торгівлі чи релігії, а насамперед простір публічного життя, де приватна особа вперше стала *громадянином*. Така особа отримувала права (участь в народних зборах, суді, армії), але також і обов'язки перед спільнотою. У цьому середовищі сімейні і кланові зв'язки поступалися верховенству публічного порядку – права, обговореного й ухваленого колективно. Рівновага між особистою свободою і громадською відповідальністю стала основою афінської демократії, яка виросла на філософському й політичному фундаменті таких постатей, як Солон, що прагнув гармонізувати соціальний конфлікт і встановити справедливість на принципах рівності та раціональності. Римське право вперше юридично розмежувало *jus publicum* та *jus privatum*, визначивши, що держава опікується не приватним інтересом, а спільним благом. Публічне право захищало державні інститути (магістратури, сенат, народні збори),

тоді як приватне право закріплювало свободу волевиявлення осіб у майнових, договірних і сімейних справах [174].

У давньогрецьких політичних спільнотах, зокрема в Афінах, суспільні відносини між політичними інститутами (як публічними особами) та громадянами будувалися на засадах прямої демократії, де приватні особи набували як прав, так і обов'язків через участь у народних зборах, судах і магістратурах. Такі відносини ґрунтувалися на уявленнях про космос – упорядкований за волею богів світ, у якому публічний порядок вважався відображенням божественної справедливості. Закон (номос) не розглядався як виключно людське творіння, а як обов'язкове моральне правило, що прирівнювало всіх громадян перед владою полісу. Публічне право (*ius publicum*) захищало інтереси Римської держави, встановлюючи правила поведінки, функціонування посадових осіб і межі втручання в приватну сферу. З іншого боку, приватне право (*ius privatum*) визнавало автономію суб'єктів у межах договірних, сімейних та майнових відносин, відображаючи зростаючу важливість правової індивідуальності у взаємодії з владою [214].

У політичному житті Давніх Афін було започатковано фундаментальний для всієї подальшої європейської традиції принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Саме афінський поліс уперше на практиці реалізував доктрину системної диференціації владних функцій, що слугувала гарантією балансу між публічними інститутами та запобіжником узурпації повноважень. Зародження цієї концепції пов'язується з реформами архонта Солон на початку VI ст. до н.е., які започаткували поступовий перехід до правової організації держави. Його кодифікаційна діяльність не лише унормувала суспільні відносини, а й відкрила нові можливості для розвитку ремісництва, торгівлі та інституту приватної власності шляхом дозволу заповітного розпорядження навіть у разі відсутності спадкоємців за законом. У подальшому афінське законодавство еволюціонувало в межах демократичної моделі, що формувалася протягом V–IV ст. до н.е. [59, с. 119].

У V–IV століттях до н. е. в Афінах сформувалася розгалужена та високорозвинена система законодавства, яка охоплювала всі ключові сфери суспільного буття. Афінські закони суворо регламентували функціонування державного механізму, встановлюючи

порядок формування та повноваження Ради п'ятисот, колегії стратегів і інших посадових осіб. Особливу увагу приділяли адміністративним і судовим процедурам, які були врегульовані з вражаючою деталізацією. Одним із промовистих прикладів правового регламенту є закон, що визначав обов'язки Ради п'ятисот – колегіального органу, якому було доручено здійснювати поточне управління державою, розробляти проекти рішень для Народних зборів та здійснювати контроль за діями посадовців. Членство у цій раді визначала жеребкування серед повноправних громадян, які досягли 30-річного віку, що засвідчувало демократичний підхід у доборі керівних кадрів [77, с. 245-249].

Поряд із законами та псефізмами, що становили основні інструменти правового регулювання адміністративних відносин у політичному житті Давньої Греції, важливе місце у цій системі займало і звичаєве право. Це право, що розвивалося століттями, ґрунтувалося на усталених суспільних традиціях, неписаних нормах і щоденній правовій практиці, охоплюючи широке коло сфер – від родинних стосунків та майнових прав до торговельних операцій і судових процедур, у тому числі регламентуючи взаємини громадян із державними органами. Визначним прикладом демократичної інновації стало впровадження остракізму – своєрідного механізму народного волевиявлення, який запровадив реформатор Клісфен у 508 році до н. е. [13, с. 143].

Пряме управління народом, яке не стримувалося ані законом, ані політичною конкуренцією між соціальними верствами, стало не менш шкідливим, ніж влада тирана чи олігархії. Як писав англійський історик Дж. Актон, афіняни, відчувши повну владу, відкинули будь-які обмеження, визнаючи лише ті закони, які самі ухвалювали. У результаті народ, який прагнув свободи, сам став джерелом тиранії. Це приклад важливості писаного права, яке має стримувати свавілля навіть народної влади. Природне право, що відображає мораль і загальний інтерес, не завжди втілювалося у реальні закони. Афіньська демократія продемонструвала приклади несправедливості – від переслідувань до обмеження прав. Тому саме позитивне законодавство, засноване на моралі, має обмежувати навіть народну волю. У V–IV ст. до н.е. з'явилися нові уявлення про справедливий устрій [168].

Отже, у Стародавній Греції та Римі право спершу виникало не як раціональна система норм, а як похідна від божественного порядку, що гарантував справедливість. У грецькому політії закон (номос) розглядався як втілення космічної гармонії, в той час як у Римі ранній закон мав сакральний характер, пов'язаний із волею богів. Публічна влада мала бути морально обґрунтованою та спрямованою на загальне благо. Індивідуальна свобода в цих умовах визнавалася лише в рамках відповідності сакральному порядку.

Грецький поліс від VIII ст. до н.е. трансформувався у простір громадянської активності, де свобода осіб визначалася їх участю в народних зборах, судах та магістратурах. Публічні інститути мали колегіальний характер, а їхні повноваження балансувалися системою розподілу влади, започаткованою Солоном. Закон мав превентивну функцію і стримував як монархічні, так і демократичні зловживання. Публічне адміністрування виступало формою самоорганізації громадян. Участь замінила підпорядкування – це була демократія через обов'язок. У Римі вперше відбулося розрізнення публічного (*ius publicum*) та приватного (*ius privatum*) права, що дозволило закріпити як інтереси держави, так і автономію громадян. Публічні органи (магістратури, сенат, народні збори) діяли в межах законів і не могли свавільно втручатися в особисте життя без легітимної підстави. Це створювало модель рівноваги між владою та приватною сферою. Юридична фіксація меж державного втручання була ключем до виникнення римської правової цивілізації. Закон у Римі стає раціональним інструментом, а не виключно виразом сакрального.

Попри великі досягнення афінської демократії, історія продемонструвала небезпеку всевладдя народу. Народне управління, якщо воно не стримується правом, може призводити до тиранії більшості. Прикладом стала практика остракізму, що дозволяла позбавити громадянства без суду. Філософи як Сократ, Платон і Арістотель визнавали необхідність правової межі будь-якої влади. Як у Греції, так і в Римі, публічне адміністрування розвивалося від звичаєвих норм до структурованих органів управління. У Греції – це Рада п'ятисот, народні збори, суди; у Римі – сенат, народні трибуни, претори. Ці інститути не тільки виконували адміністративні функції, а й забезпечували правовий порядок і публічну участь. Згодом саме ці підходи стали основою європейської доктрини публічного адміністрування.

Обидві цивілізації створили модель, в якій право стримує владу, а громадянин визнається суб'єктом, а не об'єктом публічного управління.

У період свого розквіту Стародавній Рим успадкував і трансформував політико-правову спадщину Греції, особливо філософію стоїцизму, яка значно вплинула на формування римського права та адміністративної системи. Стоїцизм, започаткований Зеноном Кітійським в Афінах, наголошував на природному праві, моральній доброчесності та служінні спільному благу. Ці ідеї були адаптовані римськими мислителями, такими як Цицерон, Ульпіан і Папініан, що сприяло розвитку концепції *jus gentium* – права народів, яке визнавало універсальні моральні принципи, спільні для всіх людей, незалежно від громадянства. Римське адміністративне право еволюціонувало разом із розвитком державних інститутів. У період Республіки та Імперії Рим створив складну систему управління, що включала сенат, магістратури та провінційне самоврядування. Завдяки цьому приєднані території отримували певну автономію, а громадяни мали можливість брати участь у політичному житті. Сенека, видатний стоїчний філософ і радник імператора Нерона, підкреслював важливість морального обов'язку та самодисципліни як основи для служіння державі [198].

На відміну від демократичної моделі державного устрою Давньої Греції, у Давньому Римі поступово зміцнювалися авторитарні риси організації публічної влади. У період республіки зосередження адміністративних повноважень у руках впливових магістратів, а згодом – всевладних імператорів, зумовило зростання бюрократичного тиску та формування чітко структурованої, ієрархічної системи державного управління. Усе більш централізоване та інструменталізоване адміністративне право стало ефективним знаряддям зміцнення політичної могутності правлячої еліти. Правова система Риму спиралася на кілька ключових джерел: народні закони – акти, які приймалися народними зборами, а згодом проголошувалися імператорською владою; сенатконсульти – авторитетні постанови Сенату щодо державного управління; едикти магістратів – нормативні розпорядження, що регулювали конкретні аспекти управлінської діяльності; імператорські конституції – загальнообов'язкові та

універсальні правові акти, що втілювали волю правителя в законодавчу форму [155].

У період Римської республіки (509–27 рр. до н.е.) основними джерелами права були авторитетні закони (*leges*) та вагомі плебісцити (*plebiscita*). Вони охоплювали численні аспекти державного устрою, визначали функціональні межі повноважень магістратів і встановлювали чіткі правила діяльності адміністративних інституцій. Закони ухвалювалися народними зборами (коміціями) з ініціативи впливових магістратів – консулів, преторів або народних трибунів. Процедура їх прийняття передбачала попереднє обговорення в авторитетному сенаті, після чого законопроект виносився на голосування в коміції. Щоб закон набув чинності, необхідна була підтримка більшості центурій або триб – структурних одиниць римського громадянства [168].

Плебісцити, своєю чергою, ухвалювалися плебейськими зборами (*concilia plebis*) з ініціативи народних трибунів. Спочатку ці рішення мали обов'язкову силу лише для плебеїв, але після прийняття Закону Гортензія (*Lex Hortensia*, 287 р. до н.е.) вони отримали статус загальнодержавних нормативних актів. Вони відіграли ключову роль у демократизації управлінської системи та розширенні доступу плебеїв до державної влади. Серед найвизначніших: Плебісцит Овінія (339 р. до н.е.) передав цензорам право формувати списки сенаторів з колишніх магістратів, відкривши шлях до сенату не лише для патриціїв, а й для впливових плебеїв; Плебісцит Огульнія (300 р. до н.е.) дозволив плебеям займати почесні жрецькі посади понтифіків та авгурів, зламавши релігійну монополію патриціанської еліти; Плебісцит Клавдія (218 р. до н.е.) обмежив економічну могутність сенаторів, заборонивши їм і їхнім синам брати участь у морській торгівлі. Закони та плебісцити не лише регламентували адміністративно-правові відносини, а й уособлювали демократичні засади публічного управління: виборність, строковість, колегіальність, підзвітність і відповідальність посадовців перед народом. У цей період важливу роль відігравали сенатусконсульти (*senatus consulta*) – постанови поважного сенату, що складався з представників знатних родів. Сенат був могутнім політичним органом, що затверджував рішення народних зборів, регулював міжнародні стосунки, а також мав вплив на релігійну сферу [168, с. 14–16].

Правові норми та джерела адміністративного права відігравали ключову, системоутворюючу роль у забезпеченні ефективного функціонування адміністративних механізмів у Давній Греції та величезному Римі. Вони створювали струнку й логічну правову конструкцію, яка гарантувала: чітке й узгоджене розмежування компетенцій між органами влади та посадовими особами; нормативну регламентацію адміністративних процедур і порядку ухвалення управлінських рішень; надійний захист прав і законних інтересів громадян у взаємодії з органами публічної влади; стабільність правопорядку та дотримання законності в межах державного управління. Без розвинутої, цілісної системи адміністративно-правового регулювання здійснення ефективного публічного адміністрування в умовах розгалужених та складних структур античних держав було б неможливим. Саме адміністративне право ставало цементуючим елементом, що забезпечував злагоджену роботу державного апарату, реалізацію управлінських функцій на всіх щаблях і стабільність політичного устрою [168, с. 25-26].

Складно сказати, яким шляхом пішла б історія європейської цивілізації, якби не велична правова спадщина Римської імперії – розгалужене позитивне право, що збереглося у численних письмових пам'ятках, насамперед у грандіозній Кодифікації імператора Юстиніана (VI ст. н. е.). Цей неоціненний правовий скарб, через кілька століть після свого створення, був урочисто відкритий мешканцями вільних, динамічних торгових міст і адаптований до практичних потреб у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Проте, безперечно, саме писемні джерела римського права стали міцним підґрунтям для нового етапу культурного й інтелектуального розвитку Європи – епохи правового ренесансу. Вони сприяли відродженню природно-правових уявлень, утвердженню гуманістичних ідей і формуванню демократичних ідеалів, що стали основою модерного європейського правопорядку [209].

Отже, правові відносини між римською державою та вільними громадянами були засновані на чітко визначеній системі прав і обов'язків, що формувала основу публічного порядку. У період Республіки громадяни брали активну участь у функціонуванні політичних інституцій: голосували на народних зборах, займали виборні посади, мали доступ до судового захисту. Зі свого боку, держава

забезпечувала правовий порядок, оборону та інфраструктуру, вимагаючи взамін лояльності, служби в армії та сплати податків. Правовий статус громадянина був тісно пов'язаний із його участю у справах громади, що відрізняло Рим від авторитарних моделей. Адміністративна система функціонувала через принцип колегіальності, строковості та підзвітності магістратів.

Центральна влада Риму здійснювала управління територіями за допомогою складної ієрархії магістратур, сенату та, згодом, імператорської адміністрації. Римські провінції мали часткову автономію, але їх контроль з боку центру забезпечувався призначенням провінційних намісників – проконсулів, пропреторів або легатів. Повноваження цих посадовців регулювалися спеціальними законами, зокрема законами Корнелія та Помпея, які унормовували порядок призначення та тривалість каденції. Громади у провінціях зберігали свої традиції та внутрішній порядок за умови лояльності до Риму. Така система дозволяла поєднувати централізоване управління із гнучкою інтеграцією приєднаних територій.

Права державних органів включали управлінські, судові та військові функції, які були ретельно розмежовані між магістратами різного рівня. Консули відповідали за загальне керівництво державою, претори – за судочинство, едили – за муніципальні справи, а цензори – за громадянську реєстрацію і моральний нагляд. У період Імперії значну частину функцій перейняв імператор, якому підпорядковувалися ключові органи виконавчої влади. Зростання ролі імператора зумовило централізацію системи управління та формування єдиного адміністративного апарату. Тим не менш, навіть за умов імператорської монархії, публічна влада залишалася формально правовою.

Права громадян у взаємодії з державою включали можливість участі у виборах, доступ до судового захисту, право апеляції, а також захист від свавілля посадових осіб. Обов'язки громадян полягали в дотриманні законів, сплаті податків і виконанні військової служби. Законодавство детально регламентувало порядок укладання правочинів, передачі майна, реалізації спадкових прав і публічної служби. У правовій системі Риму діяв принцип правової рівності громадян перед законом, хоч на практиці він супроводжувався соціальними обмеженнями. Вільні громадяни мали гарантовані

права, які не поширювались на рабів, іноземців та осіб без громадянства.

Історична динаміка правових відносин між владою та громадянами пройшла шлях від республіканської участі до імператорської централізації. Якщо у Республіці зберігалися виборність і публічні дебати, то в епоху домінуючого остаточного права ухвалення рішень зосереджувалося в руках імператора. Водночас із занепадом ролі сенату й народних зборів, посилювалося значення імператорських едиктів і конституцій. Централізація влади супроводжувалася розвитком канцелярії, фінансових органів і провінційного адміністрування. Така еволюція спричинила перехід від системи партисипативного управління до авторитарної, але юридично впорядкованої моделі державності.

Правова спадщина Стародавнього Риму має фундаментальне значення для сучасного адміністративного права. Систематизованість, універсальність та нормативна чіткість римського права стали зразком для кодифікацій у країнах континентальної Європи. Ідеї про межі влади, юридичні гарантії громадян і розмежування публічного та приватного права становлять основу сучасної концепції правової держави. Римські інститути – сенат, магістратури, адміністративні посади – слугували прототипами сучасних органів публічного адміністрування. Через римське право Європа успадкувала ідею правового порядку як інструменту справедливого врядування.

1.2. Передумови виникнення адміністративного права в Середньовіччі

Адміністративне право є однією з провідних галузей сучасного права, що регулює взаємовідносини між державою та громадянами, забезпечуючи належне функціонування системи публічного адміністрування. Його формування має глибоке історичне підґрунтя, що сягає епохи Середньовіччя, коли почали закладатися основи майбутніх правових систем європейських держав. Саме тоді сформувалися певні принципи та інститути, які в подальшому вплинули на розвиток адміністративного права. Як відомо Середньовіччя – це час зародження нового типу державності та становлення майбутніх національних правових моделей. У цей період почали формуватися окремі правові галузі, зокрема ті, що регулювали управлінські

відносини. Адміністративне право в сучасному розумінні ще не існувало, а терміни «адміністрація» і «адміністрування» вживалися переважно у загальному значенні управління різними сферами: маєтками, податками, церковними справами тощо [11].

Феодальне право Середньовіччя в Європі зароджувалися не на пустому місці. Основою його були правові звичаї різних народів та націй, які динамічно змінювалися як шляхом феодальної роздробленості такі монархічного об'єднання. Що не зворотньо призводило до перетинання, взаємного доповнення кращими надбаннями один одного. Щодо дефініцій, то в українській теорії права що акцентують на ролі держави у визнанні правового звичаю. Професор П. Рабінович доводить, що юридичний звичай як «санкціоноване і забезпечене державою вже існуюче загальне звичаєве правило поведінки» – тобто правило, яке набуло загальнообов'язкової сили завдяки державному схваленню. Він також вказує, що таким звичаєм може стати навіть релігійна норма, якщо вона набуває обов'язковості під впливом державної підтримки [124].

Звертаючись до наукового доробку західних вчених світу слід відзначити що, Ада Марія Кусковська (Ada Maria Kuskowski) історик права з Університету Пенсильванії (США) доводить, що звичаєве право, регламентувало не лише побут, а й структуру феодальних відносин у середньовічній Франції. Норми визнавали право сеньйора на васальну службу, забезпечення захисту підлеглих і взаємні зобов'язання в умовах конфліктів. Узаємодія між феодалами відбувалась через неписані правила вірності, що передбачали систему дарувань (fiefs) в обмін на військову підтримку. Стосунки з вільними громадянами регулювались менш суворо, з акцентом на торгівлю та підпорядкування місцевим нормам. Відносини з кріпаками передбачали панське судочинство, обов'язкові податки, обмеження на переселення, шлюб та власність. Усе це базувалося на традиції, а не на писаних правилах [194].

Правовий звичай як «санкціоноване державою звичаєве правило поведінки, яке набуває загальнообов'язкового характеру» [86], надаючи особливої ваги державному авторитету як умовам перетворення звичаю на норму права. Поділяючи думку про необхідність державної санкції, наголошує, що правовий звичай – це саме той звичай, який отримав визнання з боку державної влади. Водночас

дослідниця доходить висновку, що сукупність таких санкціонованих звичаїв не може формувати окрему систему звичаєвого права, оскільки вони розподілені між різними галузями правової системи [166]. В. Сухонос характеризує правовий звичай як історично сформоване правило поведінки, що було санкціоноване державою. Це правило, на думку вченого, закріплюється у суспільній свідомості й перетворюється на правову норму через багаторазове повторення дій, які спричиняють юридичні наслідки [143].

Д. Гейрбаут (D. Heirbaut) бельгійський правознавець професор римського права в Університеті Гента (Бельгія) аналізує звичаєве право на прикладі Фландрії (сучасна Бельгія), де ключову роль у його творенні відігравали суди та локальні еліти. Взаємини між феодалами регулювались звичаями щодо перемир'я, спадкування, межування земель, встановлення васальних зобов'язань. Вільні громадяни мали доступ до суду, однак права визначались локальними традиціями та становим статусом. Звичаєві норми були записані у формі *coutumes*, які слугували як джерело права до XIV ст. Записані версії часто редагувались, втрачаючи живий характер традиції. Проте, саме суди зберігали гнучкість інтерпретації, продовжуючи застосовувати норми на основі локальних прецедентів. Кодифікація не означала повну відмову від звичаю, навпаки – вона підкреслювала його важливість. Вчений аргументує, що феодальні відносини в Бельгії не могли існувати без легітимації, яку надавав звичай. Саме тому правова культура регіону зберегла розмаїття та автономію, навіть в умовах імперської централізації. Судова практика стала інструментом стабільності та джерелом норм, які виходили з реальної соціальної практики. Звичаєві норми охоплювали навіть питання найму, військової допомоги й оподаткування, демонструючи комплексність правового регулювання. Бельгія, що збереглася як сучасна держава, є яскравим прикладом впливу феодального звичаєвого права на інституційну спадковість. Це підтверджує тезу про тривалий ефект середньовічного звичаю на правову свідомість європейських суспільств [189].

Правовий звичай часто розглядається як соціальна норма, що визнається суспільством як доцільна та необхідна, і яка послідовно застосовується протягом тривалого часу без змін. Така норма закріплюється законодавчо на державному рівні як правовий стандарт,

спрямований на охорону суспільних інтересів та забезпечення виконання прав і обов'язків через юридичні санкції [51]. У науковій літературі подаються й інші підходи, що наголошують на обов'язковому характері державного санкціонування як ключової ознаки правового звичаю.

Шотландський історик, професор сучасної історії в Університеті Сент-Ендрюс Колін Кідд (Colin Kidd) аналізуючи вплив феодального права, сформованого звичаєвими нормами, на політичну думку Англії доводить, що васалітет, як система фьєфів і *homage* були юридичними практиками, які закріплювались через усні присяги й ритуали. Узаємодія між феодалами будувалась на основі зобов'язань щодо захисту та військової підтримки. Вільні громадяни, як-от міщани й дрібні землевласники, були підконтрольні місцевому суду, який застосовував звичаєве право у справах про майно чи порушення миру. «Прив'язані до маєтку» англ. *villein regardant* (по нашому кріпаки) залишались юридично залежними, без права самостійного представництва в суді. Звичаєві норми, хоч і були поступово кодифіковані в рамках «*common law*», залишились живим джерелом юридичної практики. Зокрема, суди короля зберегли прецедентне мислення, засноване на локальних традиціях. *Libri feudorum*, що походить з Італії, також вплинув на англійське право, але адаптувався до місцевої юрисдикції. Писане право не витіснило повністю звичаю, а лише надав йому юридичну стабільність. Це дозволило *common law* увібрати регіональну правову культуру й забезпечити її передачу в межах централізованої держави. Політико-правові ідеї Англії Нового часу черпали легітимацію з феодального звичаю. Парламентська традиція з апеляцією до прав і вольностей є свідченням виживання звичаєвих форм у новій політичній формі. Після зникнення кріпосного ладу в XVI ст. певні звичаєві структури стали частиною ідентичності англо-саксонської правової системи [193].

Серед визначень, у яких відсутнє пряме посилання на санкцію з боку держави, є позиція, за якою правовий звичай трактується як правило поведінки, що формується природно, з часом стає звичним для людей та підтримується державою. Правовими визнаються ті звичаї, які мають широку підтримку серед населення певного регіону або країни [146]. Хоча формулювання не містить прямої згадки про санкціонування, йдеться про його прийняття та охорону з боку

держави. Існує також підхід, який описує звичаєве право як систему норм, що виникають у процесі соціального співжиття. Ці норми закріплюються у свідомості людей як обов'язкові та підтримуються впливом зовнішнього авторитету [115]. Інше визначення подає звичаєве право як джерело правових норм, яке, поряд з етикою та мораллю, формує етнокультурну правову систему конкретного народу [85]. Правовий звичай також може визначатися як первісна форма позитивного права, що виникла самостійно, без втручання держави, і здобула юридичну силу завдяки тривалому фактичному застосуванню як обов'язкової норми [7]. Зустрічається і таке трактування, згідно з яким звичай – це правило поведінки, що існує впродовж значного періоду, регулярно використовується суб'єктами правовідносин, але при цьому не має закріплення у певній правовій формі [152].

Одна з дослідниць, яка самостійно вивчає структури феодального ладу в середньовічній Європі, трактує феодалізм як сукупність різноманітних місцевих звичаїв, що формувалися в окремих частинах континенту, зокрема на Іберійському півострові та в південних областях Франції. У цих місцевостях традиційні правові норми мали визначальне значення у встановленні правових взаємин між землевласниками, які укладали усні домовленості щодо васальної підлеглості, меж земельних володінь та надання військової допомоги. Співпраця між землевласниками та вільними мешканцями міст здійснювалася через комерційні обміни, участь у громадських об'єднаннях та звернення до судових органів, що діяли на основі усталених звичаїв. Щодо прикріплених до землі селян, відомих як "Siervo de la gleba", дослідниця зазначає існування системи обов'язкової праці, обмеження особистої свободи та підпорядкування волі феодала. Ці правила мали різні форми та ступені жорсткості, але їх об'єднувало спільне походження – місцеві традиції. Зібрання, такі як асизи або фуероси, відігравали важливу роль у підтриманні правового порядку, спираючись на звичаєве право. Науковиця підкреслює, що перехід від усних традицій до письмового права відбувався поступово, залежно від політичного тиску або потреби врегулювання конфліктів. Іспанія, з її автономними областями, демонструє спадкоємність феодального правового мислення до сьогодні. Регіони, такі як Наварра та Каталонія, продовжують опиратися на історичні звичаї як на символ своєї автономії. Таким чином, звичаєве право виступає

не лише як механізм правового регулювання, але й як елемент політичної легітимності та культурної ідентичності.

У деяких джерелах правовий звичай ототожнюється із звичаєво-правовими нормами – узагальненими правилами поведінки, які діють у межах певної спільноти, визнаються обов’язковими та спираються на принципи природного права. Такі норми формуються через тривалу й стабільну практику правового регулювання, підтримуються соціальними санкціями та за певних умов можуть бути захищені судовими або державними інституціями [47]. Інший підхід визначає звичай як самобутнє, етнокультурне правило поведінки, що має глибоке історичне коріння [60, с. 9]. Ще одна концепція подає звичай як традиційне, успадковане правило поведінки, характерне для певного народу та чинне протягом тривалого часу. Такий звичай набуває правового значення тоді, коли дотримується в побуті, застосовується в судовій практиці або санкціонується державою. У контексті української традиції зазначається, що звичай вважався правовим, якщо його визнавала громада та він застосовувався в судовій системі [159, с. 35]. При цьому слід враховувати, що в українській звичаєвій системі правозастосовні органи не завжди були державними – існували автономні, як-от копні чи козацькі суди [12]. У підручнику з теорії держави і права зазначено, що не кожне звичаєве правило може бути джерелом права, тобто правовим звичаєм. На думку авторського колективу, щоб звичай був визнаний правовим, він повинен не лише встановлювати певні правила поведінки, але й включати такі характеристики, як визнання прав і обов’язків сторін, загальне прийняття як правового обов’язкового правила тими, кого він стосується, а також наявність практики його застосування в суді [52, с. 156].

Ралука Д. Попеску (Raluca D. Popescu), аналізуючи звичаєве право у контексті Центральної Європи, зосереджуючи увагу на німецьких землях як прикладі складної феодалної взаємодії, доводить, що звичаєве право охоплювало всі аспекти феодалних відносин: надання ленів, судову підсудність, встановлення податків і трудових зобов’язань. Взаємодія між феодалами базувалась на договорі підпорядкування (Lehnvertrag), часто підтверженому ритуальними діями або письмовими грамотами. Вільні громадяни мали змогу звертатись до сеньйоральних судів, де вирокі ухвалювались на

підставі місцевих правових уявлень. На тому право мало не формальну, а соціально-нормативну природу. У Саксонії та Баварії кодифікації зберігали варіативність і гнучкість правозастосування, адаптовану до місцевого контексту. Писане право визнавало звичай як джерело, що зберігає дію паралельно до писаних норм. У феодальній Німеччині писане й звичаєве право не були антагоністами, а діяли симбіотично. Завдяки цьому забезпечувалась правова стабільність у суспільстві з глибокою соціальною стратифікацією - юридичний плюралізм феодального зразка. ФРН як сучасна федеративна республіка зберегла багато ознак правової децентралізації, успадкованої з феодального періоду. Земельні конституції, самоврядування та локальні правові інститути є прикладом глибокої тягlostі. Звичаєве право тут стало не лише історичним фактом, а живою частиною правової культури [201].

У вітчизняних працях з теорії права звичаєве право трактується як систему норм, що виникають із звичаю, які не обов'язково формалізовані державою або захищені нею офіційно, але впливають на мотивацію поведінки. Водночас, зазначається, що звичай набуває правового статусу в момент, коли отримує державну санкцію – тобто офіційне визнання як загальнообов'язкового правила поведінки, адресованого певним суб'єктам [95, с. 8–9]. Виходячи з основного визначення, цю позицію відносять до другої групи підходів, однак уточнення автора фактично зближує її з першою групою. У рамках третьої групи дефініцій, де санкціонування з боку держави вважається другорядним або необов'язковим чинником, правовий звичай визначається як правило, що виникає через повторне та тривале застосування, і здобуває обов'язковий статус та юридичну силу незалежно від прямого визнання з боку держави [150, с. 70]. У таких підходах часто замість санкціонування згадується державне визнання, яке може реалізовуватись у формі дії або бездіяльності (наприклад, публічні коментарі посадовців). Інше бачення правового звичаю зводиться до того, що це правило поведінки, сформоване практикою тривалого застосування, яке офіційно визнається державою як загальнообов'язкова правова норма. Такий звичай, на думку дослідників, відрізняється від інших джерел тим, що виникає з народної ініціативи і виражає дух народу [16, с. 22].

Отже, звичаєве право європейського середньовіччя надає на певні тенденції щодо засад та засобів адміністрування, які зберігають свою актуальність й для сьогоденного адміністративного права:

Феодальні звичаї стали основою владних повноважень у середньовічному суспільстві. У той час не існувало розмежування між адміністративною і політичною владою – кожна дія, що регламентувала суспільні відносини, мала бути вкорінена в усталеній традиції. Саме звичай визначав, які дії сеньйора вважались законними, а які – свавільними. Звичай виступав не лише механізмом стабілізації, а й джерелом правотворчої легітимності. Згодом багато з цих звичаєвих форм були формалізовані й увійшли до складу писаного адміністративного законодавства. Делегування влади у феодальному устрої мало персоніфікований характер, що знайшло своє відображення в адміністративних інститутах. Кожен нижчий васал отримував повноваження як дар – через присягу або ленний акт – і виконував управлінські функції у своєму окрузі. Звичаєве право чітко визнавало межі цієї влади, визначаючи обсяг повноважень на основі попередніх прикладів. Ієрархія не була абстрактною – вона базувалась на реальних домовленостях, оформлених ритуально. Ця модель зберігається в основах сучасної державної служби та системи делегування адміністративної компетенції.

У Середньовіччі функції управління й судочинства реалізовувалися одночасно, формуючи єдиний механізм локальної адміністрації. Феодальні двори здійснювали і юрисдикцію, і контроль за виконанням повинностей, і фіскальні дії. Рішення ухвалювалися на основі звичаю, але мали адміністративні наслідки, як-от сплата данини чи мобілізація на службу. Локальність адміністративної норми виявлялася у значній різноманітності форм і практик залежно від регіону. У Франції, Німеччині, Іспанії функціонували паралельні звичаєві системи, що регламентували управління землями, містами, ринками. Це призводило до правового плюралізму, який, попри складність, забезпечував адаптацію до конкретних умов. Управлінська практика в межах цих систем мала легітимність саме через локальне походження. Ця традиція нині виявляється у концепції муніципальної автономії та адміністративної децентралізації.

Перехід від усного до письмового закріплення звичаєвих норм створив умови для виникнення писаного права. Уже в XIII–XIV

століттях з'являються хартії, кодекси, інструкції, що фіксують адміністративні функції сеньйора чи королівських урядовців. Цей процес супроводжувався поступовою стандартизацією форм управління. Однак письмова форма не скасовувала звичаєвого змісту, а лише стабілізувала його. Так була закладена основа сучасної адміністративної процедури – як поєднання традиції й формалізму. Звичаєві норми управління нерозривно пов'язані з морально-релігійною доктриною тогочасного суспільства. Справедливість, милосердя, обов'язок захисту підлеглого – усе це визначалося як моральна, але й адміністративна норма. Феодал не лише правив, а мав дбати про своїх васалів, розглядати скарги, запобігати зловживанням. У феодалному устрої правовий звичай виконував функцію регулятора балансу влади та відповідальності. Якщо сеньйор порушував звичну норму, його рішення втрачали легітимність, і це могло спричинити політичну кризу.

У феодалних монархіях Середньовіччя адміністративні функції на місцях покладалися на королівських чиновників, однак їхні повноваження не були чітко визначені законом, а правосуддя часто ґрунтувалося на волі феодала та місцевих звичаях. Канонічне право в той час регулювало цілу низку адміністративних питань, зокрема організацію церковного управління, компетенцію судів, церковні податки та збори. Церковна адміністративна система була чітко ієрархізованою і добре впорядкованою. Принцип субординації, притаманний канонічному праву, пізніше був адаптований і до світських систем [151, с. 162–163]. Канонічне право також сформувало низку правових принципів та інститутів, які згодом стали складовою частиною адміністративного права, зокрема: принцип законності дій адміністрації, інститут делегування повноважень, право на оскарження адміністративних дій. Методи правового тлумачення та юридична техніка, вироблені в межах канонічного права, справили помітний вплив на загальну правову науку [61].

Крім того, канонічне право регулювало аспекти, пов'язані з благодійністю та опікою, а також справи, що розглядалися церковними судами, включно із заповітами, які розцінювались як акти релігійного характеру. Ці суди мали широку юрисдикцію, що охоплювала не лише релігійні, а й цивільні та адміністративні справи, зокрема щодо шлюбів, легітимності дітей тощо. Саме церковні судові

процедури стали прототипом майбутніх адміністративних процесуальних норм У науковій літературі підкреслюється, що у середньовічну добу церковні інституції фактично виконували функції держави. На той час церква поділяла владні повноваження зі світськими правителями, створюючи паралельну правову систему. Регіональні, міські та королівські суди функціонували поруч із церковними, кожен у межах своєї юрисдикції, але з реальною владною силою. Часто вони перетиналися, що дозволяло сторонам обирати найвигідніший для себе суд. У разі наявності відповідних ресурсів, відповідач міг також використовувати суперечності між нормами різних судових систем, щоб протидіяти своїм опонентам [197, с. 100].

Експерти з канонічного права та церковної практики відіграли ключову роль у розвитку середньовічної дипломатії. Королівські та папські адміністрації вже давно мали засоби обміну інформацією про свою політику, погляди та наміри під час кризових періодів. Від раннього середньовіччя і до середини XIII століття вони зазвичай здійснювали це через спеціальних посланців, призначених для цієї мети, таких як нунції або легати. Вони передавали повідомлення та отримували відповіді від глав відповідних держав у необхідний момент. Ці посланці, яких часто називали «живими листами», просто перевозили кореспонденцію або інформацію, яку їм було доручено, і не мали повноважень змінювати позицію свого правителя під час переговорів або вести переговори за нього [171, с. 91].

Правила, що керували дипломатичною практикою і міжнародними відносинами пізнього середньовіччя, базувалися на канонічному і римському праві, однак вони були вироблені, по суті, з обох цих джерел. Це ж стосується і законів, що регулювали ведення війни як іншого засобу дипломатії. Навіть якщо на перший погляд вираз «закони війни» здається парадоксальним, протиріччя можна вирішити досить легко. Військові конфлікти зазвичай призводять до руйнування майна, тому суспільство потребує правових норм, щоб визначити, коли завдані збитки вимагають відшкодування і які процедури слід вжити для задоволення претензій щодо втрат внаслідок війни. В середньовіччі, так само як і сьогодні, ведення війни часто супроводжувалося захопленням у полон військовополонених з обох сторін. Правила, що стосувалися звільнення, викупу або обміну ув'язненими, мали велике значення для обох конфліктуючих сторін,

оскільки військові операції часто супроводжувалися не лише втратами у людях, а й у майні [151, с. 162–163].

Отже, вплив середньовічного канонічного права не був обмежений предметами, що належать до внутрішньої організації та структури церковних інституцій, і воно не було зайнято винятково питаннями доктрини і церковної дисципліни. Середньовічне канонічне право не лише є основним джерелом релігійного права, але також має важливе значення для сучасних світських правових систем, зокрема у сфері цивільного права. Висновки та роздуми середньовічних каноністів продовжують впливати на традиції загального права в англослов'янському світі та правову спадщину країн Європи. Це особливо видно у питаннях, що стосуються заповіту та сімейного права, а також у таких галузях права, як контрактне та корпоративне право, а також право власності.

Ідеї канонічного права та технічні аспекти його застосування явно відчутні у багатьох нормах процесуального права, що використовуються в судах країн Європи, і навіть мають вплив на матеріальне право цих країн. Політична концепція та ідеї конституційного уряду значною мірою виникли з аналізу, який проводився в канонічному праві у XII–XIII століттях. Тим самим, середньовічне канонічне право є фундаментальною силою, що продовжує розвиватися, відтворюючи певні основні ідеї та структури, які до наших днів визначають європейське правове середовище [151, с. 162–163].

Окрім того, церква була основним центром освіти та науки в Середні віки. У монастирях та церковних школах викладали римське та канонічне право, що сприяло розвитку правової думки. Саме в церковних навчальних закладах зародилася юридична наука, яка згодом вплинула на формування адміністративного права. Церква відігравала значну роль у розвитку адміністративного права в середньовіччі. «Клюнійське право» як головний чинник папської реформації Католицької церкви вплинуло на формування правових норм, що регулювали відносини між церковною та світською владою, а також внутрішньоцерковні відносини. Ще задовго до Хрестового походу на Схід, Римська католицька церква стала ключовим носієм ідей та доктрин середньовічного суспільства. Володіючи величезними земельними та фінансовими ресурсами, вона зайняла домінуюче положення у тодішньому феодальному устрої. Як провідний

ідеологічний інститут та виразник політико-правової доктрини епохи Середньовіччя, церква здійснювала різноманітні заходи з метою зміцнення соціальної та політичної єдності, а також об'єднання середньовічного феодального світу. Вона впевнено просувалася у напрямку створення вселенської папської теократичної феодальної держави. Для досягнення цієї мети папство приділяло особливу увагу адаптації до еволюційних процесів у середньовічному суспільстві та забезпеченню його необхідними духовними настановами [48, с. 69].

Велика реформа, започаткована кльонійськими ченцями, мала за мету підпорядкувати життя всього духівництва чернечим правилам. Спочатку її підтримала прогресивна аристократія, а згодом і Папа Римський. Кльонійці прагнули повернутися до апостольського способу життя та відродити первинний образ Церкви. Однак їхня мета не зводилася до наслідування грецької церкви чи виходу за рамки західного католицизму. Вони, як зазначає Забзалюк Д., «мали позитивну програму – християнізацію всього християнства». Кльонійський монастир від заснування посідав особливе місце в суспільстві. Місцеві абати мали значний вплив на релігійну і державну політику. До їхньої думки дослухалися вище духовенство, включно з Папою, а також світська влада. П'ятеро з дев'яти перших настоятелів монастиря були зараховані до лику святих. Кльонійські ченці прагнули створити потужну централізовану церковну організацію, тому сприяли зміцненню папської влади. Натомість римські папи також проводили політику централізації у Католицькій церкві. Тому вони вступили в союз з кльонійцями, вбачаючи в них свою опору. Одним з ключових заходів задля посилення папства стала реформа порядку обрання пап: за рішенням Латеранського собору 1059 року їх мала обирати колегія кардиналів. Таким чином, імператори Священної Римської імперії та інші світські феодали позбавлялися права втручатися у вибори глави Церкви. Вище духовенство часто обіймало важливі державні посади та виконувало адміністративні функції. Єпископи та абати були радниками королів, очолювали державні установи, брали участь у розробці законів. Це сприяло проникненню церковних принципів та норм у світське адміністративне право [49, с. 230].

Отже, деякі властивості канонічного права Середньовіччя Європи є стали підґрунтям щодо зародження та розвитку адміністративного права а в деяких аспектах залишаються актуальними для сучасному публічному адмініструванні: Ієрархічна структура та принцип субординації стали провідною ознакою канонічного права, що сьогодні було використано в основі публічного адміністрування. Церква мала чітко впорядковану вертикаль управління, в якій кожен рівень підпорядковувався вищому – від парафіяльного духовенства до єпископів, архієпископів і Папи. Така система передбачала розмежування повноважень і делегування відповідальності, що забезпечувало стабільність функціонування. Унаслідок цього принцип субординації став зразком для світських адміністративних інституцій, які перейняли відповідну модель управління. Ієрархічність канонічної системи сприяла формуванню організаційної дисципліни та ефективності у врядуванні. Судові функції та нормативне забезпечення канонічного права визначали значний обсяг компетенції церковних судів, які розглядали як релігійні, так і цивільні та адміністративні справи. Зокрема, вони мали юрисдикцію щодо шлюбних конфліктів, питань легітимності дітей, спадкування й моральних проступків. Процедури, застосовувані в цих судах, включали письмову фіксацію, право на апеляцію, а також чітку послідовність дій, що згодом стало певною основою для адміністративного процесу. Вони сформували матерію судового порядку, що передбачав рівність сторін і доступ до правового захисту.

Право як морально-релігійна та соціальна норма у канонічній традиції було не лише юридичним приписом, а й виявом релігійного обов'язку та етичної відповідальності. У цьому контексті церковне право спрямовувало свою дію на утвердження певних (християнських) цінностей у суспільному житті. Благодійність, опіка над бідними, дотримання чеснот – усе це регулювалося через нормативно закріплені церковні обов'язки. Освітня та інтелектуальна роль церковних інституцій полягала в тому, що саме в монастирях і при соборах формувалися перші осередки юридичної науки. Саме тут викладалися римське та канонічне право, які стали теоретичним підґрунтям для виникнення самостійної правової доктрини. Церковні школи виробили методи тлумачення норм, класифікації понять, правового аналізу та систематизації знань. Ці здобутки стали основою

розвитку світської правничої освіти та наукового осмислення адміністративного права. Завдяки цьому церква заклала інтелектуальні підвалини для юридичної традиції європейського континенту.

Документообіг, архівування та дипломатія були важливою складовою церковного управління, що істотно вплинула на організацію державної адміністрації. Церковні структури ретельно фіксували рішення, зберігали акти, провадили реєстрацію платежів і вели листування в чітко усталеній формі. Через легатів, нунціїв та інших посланців відбувався обмін інформацією між церковними центрами та світськими володарями. Така система створила модель адміністративної комунікації, яка пізніше була перейнята світською владою. У результаті, принципи інституційної пам'яті, офіційного спілкування та ведення архівів були закладені в основи європейського публічного адміністрування.

Римське право, яке вирізнялося високим ступенем правової розробки, суттєво вплинуло на розвиток правових систем середньовічної Європи, хоча й не застосовувалося у первісному вигляді. Його рецепція здійснювалася як на рівні законодавства окремих країн, так і в рамках юридичної доктрини завдяки аналізу та інтерпретації римських правових джерел у стінах університетів. Історичний шлях римського права в Західній Європі від Середньовіччя і далі є прикладом його реінтерпретації й адаптації до нових соціальних та економічних реалій. Це право відроджувалося завдяки потребі суспільства в упорядкованому правовому регулюванні, прагненню до стабільності та розвитку юридичної освіти. Римське право стало підтримкою як для церковного законодавства, так і для амбіцій церковної влади у сфері глобального впливу. Його вивчення та застосування отримало підтримку і з боку монархій, які використовували римську правову традицію для централізації влади та закріплення правового ладу держави. Сучасне правознавство значною мірою базується на принципах класичного римського права, яке стало універсальним фундаментом для розвитку правової теорії й практики. Юридична освіта в середньовічній Європі зазнала потужного імпульсу з відкриттям Болонського університету наприкінці XI століття [110, с. 22].

У XII столітті розвиток науки та освіти в країнах Європи набував нових обертів. Важливою подією у сфері освіти стало заснування

Паризького університету у 1150 році та Сорбонського університету у 1253 році. Ці події призвели до введення якісно нових елементів у структуру університетської освіти. Студенти мали можливість отримати вищу освіту на різних факультетах, таких як богословський, юридичний, медичний та факультет вільних мистецтв. Розділ факультетів базувався на спеціалізації, тобто на наукових галузях, які вивчалися в університеті. Цей поділ на факультети визначався на основі спеціалізації наукових дисциплін університетською спільнотою [53].

У середньовічну добу юристи, спираючись на авторитетні першоджерела римського права, створювали оригінальні правові концепції та вдосконалені підходи, адаптуючи їх до актуальних суспільно-політичних реалій свого часу. Впливові глосатори й постглосатори, ретельно коментуючи монументальні Дигести Юстиніана, формулювали низку важливих положень, що стосувалися публічного права та організації державного управління. Ця інтелектуально насичена діяльність сприяла становленню й поступовому розвитку ґрунтовної доктрини адміністративного права [148].

Юридична освіта у згаданих вищих навчальних закладах ґрунтувалася на глибокому вивченні не лише первинних джерел римського права, а й шляхом аналізу та освоєння наукових трактатів провідних філософів, правознавців, професорів римського права та інших. Одним з відомих джерел римського права у середньовічний період було видання Вакарія «Книга для бідних студентів» – *Liberum pauperum*. Цей посібник мав надзвичайно велике значення у розвитку юридичної освіти в середньовічній Європі. У середньовічних університетах Італії репетиції з римського права включали в себе ретельне пояснення відповідних розділів Кодексу Юстиніана, супроводжуване висловленням як власних думок, так і різних інших точок зору на розглянуту проблему. Структура репетицій для студентів Паризького університету включала перевірку їхніх знань з ряду первинних джерел, у тому числі різних коментарів щодо конкретного питання, здійснювану викладачами. Основною метою репетицій було навчити студентів вмільї інтерпретації різних поглядів на певну проблему. У німецьких університетах форма «живого» діалогу між викладачем-професором та студентом реалізувалася через репетиції: викладач задавав запитання з римського права, а студент давав

обґрунтовану відповідь. У середньовічних університетах Європи диспутації стали універсальною формою навчального процесу [53].

Певні інститути які за своєю сутністю є схожими до адміністративно-правових в середньовіччі тісно перепліталось з масштабними процесами становлення державності, еволюцією форм місцевого самоврядування, могутнім впливом церкви на правове регулювання, а також із поступовим формуванням писемної юридичної традиції. Саме в цей період були закладені підвалини для численних сучасних інститутів і принципів адміністративного права, що стали його невід'ємною складовою. Розгалужене й динамічне місцеве самоврядування середньовічної доби відіграло визначальну роль у становленні адміністративного права. Воно ґрунтувалося на засадничих принципах децентралізації державної влади, відкриваючи простір для автономного вирішення локальних проблем місцевими громадами. Це сприяло появі та розвитку правових норм, які регламентували складні й багатогранні взаємини між центральною владою та самоврядними утвореннями, а також упорядковували відносини між окремими громадами. Як уже підкреслювалося, численні інститути та засадничі принципи адміністративного права беруть свій виток із високорозвиненого римського права. Зокрема, поняття публічної служби (*munus publicum*), концепція розмежування владних повноважень на цивільні та військові (*imperium* і *potestas*), ієрархічна структура посадової влади – усе це стало взірцем для майбутніх адміністративно-правових моделей [20].

Інтенсивні процеси централізації державної влади та активна рецепція римського права в країнах середньовічної Європи стали міцним підґрунтям для зародження та поступового оформлення національних правових систем. Історично зумовлена феодална роздробленість поступово долалася, поступаючись місцем більш упорядкованому та уніфікованому правопорядку. Утверджувалися цілісні, системно впорядковані законодавчі комплекси, формувалися єдині засади судочинства, вибудовувалася чітка, ієрархічно організована структура органів державного управління, що заклало основи для майбутніх централізованих правових держав [69].

У процесі еволюції державного управління почало формуватись адміністративне право як окрема, структурована та концептуально обґрунтована галузь правової системи. На відміну від попередніх

етапів, коли управлінські норми були розпорошені серед численних джерел – таких як звичаєве право, судові прецеденти, феодалні хартії чи волюнтаристські акти монархів, – у середньовіччі та ранньомодерний період спостерігалася поступова систематизація правового матеріалу. Внаслідок цього з'являються перші кодифіковані нормативні акти, що містили чітко структуровані адміністративно-правові приписи. Ці акти стали правовою відповіддю на зростаючу потребу у впорядкованому, ієрархічному та ефективному державному управлінні, відображаючи нові підходи до організації публічної влади та взаємодії між владними інституціями і суспільством [76].

У Франції визначальне значення для становлення адміністративного права мали фундаментальні Великі ордонанси XVI століття, які чітко регламентували структуру та функціонування централізованої королівської адміністрації. У Німеччині нормативну основу адміністративного регулювання почали формувати численні поліцейські статuti й регламенти – детально розроблені правові акти як імперського рівня, так і рівня окремих автономних князівств. В Англії ж розвиток адміністративного права органічно пов'язаний з еволюцією ефективних інститутів місцевого самоврядування та спеціалізованих адміністративних трибуналів, які забезпечували гнучке та оперативне вирішення публічно-правових спорів [14; 91].

Попри суттєві відмінності в джерелах та структурі адміністративного права в різних європейських державах, загальною прогресивною тенденцією стало неухильне посилення ролі закону як головного регулятора публічно-правових відносин. Утверджується основоположний принцип законності в діяльності адміністративних органів, що передбачає обов'язкове підпорядкування посадових осіб чітко визначеним правовим нормам. Адміністративне право починає усвідомлюватися як вагомий інструмент протидії чиновницькому свавіллю та гарантований засіб правового захисту індивіда у взаємодії з державними структурами. Варто підкреслити, що в більшості європейських країн аж до кінця XVIII століття адміністративне право не існувало як самостійна галузь – його елементи розглядалися переважно в межах традиційного поліцейського права. Лише з утвердженням буржуазних суспільних відносин, поступовим демонтажем абсолютистських режимів та інституційною

модернізацією публічної влади, адміністративне право набуло чітко окреслених рис сучасної галузі права. Проте саме в глибинах середньовічної державності та правового устрою були закладені концептуальні основи, що стали підґрунтям подальшої еволюції цієї ключової сфери публічно-правового регулювання [104; 140].

Отже, середньовічне адміністративне право відіграло засадничу роль у формуванні майбутньої структури цієї правової галузі. Рецепція класичного римського права не лише збагатила середньовічні правові системи прогресивними концептами та принципами, але й заклала методологічні підвалини для подальшого доктринального осмислення адміністративно-правових інститутів. Водночас, поступове становлення національних правових систем у європейських країнах створило сприятливе нормативне середовище для інституціоналізації адміністративного права як окремої галузі. Незважаючи на регіональні відмінності й правові особливості цих трансформацій, їхнім спільним результатом стало остаточне утвердження адміністративного права як фундаментального елементу європейської правової культури. Зокрема, у середньовічній Франції відбувався послідовний процес концентрації державної влади та розбудови багаторівневої адміністративної ієрархії. У цьому ключовим суб'єктом виступала централізована монархічна влада, яка послідовно прагнула зміцнити свій авторитет і встановити тотальний контроль над територією королівства. Саме королівська адміністрація заклала організаційні й правові засади управлінської практики, що стали зразком для подальших адміністративно-правових моделей у континентальній Європі.

За часів правління династії Каролінгів (VIII–X ст.) було сформовано базові засади феодального устрою та відповідної йому децентралізованої системи публічного адміністрування. Уся спільнота населення в межах адміністративно-територіальних одиниць Франкської держави перебувала під юрисдикцією впливових графів, які формально підпорядковувалися королівській владі. Проте з плином часу амбітна й укорінена в місцевості знать, опираючись на свої значні спадкові володіння, поступово перетворювалася на фактичних носіїв владних повноважень, дедалі більше узурпуючи функції публічної влади та звужуючи реальний контроль монарха над периферійними регіонами [90].

У добу розквіту феодалізму (XI–XIII ст.) королівська влада у Франції набула вагомого піднесення, поступово трансформуючись із номінальної в дієво централізовану. Французькі монархи здійснювали послідовну та стратегічно виважену політику централізації, спрямовану на обмеження влади могутніх феодалів і посилення вертикалі державного адміністрування. Однією з ключових ланок цього процесу стала глибока судова реформа Людовіка IX, завдяки якій була впроваджена багаторівнева система королівських судів та закріплено право підданих на апеляцію проти рішень сеньйоріальних судів. Поступово король сконцентрував у своїх руках провідні владні повноваження, утвердивши королівський двір як адміністративний і політичний центр держави. Водночас почала формуватися чітка ієрархічна система органів виконавчої влади, очолювана монархом. На місцях управлінські функції здійснювали призначені королем уповноважені посадовці – бальї та сенешалі, які володіли розгалуженими повноваженнями: від збору податків і судового розгляду справ до військового командування [22].

Становлення професійного чиновництва у Франції відбувалося в тісному зв'язку з інтенсивними процесами централізації та поступової бюрократизації державного апарату. Державна служба почала оформлюватися як самостійний правовий інститут із чітко визначеним статусом, функціями та організаційними принципами. Уже в XIII столітті у Франції почала формуватися регламентована система призначення на державні посади, яка передбачала наявність у кандидатів належного освітнього рівня та практичного досвіду. Зокрема, за правління енергійного реформатора Філіпа IV Вродливого було запроваджено освітній ценз для обіймання посад у королівських структурах управління. Особлива перевага надавалася претендентам із юридичною освітою, яку здобували у щойно створених університетах, що стали провідними центрами підготовки адміністративної еліти. Важливою віхою у формуванні держслужби стало законодавче закріплення специфічного правового статусу державних службовців [138].

Поступово внутрішня організація державного апарату у Франції набувала дедалі складнішої ієрархічної структури. У XIV–XV століттях було сформовано розгалужену систему центральних органів управління, до яких належали впливова Велика рада, авторитетний

Парламент, фінансово-наглядова Рахункова палата та інші спеціалізовані установи. Зростала кількість чиновників різного рангу, що виконували широкий спектр функцій – від адміністративних і судових до фінансових та військово-організаційних. Створення стабільного, постійного бюрократичного корпусу стало фундаментом для зміцнення централізованої монархічної влади й подальшого утвердження абсолютизму як політико-правової форми правління. Разом із тим, у середньовічній Франції державна служба ще не була повністю відокремлена від приватноправових механізмів. Доволі поширеною практикою залишалось відчуження державних посад – їх передавали у спадок, продавали або дарували, що призводило до зловживань, корупції та кумівства. Така система сприяла розмиванню меж між публічною та приватною владою [40].

Отже, в середньовічній Франції було поступово закладено структурні та правові основи майбутньої розвинутої системи адміністративного управління і професійної державної служби. Саме королівська влада виступала рушієм централізаційних трансформацій, ініціюючи створення багаторівневої ієрархії органів влади та впровадження перших елементів публічного чиновництва з визначеним правовим статусом. Цей процес мав поступовий і багатогранний характер: поряд із прогресивними інституційними новаціями зберігалися архаїчні феодальні практики, зокрема продаж посад, спадковість влади та непотизм, що гальмували розвиток ефективної бюрократії. Лише в епоху абсолютизму, за умов посилення монархічної влади та остаточної централізації державного апарату, французька адміністративна система набула завершених рис, а адміністративне право сформувалося як відносно самостійна та цілісна галузь публічного права, що регулює діяльність органів влади, службовців та їхню взаємодію з підданими. Правова система середньовічної Англії мала свої особливості, які суттєво відрізняли її від континентальних правових систем. Основу англійського права складало загальне право (*common law*), яке формувалося в ході діяльності королівських судів.

Витоки англійського загального права сягають глибокої давнини, а саме англосаксонського періоду (V–XI ст.), коли в різних регіонах Англії діяли локальні, звичаєво сформовані правові норми та авторитетні судові прецеденти, що ґрунтувалися на практичному

досвіді громад. Після завоювання країни норманами у 1066 році розпочався енергійний процес політичної централізації та правової уніфікації, спрямований на посилення монархічної влади й упорядкування фрагментованої правової системи. Спочатку королівські суди мали обмежену компетенцію й розглядали виключно найважливіші справи державного значення. Однак поступово вони трансформувалися в універсальні судові інституції, які розширювали свою юрисдикцію, підпорядковуючи собі дедалі ширші категорії спорів, і стали наріжним каменем формування національного загального права [112, с. 29–30].

У XII–XIII століттях в Англії розпочався якісно новий етап у становленні правової системи, коли на основі авторитетних судових рішень, ухвалених у типових справах, почали формуватися загальні, усталені правові принципи та норми, що набували обов'язкової сили для всіх судових інстанцій. Цей процес позначився глибокою трансформацією правосвідомості, адже судді при винесенні рішень дедалі частіше спиралися не лише на писане право та звичаєві норми, а й на вже сформовану практику – рішення в аналогічних правових ситуаціях, які мали прецедентний характер. У цьому контексті сформувалася доктрина *stare decisis* (з латини – «триматися вирішеного»), яка набула статусу фундаментального принципу англійської правової традиції. Вона передбачала, що суди нижчих інстанцій були юридично зобов'язані дотримуватися правових позицій, сформульованих у рішеннях вищих судів у подібних справах. Ця доктрина не лише забезпечувала правову стабільність і передбачуваність, але й зміцнювала авторитет судової влади як інтерпретатора права. Завдяки такому підходу виникла уніфікована і послідовна система норм загального права, яка значно випереджала свій час у логіці правозастосування та методології судового мислення [89].

Загальне право в середньовічній Англії охоплювало широкий спектр суспільних відносин – від земельних і договірних до деліктних, сімейних та інших цивільно-правових сфер. Воно виконувало функцію уніфікованого правового каркасу, що забезпечував передбачуваність та стабільність правового регулювання на всій території королівства. Водночас, як жорстко формалізована система, загальне право виявлялося малоефективним у справах, що стосувалися захисту прав приватних осіб від свавільних або зловживальних дій з боку

державної адміністрації. Вузкий і статичний механізм приватноправових позовів (writs) не передбачав можливості оскарження адміністративних актів або дій королівських чиновників. Ці обмеження частково компенсувалися становленням гнучкішої й гуманістично зорієнтованої системи права справедливості (equity law), яка розвивалася на основі прецедентної практики суду лорда-канцлера. Саме сюди зверталися особи, які не могли знайти правового захисту в межах жорстких норм загального права. Право справедливості, що ґрунтувалося на принципах природної справедливості, моральності й сумління, виконувало коригуючу функцію, пом'якшуючи правовий формалізм і забезпечуючи гнучкість судового розгляду. У середньовічній [147].

Попри беззаперечне домінування загального права в середньовічній Англії, поступово визрівали концептуальні та інституційні передумови для становлення адміністративної юстиції. Уже в той період зароджувалася ідея про необхідність обмеження владного свавілля з боку адміністрації та забезпечення правового захисту приватних осіб у їхніх взаєминах з державною владою. Одним із перших емпіричних проявів цієї тенденції стала діяльність мирових суддів – специфічного правового інституту, що виник у XIV столітті. Спочатку ці посадовці призначалися королем винятково для нагляду за громадським порядком, однак з часом вони отримали ширші повноваження, включно з виконанням судових і адміністративних функцій. Мирові судді стали виконувати роль первинної ланки адміністративного нагляду: вони розглядали численні скарги на зловживання з боку місцевої адміністрації, порушення норм закону та перевищення повноважень чиновниками. Їхня діяльність стала важливим кроком до формування інститутів адміністративного захисту на місцевому рівні. Водночас істотний вплив на розвиток адміністративної юстиції справили й суди справедливості, що діяли поза жорсткими рамками загального права. Ці суди, насамперед суд лорда-канцлера, керувалися принципами природної справедливості, сумління та моральної рівноваги. Вони надавали юридичний захист у випадках, коли традиційні суди були неспроможні ефективно реагувати на неправомірні дії посадових осіб. Зокрема, суд лорда-канцлера мав право визнавати недійсними адміністративні акти, які порушували законні інтереси приватних осіб,

закладаючи тим самим правові основи майбутньої системи адміністративного судочинства [130].

Однак загальний рівень судового контролю за діяльністю адміністрації в середньовічній Англії залишався вкрай обмеженим та фрагментарним. У правовій доктрині того часу домінувала концепція абсолютного парламентського суверенітету, відповідно до якої жодна судова інстанція не мала повноважень ставити під сумнів чи скасовувати акти, прийняті самим парламентом або делеговані ним органами. Такий підхід зумовлював правову недоторканність парламентських рішень, навіть у випадках, коли вони зачіпали права окремих осіб. Крім того, значна частина адміністративної діяльності – зокрема питання внутрішнього управління, розпорядчі акти монарха чи дії королівських службовців – перебувала поза межами судового втручання. Ці сфери фактично опинялися в зоні правової "тіні", що сприяло зростанню чиновницької сваволі й ускладнювало забезпечення належного захисту прав підданих у стосунках з органами влади [129, с. 24–32].

Попри домінування загального права та істотні обмеження у сфері судового контролю за діяльністю адміністрації, в середньовічній Англії поступово формувалися концептуальні засади, які в майбутньому стали наріжними каменями адміністративної юстиції. Уже в той час виникали первинні уявлення про правові принципи, покликані регулювати відносини між державою та особою на засадах верховенства права та справедливості. Насамперед зародився принцип законності (rule of law) – фундаментальна ідея про те, що держава, її посадові особи та органи влади повинні діяти виключно в межах закону і можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності через судові механізми. Також поступово утверджувалася концепція поділу влад, яка хоча й не досягла в Англії тієї теоретичної розвиненості, що була притаманна континентальним правовим системам, однак втілювалася у практиці обмеження виконавчої влади через судові інституції. Нарешті, ключову роль починав відігравати принцип судового контролю, відповідно до якого саме судові органи почали розглядатися як провідний інструмент стримування адміністративного свавілля та гарантії захисту прав і свобод особи [130].

Отже, правова система Англії в період Середньовіччя вирізнялася еволюційною тяглістю, прецедентністю та поступовим

розширенням юрисдикції королівських судів, що на основі авторитетних рішень сформували єдине загальне право. У XII–XIII століттях доктрина *stare decisis* забезпечила стабільність, передбачуваність і уніфікованість судової практики, закріпивши провідну роль судів у формуванні норм права. Водночас жорсткий формалізм загального права не дозволяв ефективно реагувати на зловживання з боку адміністрації, що зумовило розвиток системи права справедливості, яка діяла на основі принципів сумління, рівноваги й моральності. Поряд із цим виникали первинні форми адміністративної юстиції, зокрема діяльність мирових суддів, які виконували адміністративно-судові функції та розглядали скарги громадян на чиновницьке свавілля. Хоча рівень судового контролю над владою був обмеженим, саме в цей час закладалися основи принципу верховенства права, концепції поділу влад і судового стримування адміністративної влади, що стали фундаментом сучасної моделі адміністративного правосуддя.

Розвиток адміністративного права в середньовічній Німеччині відбувався під суттєвим впливом інституцій та правових традицій Священної Римської імперії, що існувала з 962 до 1806 року. Ця складна політична структура, яка об'єднувала під номінальною владою імператора численні німецькі князівства, герцогства й вільні міста, не була централізованою державою в сучасному розумінні. Водночас вона створювала умови для формування спільних правових основ і адміністративних інститутів на німецьких землях. Ключову роль у становленні німецького адміністративного права відіграла рецепція римського права, яка активізувалася з XII століття. Завдяки своїй розвиненій системі публічно-правових норм римське право стало міцною правовою базою для формування німецької правової доктрини та практики державного управління. У правову лексику того часу ввійшли такі поняття, як "публічна служба" (*officium publicum*) та "публічний інтерес" (*utilitas publica*), які визначали основи діяльності органів влади та їхню спрямованість на задоволення загальних потреб суспільства. Поряд із впливом римського права, на території Німеччини продовжували діяти місцеві звичаєві правові норми. Адміністративна структура окремих територій зберігала власні особливості. У князівствах влада концентрувалася в руках правлячого князя та його апарату, тоді як в імперських містах

функціонували органи міського самоврядування. Унаслідок цього в межах однієї імперії співіснували різні моделі організації публічної влади. У період з XIII до XV століття спостерігалось поступове зміцнення влади територіальних князів при одночасному ослабленні позицій імператора. Цей процес закріпила Золота булла 1356 року, яка надала курфюрстам – найвпливовішим князям – майже повну автономію у внутрішньому управлінні та закріпила їхню вирішальну роль в обранні імператора. Така децентралізація сприяла розвитку партикуляризму в адміністративно-правовій сфері німецьких земель. Водночас у межах імперії здійснювалися спроби уніфікації та впорядкування правових норм, у тому числі й у сфері державного управління. Уже в XIII столітті з'явилися загальноімперські правові збірники – «Саксонське зерцало» та «Швабське зерцало», що містили норми, які регулювали питання управління, юрисдикції та судочинства. Подальшим кроком стало заснування в 1495 році Імперського камерального суду – вищої судової інституції, яка розглядала справи за участю імператора, територіальних князів та інших суб'єктів імперського права, що засвідчувало прагнення до створення спільного правового простору навіть за умов глибокої феодалної роздробленості [40, с. 98-101].

Знаковим етапом у правовій еволюції німецького адміністративного права стало прийняття у 1532 році загальноімперського кримінально-судового уложення, відомого як «Кароліна». Хоча цей нормативний акт переважно регламентував питання кримінального права і процесу, його значення виходило за межі лише однієї галузі – він опосередковано вплинув і на адміністративну сферу. «Кароліна» містила низку важливих положень щодо організації судової влади, впорядкування системи кримінальних покарань, зокрема за посадові злочини, що стало серйозним кроком у напрямі правового обмеження чиновницького свавілля. Уложення діяло на території всієї Імперії, забезпечуючи часткову уніфікацію правових норм у політично фрагментованому середовищі. Отже, становлення адміністративного права в середньовічній Німеччині відбувалося в контексті глибокої політичної роздробленості, феодалного партикуляризму та водночас під впливом загальноімперських правових ініціатив. Священна Римська імперія, хоч і залишалась децентралізованим політичним утворенням, все ж виступала каталізатором

формування спільних правових традицій і адміністративних інститутів. Рецепція римського права, а також поширення загальноімперських нормативно-правових актів – таких як «Кароліна» – створювали необхідне правове підґрунтя для подальшої систематизації та модернізації німецького адміністративного права в добу ранньої модерності [135].

Однією з характерних рис адміністративно-правового розвитку середньовічної Німеччини було активне поширення магдебурзького права – системи міського самоврядування, що зародилася в XIII столітті в місті Магдебург. Згодом ця форма правового устрою була запозичена численними німецькими містами, а також розповсюдилася на країни Центральної та Східної Європи, включно з українськими територіями. Магдебурзьке право надавало містам суттєву адміністративну й судову самостійність. Населений пункт, що отримував це право, звільнявся від підпорядкування феодалській владі й переходив під управління власних виборних органів – ради та лави. Рада, яку очолював бургомістр, відповідала за адміністративні та господарські функції, тоді як лава на чолі з війтом здійснювала судову діяльність згідно з нормами магдебурзького права. Обидва органи формувалися з представників міщанського середовища шляхом виборів або призначення. Запровадження магдебурзького права переслідувало прагматичні цілі – стимулювання розвитку міських поселень, залучення нових мешканців, активізацію ремісництва та торгівлі. Міста, що здобували цей правовий статус, отримували низку важливих привілеїв: власну систему правосуддя, звільнення від феодалських обов'язків, право на проведення ярмарків та інші економічні й юридичні переваги. Це сприяло перетворенню таких міст на осередки інтенсивного економічного, соціального та культурного розвитку. У середньовічній Європі міста становили ключові осередки економічного, політичного та правового життя суспільства. Саме в міському середовищі виникали нові форми соціальних відносин, які вимагали відповідного нормативного врегулювання. У відповідь на ці потреби почало формуватися міське право – специфічна система норм, що стала вагомим джерелом адміністративно-правового регулювання. Однією з характерних ознак міського права було закріплення особливого, привілейованого статусу міста порівняно з навколишніми сільськими територіями. Завдяки йому міста

здобували автономію від феодалної влади та створювали власні інститути самоврядування. Міське право визначало структуру адміністративного устрою, регламентувало компетенцію органів міського управління та встановлювало норми, що регулювали взаємовідносини між владою і міщанами [17].

Отже, рецепція римського публічного права та впровадження понять «публічна служба» й «публічний інтерес» заклали основи інституційного мислення в галузі публічного управління. З XII століття в німецьких князівствах активно впроваджувалися концепти *officium publicum* (службова діяльність в ім'я суспільного блага) та *utilitas publica* (загальний добробут), що визначали спрямованість дій органів влади. Ці поняття й сьогодні залишаються базовими категоріями в адміністративному праві, зокрема у сфері публічної служби, державного управління та обмеження дискреційної влади. Римське правове підґрунтя дало змогу сформулювати уявлення про державу як організовану структуру публічного порядку. Відтак, ідея служіння загальному благу зберігає своє значення як у національному праві, так і в правових системах ЄС.

Розвинена система міського самоврядування на основі магдебурзького права стала ключовим джерелом інститутів місцевого управління. Міста, що одержували магдебурзьке право, створювали власні адміністративні й судові органи – раду (для управління) та лаву (для судочинства), які функціонували автономно від феодалної влади. Це заклало основу для розмежування компетенції між центральною та місцевою адміністрацією, а також для виборності посад в органах самоврядування. Така модель, базована на підзвітності, колегіальності та обмеженій юрисдикції, була запроваджена в багатьох країнах Європи й стала попередницею сучасних форм муніципального адміністрування. Принципи самоврядності, організаційної автономії та виборності, започатковані магдебурзькою традицією, діють і в сучасних адміністративно-територіальних системах.

Правовий партикуляризм і багаторівнева структура публічної влади в умовах Священної Римської імперії сприяли формуванню гнучких моделей адміністративного управління. У межах імперії співіснували князівські адміністрації, імперські суди, міське самоврядування та духовні територіальні структури, що функціонували за власними нормами. Цей досвід став історичним джерелом

принципу децентралізації та субсидіарності, які нині є базовими в європейському адміністративному праві. Така багатовимірна структура дозволяла враховувати особливості регіонів і територій без втрати загального правового простору, що закладено в сучасні моделі багаторівневого управління. Плюралізм форм і рівнів влади в імперській системі передував формуванню адміністративних стандартів федералізму.

Міське право середньовічної Європи виступало ключовим правовим інструментом стимулювання розвитку ремесел і торгівлі, адже воно надавало міщанам значні економічні привілеї та гарантії. Завдяки цьому правовому режиму формувалося міщанство як окремий соціальний прошарок із виразно окресленими правами, обов'язками та економічною автономією. Норми міського права не лише забезпечували правовий захист для мешканців міст, а й детально регламентували діяльність торговельних і ремісничих корпорацій – гільдій та цехів – які стали структурним каркасом економічного життя міст. Одним із центральних елементів міського правопорядку було цехове право – спеціалізований правовий комплекс, що регулював діяльність професійних об'єднань ремісників. Цехи постали як корпоративні структури, які об'єднували майстрів однієї або суміжних спеціальностей та функціонували за принципами самоврядування. Вони мали власну адміністративну систему управління, внутрішні статuti, а також автономну судову юрисдикцію для вирішення спорів між членами об'єднання [62].

Цехове право встановлювало засади організації внутрішнього управління цехів, порядок прийняття нових членів та процедуру набуття повноправного статусу в ремісничому об'єднанні. Воно чітко регулювало права й обов'язки цеховиків, а також умови їхньої професійної діяльності. Норми цехового права охоплювали вимоги до якості виготовленої продукції, контроль за цінами, умови праці, а також порядок навчання й виховання учнів. Цехові статuti закріплювали виключне право відповідного цеху на виготовлення конкретних товарів у межах міста, забезпечуючи економічну монополію та захист інтересів своїх членів [164].

Адміністративна структура цехів у середньовічних містах ґрунтувалася на принципах виборності, колегіального управління та внутрішньої саморегуляції. Найвищим органом цехового само-

врядування виступали загальні збори майстрів – авторитетний і представницький орган, який приймав ключові рішення щодо функціонування цеху. Саме збори на демократичних засадах обирали цехмістра – головну посадову особу об'єднання, відповідальну за організаційне керівництво, врегулювання внутрішніх конфліктів і зовнішнє представництво інтересів цеху перед міською радою та іншими інституціями. Поруч із цехмістром діяла цехова старшина – колегіальний орган, що здійснював нагляд за дотриманням положень цехових статутів, норм виробничої дисципліни та професійної етики. Вона відповідала за контроль якості виготовленої продукції, дотримання стандартів фахового ремесла та справедливий розподіл ресурсів і замовлень. Завдяки такій ретельно вибудованій системі управління цехи функціонували як замкнені, але ефективні корпорації, які не лише регулювали економічну діяльність, а й формували професійні, соціальні й правові основи міського середовища [66, с. 65-72].

Цехове право встановлювало жорстку внутрішню ієрархію в межах ремісничого об'єднання, яка передбачала поділ на три основні категорії: майстрів, підмайстрів та учнів. Майстри виступали повноправними членами цеху, володіли правом голосу на зборах і мали можливість відкривати власні майстерні. Підмайстри, працюючи за наймом у майстрів, не мали права участі в управлінні цехом. Учні ж проходили багаторічне навчання в майстрів, не отримуючи винагороди, й поступово засвоювали основи ремесла. У межах цеху діяла власна система правосуддя. Цеховий суд, до складу якого входили цехмістер та кілька досвідчених майстрів, розглядав справи про порушення внутрішніх правил, конфлікти між членами об'єднання, а також скарги на якість виробленої продукції. Судочинство здійснювалося відповідно до норм цехового права та положень міських суддебників. Цехове право відіграло консолідуючу роль у структурі міського соціуму: воно зміцнювало позиції міщанства, надавало правовий захист місцевим ремісникам від конкуренції з боку сільських виробників і іноземних торговців. Разом з тим, маючи консервативний характер, цехове право нерідко ставало на заваді інноваціям і гальмувало технологічний розвиток. Із поширенням капіталістичних відносин цехова організація поступово втратила свою актуальність і занепала. Водночас упродовж століть цехове право

залишалося важливою складовою середньовічного міського права, забезпечуючи нормативне регулювання економічної діяльності, організацію ремісничої праці та сприяючи формуванню елементів міського самоврядування. Як самоврядні професійні об'єднання, цехи створили ефективну адміністративну й судову систему, яка базувалася на внутрішньому правопорядку та була невід'ємною частиною правової культури міського середовища [165].

Магдебурзьке право, відіграючи важливу роль у розвитку середньовічного міського самоврядування, водночас закріплювало й соціальну стратифікацію всередині міських громад. Повноцінними учасниками управлінських процесів залишалися лише привілейовані бюргери – заможні купці та представники цехового ремесла. Міська біднота, дрібні торгівці, підмайстри й наймити були фактично відсторонені від участі в системі самоврядування. З часом міські магістрати у багатьох містах перетворювалися на замкнені олігархічні кола, які обмежували доступ до влади й дбали переважно про збереження власних привілеїв. Однак, попри ці обмеження, магдебурзьке право стало потужним правовим інструментом формування міщанської правосвідомості та розвитку інститутів місцевого самоврядування. Воно відіграло важливу роль у стримуванні феодального свавілля, заклало основи правової рівності для мешканців міст і зміцнювало ідею підпорядкованості всіх перед законом. Модель міського управління, розроблена в німецьких містах, стала зразком для поширення магдебурзького права в інших європейських державах – зокрема в Польщі та Великому князівстві Литовському, до складу якого входили й українські землі. Магдебурзьке право постало як унікальний феномен правової культури Середньовіччя – не лише в контексті Німеччини, а й загальноєвропейської правової традиції. Його запровадження сприяло інституційному розвитку міст, поширенню ідей громадянської рівності, верховенства права та самоврядності. Попри соціальні обмеження, зумовлені становою структурою тогочасного суспільства, воно стало важливою віхою в еволюції міського права в Європі [17].

Отже, цехова автономія як форма внутрішнього самоврядування професійних спільнот стала першоосновою для розвитку організаційно-правових моделей управління. У межах цехів діяла виборна адміністративна структура, сформована на засадах колегіальності,

підзвітності й функціонального розподілу повноважень між цехмістром та старшиною. Її діяльність охоплювала врегулювання внутрішніх конфліктів, контроль якості, нагляд за виконанням норм статутів і представництво інтересів об'єднання перед зовнішніми інституціями. Ця система створила модель замкненого управління із саморегулюванням, яка є прообразом сучасних професійних самоврядних організацій. Водночас елементи цехового адміністрування були інституційно збережені в муніципальних структурах і цехових судах.

Магдебурзьке право як джерело міського самоврядування та правової суб'єктності міста визначило модель автономної адміністративної організації громади. Міста, що отримували магдебурзьке право, формували власну систему управління, засновану на виборних радах, судах та адміністративній компетенції бюргерства. Така система передбачала правосуб'єктність міської спільноти, що керується не централізованими вказівками феодала, а внутрішніми регламентами. Саме ця особливість – формальна автономність муніципалітету – заклала підвалини інституту «місцевої влади», притаманного сучасному адміністративному праву. У підсумку місто стало не лише територіальною одиницею, а й повноцінним суб'єктом права, що здійснює публічні функції.

Розподіл статусів, обов'язків та обмеження доступу до управління у міському середовищі створив прецеденти правової стратифікації, які знайшли відображення в сучасному інституті службової кар'єри. У межах цехів і міських рад чітко визначалися категорії прав – майстри, підмайстри, учні; бюргери, наймити, іноземці – з обмеженням участі в управлінні для неповноправних груп. Такий поділ формалізував умови допуску до самоврядування, встановлював правові механізми делегування та захисту статусу. Це, своєю чергою, вплинуло на сучасні уявлення про кваліфікаційні вимоги до публічної служби, систему посадової ієрархії та законодавчі критерії службового просування.

1.3. Формування адміністративного права в буржуазному суспільстві

Поєднуючи витoki феодального права для адміністративного необхідно відзначити, що похідність адміністративного права від звичаїв і традицій полягає в тому, що адміністративне право

сформувалося зі звичаїв, які регулювали суспільні відносини задовго до появи писаного законодавства. Ці звичаї виконували роль перших "загальних норм", що підтримували публічний порядок і забезпечували єдність у межах громади. Вони ґрунтувалися на мовчазній або відкритій згоді соціуму, закріплюючи нормативні межі дозволеного. Згодом звичаї почали формалізовуватися у вигляді угод і нормативно-правових приписів. Сучасне адміністративне право, навіть за наявності писаних норм, зберігає зв'язок зі звичаєвими підвалинами, особливо в контексті місцевого врядування. Інструменталізація адміністративного права у публічному врядуванні зумовлює його використання як основного засобу реалізації повноважень державної влади через відповідні органи. Це право визначає функції органів публічної адміністрації щодо забезпечення правопорядку, захисту власності й упорядкування взаємин між владою та громадянами. Те, що раніше закріплювалося традицією чи звичаєм, нині отримало юридичну силу через формалізовані закони. Адміністративні приписи стримують деструктивні імпульси суспільства, сприяючи концентрації суспільної волі. За відсутності чіткого правового регулювання публічна влада неминуче скочувалась би до свавілля чи тиранії [158].

Питання виникнення адміністративного права, зокрема в країнах буржуазного типу, досліджувалося в межах численних юридичних праць, однак воно переважно висвітлюється фрагментарно. У типових навчальних курсах із історії держави і права зарубіжних країн простежується загальна еволюція правових систем світу, проте без чіткого акценту на витоки саме адміністративного права в європейських державах континентальної правової традиції. В окремих публікаціях розглядається розвиток прецедентного права або національних адміністративно-правових доктрин, але питання формування адміністративного права в історичних умовах переходу до буржуазного устрою лишається поза межами цілісного наукового аналізу [59; 91].

Франція по праву вважається колыскою сучасного адміністративного права, адже саме тут, раніше ніж у більшості інших західно-європейських країн, виник і розвинувся потужний, централізований бюрократичний апарат державного управління, що супроводжувався формуванням ґрунтового масиву адміністративного

законодавства. Велика Французька революція 1789–1794 років стала потужним імпульсом для перегляду усталених уявлень, започаткувавши новаторські підходи до розуміння гуманістичних і економічних цінностей. Вона справила глибокий і тривалий вплив на утвердження демократичних ідеалів і розгорнула масштабну боротьбу народу за соціальну справедливість та політичні права. Найвизначнішим і символічно значущим документом тієї епохи стала славетна Декларація прав людини і громадянина, урочисто прийнята Установчими зборами 26 серпня 1789 року. Цей фундаментальний акт закріплював ключові принципи буржуазного ладу та проголошував природні, невід’ємні й священні права людини – свободу, власність, особисту безпеку та законне право на спротив гнобленню [43].

Як писав в 1812 році засновник адміністративного права французький мислитель початку ХІХ століття Шарль-Жан Боннен адміністративне право це самостійна правова наука, що спирається на емпіричний досвід, системний підхід і раціональне осмислення владних процесів. Предметом його вивчення виступають взаємовідносини між урядом, адміністративними органами та громадянами. На його думку особливої ваги це набуло з епохи Просвітництва, яка стимулювала систематизацію знань про державне управління. Реформи Наполеона заклали засади перетворення адміністрації з особистої волі володаря на раціональну дисципліновану систему. Адміністративне право потребує професійної підготовки службовців та впровадження механізмів інституційного самоконтролю. Розмежування публічної та приватної сфер у праві є важливою рисою сучасного адміністративного права, що забезпечує чіткий поділ між інтересами держави та інтересами окремої особи. На відміну від приватноправових галузей, адміністративне право регулює переважно вертикальні відносини «влада – громадянин». Воно визначає межі втручання публічної влади в особисті права, наприклад, у процесах виборів, регулювання підприємницької діяльності або порядку звернень до органів держави [158].

Адміністративне право як відносно автономна галузь не виникло одномоментно. Його становлення відбувалося як результат тривалих суспільно-політичних трансформацій, інституційного ускладнення управлінських структур та посилення ролі держави у сфері

публічного адміністрування. Початки адміністративного права тісно пов'язані з етапами формування організованої влади й адміністративного апарату, що виникав у відповідь на потреби в ефективному, упорядкованому й централізованому управлінні, особливо в період модернізації європейських держав. Такий історико-правовий контекст актуалізує потребу в спеціальному міждисциплінарному дослідженні, яке б синтезувало правові, соціологічні та історичні підходи до вивчення генези адміністративного права [38, с. 91; 161, с. 60-72].

Крім того Шарль-Жан Боннен наголошував що, публічне адміністрування є самостійною наукою, що ґрунтується на аналізі відносин між суспільством і особою, яку адмініструють, а також на засобах впливу публічної влади на осіб і речі задля збереження соціального порядку. Ця наука не зводиться до сукупності випадкових практик, а вимагає методичної організації, позитивного знання та чітких принципів. Адміністрування – це не суто виконавча функція уряду, а окрема сфера права й управління. Її предмет – дії щодо осіб і власності у зв'язку з їхнім суспільним значенням, а не приватною природою. Визначення меж між адміністрацією, судочинством і законодавством є передумовою наукової систематизації. Саме це дозволяє вирізнити адміністративне право як галузь позитивного публічного права. Принципи адміністративного права мають бути встановлені законом, а не ґрунтуватися на гіпотетичних теоріях чи практичній рутині. Будь-яке відхилення від закону можливе лише тоді, коли воно служить самому ж закону, а не особистим інтересам чи свавіллю посадовця. Лише позитивне, законодавчо виражене знання може бути джерелом дії адміністратора. Адміністратор повинен володіти не тільки правовими знаннями, а й розуміти межі своєї компетенції. Суспільний інтерес виступає водночас межею і джерелом адміністративної легітимності. Без цього адміністрування втрачає правову природу та перетворюється на небезпечну владу [158].

Формування адміністративного права в європейських державах відбувалося в межах широкомасштабної трансформації правової системи, зумовленої глибокими соціально-економічними та політичними змінами XVII–XIX століть. Буржуазні революції, становлення капіталістичних відносин і розвиток ліберально-демократичних інститутів зумовили необхідність створення нової правової моделі,

яка б гарантувала свободу економічної діяльності, охорону приватної власності та юридичну рівність суб'єктів. Епоха Нового часу ознаменувала появу модерної держави та відповідно нового типу права, що радикально відрізнявся від середньовічної правової традиції. Ключову роль у цьому процесі відіграли Англійська революція XVII століття та Французька революція XVIII століття, які стали каталізатором докорінних змін у політичних, правових і економічних структурах суспільства. Вони започаткували новий правовий лад, заснований на ідеях природної рівності, законності та індивідуальної свободи. Саме на цій основі сформувалася нова система правового регулювання – буржуазне право, що відповідало потребам нового суспільного устрою [149].

Територіальна структура держави як основа адміністративного регулювання проявляється в закріпленні багаторівневої організації влади, зокрема через поділ на регіони, департаменти, округи чи громади. Така система дає змогу ефективно реалізовувати управлінські функції, забезпечуючи водночас вертикальну узгодженість та місцеву автономію. Адміністративне право визначає обсяг повноважень кожного рівня – від центрального уряду до муніципалітетів. Це сприяє ефективному контролю за дотриманням законів і дає можливість враховувати регіональні особливості. Територіальне адміністрування поєднує принцип централізованого координування з децентралізованою відповідальністю. Гарантування прав і свобод громадян є однією з ключових функцій адміністративного права, яке має на меті захист особистості від свавільного втручання з боку публічної влади. Законодавчо закріплені процедури, зокрема право на оскарження рішень, презумпція невинуватості та судовий контроль, формують механізм правової захищеності. Наполеонівські реформи започаткували процес ліквідації тортур і встановлення юридичної визначеності навіть у діях поліції [158].

Буржуазне право сформувалося в ході становлення буржуазної держави, ґрунтуючись на попередніх правових системах, таких як рабовласницьке та феодалське право. При цьому відмовлялися лише від тих елементів минулого права, які суперечили економічним і політичним інтересам нового панівного класу – буржуазії. Спадкоємність із такими джерелами, як римське, звичаєве та міське право, мала різну інтенсивність залежно від конкретної країни, однак

повного розриву зі старими правовими системами не відбулося: частина їхніх норм була трансформована та інтегрована до буржуазного права. На етапі виникнення буржуазне право мало прогресивний характер і відображало значний історичний поступ. Воно юридично закріплювало перехід від феодальних до буржуазних суспільних відносин. Установлення буржуазного правопорядку супроводжувалося ліквідацією середньовічних обмежень, скасуванням станових привілеїв, визволенням селянства з-під феодальної залежності, а також руйнуванням цехової організації. Подолавши феодальний партикуляризм, буржуазне право розвивалося у формі національних правових систем у різних країнах [88].

Адміністративне право регулює не приватні інтереси, а публічні відносини осіб і речей, тобто такі, що зачіпають загальний порядок і спільне благо. Навіть приватна власність чи індивідуальна діяльність можуть бути предметом адміністративної дії, якщо вони впливають на публічний інтерес. Необхідно розрізняти публічно-адміністративні та цивільно-адміністративні відносини, залежно від того, чи особа діє як член суспільства чи як індивід. У цьому полягає специфіка адміністративного закону – він не втручається в приватність, але забезпечує порядок у суспільстві. Підготовка адміністратора є моральним і політичним обов'язком, адже лише освічений і добродішний службовець може діяти в інтересах суспільства. Адміністратор це "батько адміністрованих", чия роль не зводиться до виконання приписів, а включає опіку, поради, просвітництво та участь у добробуті громади. Від рішень адміністратора залежить безпека, спокій, розвиток і добробут громадян. Його діяльність має бути зразком поєднання правових знань, досвіду й моральної відповідальності. Без таких якостей адміністративна влада втрачає легітимність. Тим самим, справжній адміністратор – це не бюрократ, а державний діяч у повному значенні слова [158].

Історичний розвиток буржуазного права призвів до формування двох фундаментальних правових систем – континентальної та острівної. Ці системи, глибоко вкорінені у політичному та правовому ґрунті відповідних країн, відображають різні шляхи еволюції правової думки. Континентальна система, з епіцентром у Франції, характеризується кодифікованим, чітко структурованим законодавством, яке стало підґрунтям для послідовної і формалізованої правової

доктрини. Натомість острівна система, витоки якої – в Англії та її колоніальному середовищі, базується на гнучкому й динамічному механізмі судового прецеденту, що дозволяє оперативно реагувати на правові виклики реального життя. Кожна з цих систем має як беззаперечні переваги, так і очевидні обмеження. У континентальному праві чіткість та формальна визначеність норм забезпечують передбачуваність та юридичну безпеку. Злочин визнається лише тоді, коли він прямо передбачений законом, що гарантує принцип законності. Це підвищує рівень правової стабільності, однак водночас створює потенційну правову ригідність – систему, що іноді виявляється безсилою перед новими, складними формами соціальної шкоди, не охопленими чинним законодавством. На противагу цьому, острівна система з її прецедентним підходом виявляє виняткову адаптивність, оперативно реагуючи на зміну соціально-правового контексту. Проте така гнучкість може викликати правову непередбачуваність і залежність від суддівської дискреції. Революційні зрушення в Англії та Франції стали каталізаторами зародження буржуазного права нового типу, покликаного закріпити політичні і соціальні засади буржуазного суспільства. Величний ідеологічний документ – Декларація прав людини і громадянина 1789 року – заклав ідейні підвалини ліберального правопорядку. У ньому були чітко окреслені базові принципи: юридична рівність усіх громадян, незалежно від походження; фундаментальна цінність особистої свободи та безпеки; визнання народу джерелом суверенної влади; широкі гарантії громадянських свобод, зокрема свободи слова, друку, а також механізми підзвітності посадових осіб [58].

Сучасне буржуазне право продовжує розвивати фундаментальні ліберальні принципи, закладені у XVIII–XIX століттях, водночас адаптуючись до новітніх викликів глобалізованого світу. Воно послідовно розширює спектр юридичних гарантій, зокрема забезпечуючи рівноправність жінок, представників національних, етнічних, релігійних та інших меншин, утверджуючи в правовій площині засади антидискримінації. Водночас у деяких сферах спостерігається селективне звуження правових можливостей, наприклад, через підпорядкування права власності публічному інтересу, екологічним чи соціальним обмеженням. У цілому, буржуазно-ліберальна концепція права виходить із визнання невід’ємних природних

прав особи, гарантованих міжнародними договорами і забезпечених механізмами судового захисту, що підсилює її універсальну цінність і легітимність. Разом з тим формування буржуазного права в європейських країнах мало національно зумовлені особливості, що були продиктовані глибоко вкоріненими історичними, культурними й правовими традиціями. У Франції після Великої революції 1789 року відбулося рішуче й докорінне перетворення правової системи, натхненної ідеями Просвітництва, що матеріалізувалося в блискуче систематизованих кодексах Наполеона, які стали зразком правової модернізації. У Німеччині процес формування буржуазного права мав більш еволюційний та синкретичний характер: глибока рецепція римського права органічно поєднувалася з правовим партикуляризмом окремих земель, що істотно ускладнювало юридичну уніфікацію та затримувало встановлення єдиного нормативного порядку [57].

Отже, науковий аналіз спадку французької наукової думки та законодавства кінця 18-го початку 19-го століття щодо становлення адміністративного права як окремої галузі та науки дає можливість узагальнити що:

Предмет адміністративного права у французькій доктрині полягає у регулюванні публічних відносин між адміністративними органами та фізичними й юридичними особами. Французька традиція підкреслює, що адміністративне право не втручається у приватні справи, якщо вони не зачіпають публічного інтересу. Воно охоплює владно-управлінські відносини, спрямовані на реалізацію цілей держави, зокрема охорону порядку, організацію суспільного життя та виконання публічних функцій. Це право діє за логікою субординації, де одна сторона – завжди орган публічної влади. Специфіка предмета полягає у спрямованості на досягнення суспільного блага, а не індивідуального інтересу. Адміністративне право у Франції історично формувалося як інструмент врегулювання саме цих відносин, а не комерційних чи родинних справ.

Принципи адміністративного права, вперше кодифіковані французькими мислителями, ґрунтуються на законності, пріоритеті публічного інтересу та розмежуванні владних функцій. Особливого значення набула ідея про те, що адміністратор зобов'язаний діяти в межах і на підставі закону. Позитивне право, а не особиста воля або

міркування доцільності, має бути джерелом адміністративних рішень. Будь-яке відхилення від законодавчого припису виправдане лише тоді, коли воно спрямоване на зміцнення самого ж закону. У французькій думці також утвердився принцип субординації адміністрації закону, з чітким розрізненням політичної, виконавчої та судової влади. Завдяки цим засадам адміністративне право вийшло за межі технічного регулювання і стало доктринальною основою публічного врядування.

Адміністративні органи у французькій правовій системі були осмислені як спеціалізовані структури, наділені окремою компетенцією щодо забезпечення публічного порядку, реалізації державної політики та взаємодії з громадянами. Вперше централізована адміністрація постала у Франції завдяки реформам Наполеона, де префекти, субпрефекти й мери отримали визначену юрисдикцію. Відповідальність адміністративних органів стала не лише правовою, а й моральною: адміністратор вважався “батьком адміністрованих”. Шарль-Жан Боннен акцентував на тому, що чиновник має не лише виконувати закон, а й бути джерелом просвітництва, поради та справедливості. Адміністративна структура визначається не лише формою організації, а й глибиною зв’язку з громадою. Саме у Франції започатковано доктрину адміністративної автономії, засновану на довірі до компетенції органів влади.

Публічний інтерес у французькому адміністративному праві виступає вищим мірилом і джерелом легітимності будь-якої адміністративної дії. Адміністратор зобов’язаний орієнтуватися на потреби суспільства, навіть тоді, коли це потребує обмеження індивідуальних прав. Проте таке обмеження повинне бути правомірним, пропорційним і виправданим загальним благом. Французьке право вперше чітко визначило межу між інтересами публічної влади й приватної особи, що дозволило уникати свавілля. Суспільний інтерес не може бути предметом довільного тлумачення, він визначається виключно через закон і процедури. Саме такий підхід заклав підґрунтя для сучасної концепції легітимності управління.

Французьке законодавство стало першою спробою кодифікувати адміністративне право у вигляді послідовної системи. Ідеї, викладені в «Principes d’administration publique» Ш.-Ж. Боннена (1812), передували створенню повноцінного адміністративного кодексу.

Згодом саме Франція стала джерелом правової методології, що впливала на адміністративні реформи в інших країнах Європи. Наполеонівські декрети заклали основи інститутів державної служби, адміністративного судочинства та підзвітності. Закон, згідно з цією традицією, не просто регламентує дії адміністрації, а структурує саму систему її функціонування. Саме тому французький досвід є зразком формування адміністративного права як кодифікованої галузі публічного права.

Французьке розуміння адміністративного права включає глибокий зв'язок між мораллю, просвітництвом і порядком. Боннен не лише розглядав адміністратора як виконавця закону, а й як носія світоглядної місії, покликаною формувати свідомість громадян. У цій концепції важливу роль відіграє принцип освіченості: службовець має володіти знаннями про межі публічної влади, її функції та допустимі інструменти впливу. Адміністративне право не зводиться до техніки, а включає етичний вимір. Завдяки такому підходу закладено основи гуманістичного управління. Цей спадок залишається актуальним і для сучасної європейської правової традиції.

Значення французької доктрини полягає у науковій систематизації адміністрування як явища, що підлягає не лише практичному втіленню, а й раціональному аналізу. На відміну від попередніх епох, французькі мислителі зробили акцент на узгодженні закону з публічним інтересом і суспільним добром. Вони заклали основи адміністративної науки, в якій практика підпорядковується логіці принципів. Це дозволило адміністративному праву набути статусу самостійної галузі, а адміністратору – постати як суб'єкт раціонального, відповідального управління. Саме Франція створила умови для трансформації адміністрування з рутинної діяльності на справжнє мистецтво управління. У цьому вбачаються витоки європейської моделі правової держави.

У свою чергу, Німеччина вирізняється як одна з провідних європейських країн, у якій адміністративне право досягло надзвичайно високого ступеня теоретичного й практичного розвитку. Його інтелектуальні витоки ведуть до епохи камералістики та поліцейського права XVIII–XIX століть – складної системи норм, що визначала функціонування ранньої бюрократичної держави. Саме в Німеччині виникла концепція так званої поліцейської держави, яка

передбачала всебічне, подекуди надмірне, втручання державної влади у суспільне життя з метою забезпечення порядку та стабільності [142].

Упродовж XIX століття в Німеччині поступово відбувався перехід від моделі поліцейської держави до правової. Під впливом буржуазних революцій 1848–1849 років почали активно впроваджуватися права і свободи громадян, а також утверджувався принцип законності у діяльності державної адміністрації. Поліцейське право, що раніше зосереджувалося переважно на каральних функціях, поступово еволюціонувало в адміністративне право, яке охоплювало ширше коло питань – від забезпечення громадського порядку до надання суспільно важливих послуг. Ця правова трансформація була наслідком глибоких змін у суспільному житті: лібералізації, поступового обмеження абсолютистської влади та утвердження принципів правової держави. Адміністративне право стало важливим засобом правового захисту особи від надмірного втручання чиновництва й гарантом прозорого державного управління. Суттєвий внесок у формування національної адміністративної системи зробило пруське законодавство. Його еволюція супроводжувалася як науковими напрацюваннями провідних німецьких правознавців, так і глибокими законодавчими реформами, зокрема у Пруссії [88].

Отже, зародження та утвердження адміністративного права в Німеччині тісно пов'язані з епохою камералістики та поліцейського права XVIII–XIX століть, що заклали підґрунтя для ранньої моделі бюрократичної держави. У цей період адміністративна діяльність зосереджувалась на контролі та регламентації життя громади задля забезпечення порядку й стабільності. Проте під впливом буржуазних революцій 1848–1849 років розпочався поступовий перехід від поліцейської до правової держави. Внаслідок цього розширювався обсяг публічних послуг, посилювалися гарантії прав і свобод громадян, а принцип законності поступово витісняв репресивні засади старої адміністрації. Поліцейське право, що мало каральну функцію, еволюціонувало в адміністративне право з гуманістичним акцентом. Суттєвий внесок у розвиток цієї галузі зробило пруське законодавство, що стало лабораторією правових інновацій. Паралельно активно розвивалася доктринальна думка, яка систематизувала адміністративне право як окрему галузь. Саме німецька традиція створила

один із найглибших науково-теоретичних підмурків сучасного європейського адміністративного права.

Англія увійшла в історію як перша буржуазна держава, яка офіційно проголосила свою конституцію у вигляді «Знаряддя управління» 1653 року. Проте, попри символічну вагу цього документа, Олівер Кромвель – ключова фігура тієї доби – часто нехтував його основоположними принципами, демонструючи вибіркового підхід до конституційності. У подальшому, після остаточного утвердження буржуазного ладу, Англія відмовилася від концепції єдиної писаної конституції, обравши еволюційний шлях – систему численних парламентських актів, які мали конституційний характер. Така фрагментована структура дозволяла елітам гнучко адаптувати правову систему до своїх інтересів, що часто ставало підґрунтям для нехтування правами нижчих соціальних прошарків. Британське адміністративне право набуло унікального й виваженого характеру, оскільки розвивалося переважно не через ухвалення чітких законодавчих норм, а шляхом формування судових прецедентів. Саме незалежні суди, розглядаючи скарги громадян на дії державних органів, поступово напрацьовували ключові принципи добросовісного врядування, розробляли критерії законності адміністративних рішень та забезпечували баланс між публічною владою й індивідуальними правами. Лише з кінця ХХ століття з'явилися перші цілісні законодавчі акти, які почали прямо регулювати адміністративні процедури, закріплюючи раніше вироблені судовою практикою стандарти. Ще однією характерною рисою британської правової системи є відсутність окремої мережі спеціалізованих адміністративних судів. У Великій Британії контроль за дотриманням законності у сфері державного управління покладено на загальні суди, які реалізують свої повноваження шляхом процедури *judicial review* – судового перегляду [99].

Наприкінці ХVІІІ століття з'явилися перші повноцінні буржуазні конституції, що ознаменували початок нової епохи в історії державного устрою – це, зокрема, Конституція США 1787 року та французькі конституції 1791, 1793 і 1795 років. Наполеонівські війни стали каталізатором швидкого поширення конституційних ідей у Європі та за її межами: були прийняті основні закони в Іспанії (1812), Норвегії (1814 – чинна донині), Португалії, Бельгії,

Швейцарії. Події революційного 1848 року принесли хвилю конституціоналізму до німецьких держав, Австрії, Данії, Нідерландів, П'ємонту, Румунії, Сербії та Болгарії. За межами Європи конституції почали впроваджуватись у низці латиноамериканських країн, а також у Японії. Однак ці ранні конституції мали низку обмежень: вони встановлювали високі майнові цензи для виборців, не передбачали виборчих прав для жінок, закріплювали існування верхніх палат, сформованих з представників аристократії, а також впроваджували виборчі системи з поділом на курії. Згодом парламенти почали отримувати ширші повноваження – право законодавчої ініціативи, контроль за діяльністю уряду та можливість вносити поправки до основного закону [75].

Буржуазне право запровадило якісно нову форму свого існування, у якій центральне місце посіло писане законодавство як основне, нормативно визначене джерело права. На тлі глибоких соціально-політичних трансформацій виникли принципово нові галузі права, серед яких особливу роль відіграло конституційне право – як фундаментальна складова національних правових систем, що втілювала ідеї народного суверенітету та юридичної рівності. Формування буржуазного права та його внутрішня структура були тісно пов'язані з історичним контекстом і специфікою перебігу буржуазних революцій. Це зумовило індивідуалізовану еволюцію правових систем у різних державах та наявність помітних відмінностей у глибині й швидкості засвоєння буржуазно-правових принципів. Динаміка оновлення правових норм значною мірою залежала від конкретних історичних передумов і політичної напруги революційних подій у кожній окремій країні [43].

У державах, де буржуазна революція не призвела до негайного встановлення політичної гегемонії буржуазії, а прихід останньої до влади відбувався через поступки, компроміси чи союз із феодалними елітами, буржуазне право розвивалося в умовах поступової адаптації. Воно трансформувалося шляхом часткової модернізації традиційних феодалних інститутів, які зберігалися як складова юридичної спадщини та підлаштовувалися під нові соціально-економічні реалії. У таких випадках формування буржуазного права відзначалося еволюційністю, зберігаючи впродовж тривалого часу архаїчні елементи попередніх правових структур. Ці принципові

відмінності особливо яскраво проявляються при порівнянні двох історичних революцій – англійської та французької. Перша, більш поміркована за характером, сприяла утвердженню англосаксонської (англо-американської) правової моделі, що базувалася на судових прецедентах і поступовому правовому оновленні. Друга – радикальна і рішуча – спричинила глибоку правову перебудову та заклала основи континентальної (романо-германської) правової системи, що вирізнялася нормативною централізацією та чітко кодифікованою структурою [59].

Розвиток буржуазних і капіталістичних відносин, який активно стимулювався зростанням міжнародної торгівлі та економічної взаємодії, спричинив не лише економічну, а й правову глобалізацію. Однією з найпомітніших тенденцій цього процесу стало поступове подолання традиційної ізольованості правових систем окремих держав. Відбулася якісна трансформація – посилення міждержавної правової взаємодії, формування глобальних правових орієнтирів та утвердження концепції правових «сімей», об'єднаних спільними історичними витоками та методологією регулювання. Форми взаємодії між національними правовими системами виявилися вельми різноманітними. Серед них варто виокремити: а) широку рецепцію – добровільне запозичення правових моделей та інститутів інших держав; б) примусове запровадження елементів іноземного права, часто в умовах політичного чи військового тиску; в) трансплантацію – перенесення правових принципів однієї системи у правовий простір іншої [142].

До числа країн зі спорідненою, проте самобутньою правовою системою належать, зокрема, Сполучені Штати Америки. Хоча їхня правова модель бере свій початок у класичній англійській правовій традиції, у процесі історичного становлення вона зазнала суттєвих трансформацій і набула унікальних, специфічно американських рис. Американське право не завжди сприймало судові прецеденти англійського середньовічного права, особливо ті, що стосувалися таких консервативних сфер, як земельна власність та спадкові правовідносини. Натомість правова система США активно формувала нові, динамічні прецеденти, що відповідали духу підприємництва та саморегулювання, зокрема у галузях корпоративного права і договірної регулювання. У результаті, американське прецедентне право

зайняло ключове місце у структурі національної правової системи, й тому дослідники часто виокремлюють дві відносно автономні системи – англійську та американську. Загальне право в окремих штатах США еволюціонувало як гнучка, адаптивна й інтерпретаційно відкрита система [39].

Отже, у системі англо-саксонського права Англії та США XIX століття публічне адміністрування та адміністративний процес розвивалися без формального відокремлення від загального права. В Англії ключовим інструментом упорядкування відносин між громадянином і державою став інститут судового перегляду (judicial review), що забезпечував баланс між владою й індивідом. В адміністративному праві США панувала ідея верховенства прецеденту, яка надавала судовій владі провідну роль у формуванні практики контролю за діями публічної адміністрації. Незважаючи на відсутність спеціалізованих адміністративних судів, суди загальної юрисдикції активно втручалися у сферу публічного врядування, встановлюючи критерії допустимості державного втручання. Публічна влада обмежувалась принципом правової обґрунтованості дій, з орієнтацією на мінімізацію дискреційності чиновника. У США це особливо проявилось у регуляторній сфері, зокрема в антимонопольному контролі та ліцензуванні. Саксонська традиція не створила централізованого кодексу адміністративних процедур, натомість формує їх поступово, засобами правозастосування. Проте до сьогоднішнього дня адміністративне право у більшості англосаксонських правових систем так і не виокремилося в окрему галузь, залишаючись у межах конституційного (державного) права.

Висновки до Розділу 1

1. Витоки публічного адміністрування слід шукати в моделі римського врядування, де взаємодія між державою та громадянами була чітко юридично унормована. У Римі вперше сформувалась система взаємної відповідальності: громадянин зобов'язаний служити державі, а держава – забезпечити йому захист і правопорядок. Такий підхід створив умови для появи адміністративних органів, наділених чітко визначеними повноваженнями. Система *magistra* – виборних посадовців, які діяли строково й колегіально, стала прообразом сучасного демократичного адміністрування. Участь громадян у політичному процесі визначала правовий статус особи. Визнання публічного інтересу через закон заклало основи адміністративної справедливості.

2. Суспільні відносини які можна порівняти із публічним адмініструванням сьогоdnішньому його розумінні у Стародавньому Римі набували характеру врегульованої системи правовідносин, що включала права, обов'язки та юридичні обмеження. Основна увага була зосереджена на балансі між загальним благом і правами індивіда. Закони регламентували компетенції посадовців, процедурні вимоги та механізми контролю. Ця правова формалізація виявилася ефективною в умовах зростаючої територіальної й соціальної складності. Римляни вперше реалізували принцип підзвітності посадової особи перед громадою. Така практика формувала довіру до адміністративних рішень як до результату законної влади, а не примусу.

3. Структура державного управління в Римі базувалася на чіткій ієрархії та юридично визначених ролях посадових осіб, що стало основою для розмежування функцій виконавчої влади. Від претора до проконсула – кожен магістрат діяв у межах своїх повноважень, обмежених законом і строком. Це дозволяло уникнути концентрації влади й забезпечувало функціонування системи стримувань і противаг. Правова норма вважалася вищою за волю посадової особи, а закон – джерелом легітимності її дій. Публічна влада не ототожнювалася з особою володаря, а функціонувала як інституційна форма забезпечення порядку.

4. У правовій системі Риму чітко розрізнялися публічна та приватна сфери, що дозволяло громадянину захищати свої особисті інтереси навіть перед обличчям державної влади. Це розмежування

дозволило окреслити межі втручання посадових осіб у приватне життя. Таким чином закладено основи принципу правового захисту особистості від свавілля. Законодавчо гарантована автономія у сфері договірних, майнових і сімейних відносин демонструвала ранню форму правового плюралізму. Держава не претендувала на повний контроль, а діяла в межах дозволеного законом. Це забезпечувало правову передбачуваність і мінімізувало конфлікти у сфері публічного адміністрування.

5. Взаємозв'язок між державою та громадянином у Римі будувався не лише на принципі примусу, а передусім на легітимності влади через участь народу. Громадяни не тільки підкорялися законам, а й брали участь в їх ухваленні. Плебісцити, народні збори та сенатус-консульти були механізмами демократичного впливу. Це створювало прозору модель врядування, де публічне адміністрування розглядалося як продовження волі народу. Довіра до державних інституцій базувалася на прозорих процедурах, а не на страху. Така модель слугувала прообразом сучасної легітимації виконавчої влади.

6. Римське законодавство кодифікувало засади адміністрування, запроваджуючи правила добору кадрів, строків служби й звітності, що набуло ознак сучасного кар'єрного адміністрування. Закон Віллія, Закон Корнелія та Закон Помпея унормували адміністративні процедури призначення, ротації та звільнення посадовців. Формалізована система *cursus honorum* гарантувала мінімальний вік, досвід та заслуги для обіймання посади. Це знижувало ризики непрофесійного управління й особистої залежності. Навіть імператорська влада змушена була діяти в певних межах законодавства. Так було започатковано етичні стандарти публічної служби.

7. Провінційна адміністрація Риму демонструє ранній приклад децентралізації з елементами субсидіарності, що забезпечувало ефективність управління на великій території. Провінції зберігали внутрішні порядки, але підлягали римському контролю через намісників. Рим не намагався уніфікувати всі підпорядковані землі, а впроваджував адміністративну гнучкість. Це дозволяло уникнути повстань, підвищувало лояльність і знижувало витрати на управління. Такі підходи актуальні і сьогодні в умовах мультикультурності та різнорівневої адміністративної юрисдикції. Елементи автономії визнавалися законно, якщо не суперечили інтересам центру.

8. Правова спадщина Риму сформувала ідею публічного адміністрування як інструменту реалізації не лише інтересів держави, а й гарантій прав громадянина. Римляни першими узаконили концепцію спільного блага як мету державної політики. Закон – не зброя тиску, а механізм узгодження державної волі та свободи особи. Саме цей баланс став основою європейського розуміння правової держави. Сучасне публічне адміністрування як сервісна діяльність влади базується на римському досвіді. Рим створив першу нормативну модель, у якій закон упорядковував не тільки обов'язки, а й свободи.

9. Звичаєве право стало первинним джерелом адміністративного регулювання в умовах феодального суспільства. Його норми фіксували порядок виконання публічних обов'язків, формували легітимні моделі управлінських дій і встановлювали межі владних повноважень. Через звичай регулювалася як діяльність сеньйора, так і статус підлеглого населення, включаючи скарги та захист. Звичаєві інститути поступово були формалізовані в офіційні юридичні акти та хартії. Ієрархічна структура управління була запозичена з канонічного та монархічного права європейських країн. У Середньовіччі вертикаль церковної влади – від парафіяльного духовництва до Папи – стала взірцем для майбутньої організації світської адміністрації. Подібна модель структурування з обмеженням, але чітко розмежованим делегуванням повноважень була характерна і для ранньомодерних українських адміністративних інституцій. Саме принцип субординації дозволив забезпечити керованість великими територіями.

10. Магдебурзьке право забезпечило правовий фундамент для розвитку міського самоврядування і адміністративної автономії. Міста з цим правовим статусом формували власні виборні органи, здійснювали судочинство, регламентували ремесла та торгівлю. Модель правосуб'єктності міст і їхньої підзвітності лише міській раді стала основою концепції муніципальної влади. Українські міста, що отримали магдебурзьке право, поступово перейняли ці інститути як базові для місцевого управління. Цехове самоврядування стало однією з перших форм професійного адміністрування із власною адміністративною і судовою системою. Виборні цехмістри, колегіальні органи, дисциплінарна відповідальність, юрисдикція над майстрами – усе це заклало принципи автономного регулювання трудової

діяльності. Адміністративні функції цехів у містах стали прообразом самоврядних професійних інституцій сучасності. У багатьох українських містах цехи мали особливий вплив на організацію господарського й публічного життя.

11. Рецепція римського публічного права у Середньовіччі відіграла ключову роль у становленні правових засад адміністративної діяльності. Через запозичення понять *officium publicum* (публічна служба) та *utilitas publica* (суспільне благо) було визначено суспільно орієнтовану мету публічного адміністрування. Ці принципи ґрунтувалися на служінні загальному добру й забезпеченні публічного порядку. Згодом ці концепти закріпилися в писаному праві й стали частиною нормативної доктрини багатьох європейських держав. Адміністративна юстиція зародилася у формі церковних і світських судів, які мали повноваження вирішувати не лише кримінальні чи приватні, а й управлінські спори. Саме церковні суди першими розглядали скарги на адміністративні дії, що стали прототипом механізму адміністративного захисту. У середньовічній Англії, Німеччині, Франції вже функціонували форми протидії владному свавіллю. Цей досвід поступово поширився на європейські та українські міста. Сьогодні цей принцип реалізується через адміністративне судочинство та інститут оскарження рішень органів влади.

12. Локалізм адміністративних норм був характерним для феодального суспільства, де кожна територія мала свої звичаї управління. Відсутність єдиної централізованої системи дозволяла адаптувати адміністративні механізми до місцевих умов. Згодом цей підхід трансформувався у концепцію муніципальної автономії. В Україні ця ідея була реалізована в традиціях сільського та міського самоврядування, які базувались на локальних нормах і звичаях. Сучасна модель децентралізації влади значною мірою віддзеркалює середньовічну систему управлінського плюралізму. Документообіг і архівна практика у церковних і державних структурах заклали основи сучасної адміністративної процедури. Упорядкованість актів, збереження рішень і фіксація платежів були передумовами виникнення інституційної пам'яті. Цей досвід був перенесений до світських канцелярій і став стандартом для державної адміністрації. В українських землях подібна практика застосовувалася в межах литовсько-руських метрик та судових книг.

14. Церковне право мало істотний вплив на формування нормативних засад адміністративного впорядкування. Через канонічні норми розвивалась ідея правової регламентації влади, у тому числі делегування, апеляції та процедурності. Церковні інститути слугували зразком структурної упорядкованості та ієрархії. У країнах Європи ці норми були адаптовані до світських адміністрацій. Функціональна єдність управління й суду в умовах феодалізму зумовила появу змішаних адміністративно-судових повноважень. Феодальні двори водночас здійснювали нормотворчу, виконавчу та контрольну діяльність. Такий синкретизм не відповідає сучасному принципу розподілу влад, але став джерелом для розуміння цілісності локальної адміністрації. В Україні ця єдність відображалась у діяльності володських судів і старостинських інституцій. Згодом це дало поштовх для поступового розмежування функцій та поетапної бюрократизації.

15. Соціальна стратифікація й правовий статус у середньовічних містах стали основою регламентації допуску до публічної служби. Усі службові функції були жорстко пов'язані з соціальним станом, походженням і фахом. Поділ на бюргерів, майстрів, підмайстрів та інші категорії формалізував ідею службового допуску. У сучасному праві ця традиція виявляється в інститутах конкурсного добору, кар'єрного зростання й кваліфікаційної відповідності. Французький централізм заклав структурну модель вертикалі державного адміністрування. Унаслідок послідовної концентрації влади в руках монархії було створено багаторівневу систему управління, яка включала субординацію, нагляд і делегування.

16. Французька адміністративна доктрина сформулювала базові принципи адміністративного права, що не втратили актуальності до сьогодні. До таких належать законність, пріоритет суспільного інтересу, субординація адміністрації закону та розмежування гілок влади. Ключовим положенням стало те, що будь-яке адміністративне рішення має ухвалюватися виключно на підставі закону. При цьому навіть допустимі відхилення повинні бути спрямовані на зміцнення правової норми. Французькі мислителі виступали за повну підпорядкованість адміністрації принципу законності. Це дозволило адміністративному праву вийти за межі технічного управління й стати основою публічного врядування.

17. У Франції адміністративні органи були осмислені як окрема ланка державного механізму з чітко визначеною компетенцією. Реформи Наполеона започаткували інститути префектів, мерів та суб-префектів, які були покликані не лише реалізовувати політику, а й нести моральну відповідальність. Шарль-Жан Боннен підкреслював гуманістичну роль адміністратора як наставника, порадирика й охоронця справедливості. Це забезпечило етичне осмислення діяльності державного апарату, з акцентом на зв'язок із громадою. У Франції сформувалась доктрина адміністративної автономії, що базується на довірі до компетентного державного управління. Такий підхід і сьогодні є основою гуманістичного адміністрування в Європі.

18. Публічний інтерес у французькому праві став мірилом і джерелом легітимності дій адміністратора. Французька доктрина наполягала, що суспільна потреба має пріоритет навіть перед окремими індивідуальними правами. Проте обмеження таких прав мають бути правомірними, пропорційними і виправданими виключно через закон. Саме через це у Франції було чітко визначено межі допустимого втручання держави. Це виключає свавілля чиновника й забезпечує демократичну стабільність. Таким чином, сформувалась сучасна концепція легітимності управління.

19. Франція першою здійснила спробу кодифікації адміністративного права як послідовної системи. Праці Шарля-Жана Боннена 1808 року стали основою наукової доктрини, що передувала офіційним кодексам. Наполеонівські декрети заклали фундамент адміністративного судочинства, підзвітності та державної служби. Закон став не лише регулятором, а й інституційною основою організації самої адміністрації. Методологія французького права вплинула на всі правові системи романо-германського типу. Тому досвід Франції є зразком системної побудови адміністративного права.

20. Французьке розуміння адміністрування поєднувало правову, моральну й просвітницьку компоненти. Адміністратор розглядався як освічений лідер, здатний формувати свідомість громадян. Така концепція виходила за межі рутинного виконання обов'язків і надавала адміністрації місію культурного провідника. Це забезпечило гуманістичний фундамент публічного права. Франція першою підпорядкувала практику логіці загальних принципів, утвердивши

адміністративне право як самостійну галузь. Саме тому її правова традиція стала джерелом європейської моделі правової держави

21. Адміністративне право в Німеччині зароджувалося в межах камералістики та поліцейського права XVIII–XIX століть, що визначали функції ранньої бюрократичної держави. Основний акцент робився на забезпеченні порядку, стабільності та повному контролю над громадським життям. Упродовж буржуазних революцій 1848–1849 років відбувся поступовий перехід від репресивної до правової моделі управління. Відбулося розширення сфери публічних послуг і поступове витіснення каральних функцій принципом законності. Прусське законодавство відіграло роль лабораторії правових інновацій, що стало передумовою для кодифікації адміністративного права. Теоретичне осмислення цієї галузі в Німеччині заклало міцний фундамент сучасної європейської адміністративної науки.

22. В англосаксонській традиції XIX століття адміністративне право не виокремилось у самостійну галузь, а розвивалось у межах загального права. Основним засобом регуляції публічного адміністрування став судовий перегляд (*judicial review*), що дозволяв громадянину оскаржити рішення публічної влади. Суди загальної юрисдикції визначали допустимість втручання адміністрації, формуючи принципи добросовісного управління. Відсутність спеціалізованих адміністративних судів компенсувалася активною юриспруденцією судів *common law*. Англійська модель акцентувала на мінімізації дискреції чиновника та правовій обґрунтованості рішень. Правове регулювання адміністративної діяльності здійснювалося еволюційно, без кодифікованої процедури.

Розділ 2

ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ У ХХ СТОЛІТТІ ТА ПОЧАТОК ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1 Розвиток адміністративного права в країнах Західної Європи в ХХ столітті

Наука адміністративного права ХХ століття пройшла тривалий та складний шлях становлення, шукаючи власні цінності методологічні підходи та осмислюючи феномен адміністративно-правової реальності. Її формуванню сприяла сукупність історичних, політичних та соціальних чинників, оскільки адміністративне право відіграє ключову роль у трансформації політичних режимів і моделей державного адміністрування. Існує припущення, що витоки адміністративного права пов'язані з розвитком камералістики – науки, яка сформувалася у XVII столітті на території Німеччини та Австрії. Актуальність звернення до камерального права зумовлена потребою дослідження адміністративно-правових проблем у контексті еволюції механізмів регулювання суспільних відносин і вдосконалення інструментів державного адміністрування перефразувати доповнити речення додатковими аргументами [191].

Наприклад, у своїй праці «Allgemeine Staatslehre» (1925) Ганс Кельзен розвиває концепцію "чистої теорії права", яка стала основою для розуміння адміністративного права як автономної галузі. Він підкреслює необхідність відокремлення права від політики та моралі, що дозволяє забезпечити об'єктивність правових норм. Цей підхід сприяв формуванню адміністративного права як системи норм, що регулюють діяльність державних органів. Г. Кельзен також акцентує увагу на ієрархії правових норм, де кожна норма отримує свою силу від вищої, аж до основної норми (Grundnorm). Це забезпечує стабільність та передбачуваність правової системи, що є ключовим для ефективного функціонування адміністративного права. Його теорія мала значний вплив на розвиток адміністративного права в Австрії та інших європейських країнах. Праця Г. Кельзена стала фундаментом для подальших досліджень у галузі адміністративного права, зокрема в аспектах конституційного контролю та правового регулювання діяльності державних органів. Його ідеї

залишаються актуальними і сьогодні, особливо в контексті забезпечення верховенства права та правової держави [192].

У країнах Західної Європи в період раннього Середньовіччя термін «камералістика» мав своє походження від латинського слова *camera*, що означало «палацова скарбниця», і застосовувався для позначення установ, відповідальних за управління королівськими доходами та збереженням фінансових ресурсів. Такі «камери» здійснювали не лише обліково-фінансові функції, але й мали адміністративні повноваження, зокрема у сфері збору податків, а також виконували окремі поліцейські та судові обов'язки. Початок академічного викладання камералістики в університетах Європи припадає на XVII століття, коли перші кафедри були створені в Галле та Франкфурті-на-Одері (Німеччина). Основною метою камералістики було формування ефективної системи управління державним господарством з метою підвищення доходів скарбниці, що робить її характерним проявом німецького варіанту меркантилістської теорії [176].

Водночас В. В. Хохуляк слушно підкреслює, що камералістика, як глибоко систематизований і концептуально вивершений продукт німецької управлінської науки та адміністративної практики, стрімко поширювалася серед провідних західноєвропейських інтелектуальних кіл, передусім німецького походження, і поступово була інтегрована до освітньо-наукової структури університетів російської імперії, у складі якої перебували й українські землі [156, с. 219].

Практичні знання у сфері державного управління, що накопичувалися протягом століть, досягли своєї концептуальної систематизації лише у XVII столітті, коли остаточно оформилися в окрему наукову дисципліну. Спочатку ця дисципліна мала утилітарний і прикладний характер, зосереджуючись на вузькопрактичних завданнях, однак із часом трансформувалася у багатовимірну політичну науку з комплексним і глибоко інтегрованим предметом дослідження. Формування камералістики, як виразно прагматичної науки, було зумовлене зростаючою складністю соціально-економічних і господарських правовідносин у Західній Європі на початку XVII століття. Її поява стала відповіддю на нагальні потреби впорядкування й регламентації таких сфер, як страхування транспортних перевезень, банківська діяльність та ломбардні операції. Починаючи з 1727 року, згідно з указом прусського короля, в університетах було засновано

кафедри «економічних, поліцейських і камеральних наук», що мали виразну економічну орієнтацію та відзначалися відходом від суто юридичної парадигми в освітньому процесі [103, с. 96].

У наукових та прикладних роботах камералістів XVIII століття робилися спроби систематизувати засади державного адміністрування та сформулювати окремі теоретичні положення, які згодом стали підґрунтям сучасного адміністративного права. Камеральна підготовка юристів значною мірою сприяла становленню та виокремленню адміністративного, поліцейського і фінансового права як самостійних галузей правознавства. Одночасно з розвитком камералістики у XVIII столітті починає формуватися поліцейське право – система норм, що регулюють діяльність поліції та інших органів державного адміністрування. Спочатку воно розглядалося як складова частина камеральних наук, однак з часом набуло статусу окремої галузі публічного права. Основоположником цього напрямку вважається німецький юрист Йоганн Стефан Пюттер (1725–1807), який першим визначив поліцейське право як автономну правову дисципліну. Згідно з його поглядами, основною метою поліцейського права є забезпечення добробуту, громадської безпеки та суспільного порядку. Пюттер наголошував, що поліція має не лише протидіяти злочинності, а й здійснювати контроль за дотриманням законів у різноманітних сферах суспільного життя – економічній, торговельній, будівельній, освітній, медичній тощо. Для цього, на його думку, поліція повинна бути наділена широкими адміністративними повноваженнями [204].

Розвиток поліцейського права у XIX столітті тісно пов'язаний із науковою діяльністю таких відомих німецьких правознавців, як Роберт фон Моль, Лоренц фон Штейн та Отто Майєр. Вони прагнули впорядкувати систему норм, що регулюють діяльність поліції, визначити межі компетенції різних органів державного адміністрування та встановити правові гарантії законності в їх функціонуванні. У межах поліцейського права поступово оформилися два ключові інститути: поліцейський нагляд, основною метою якого було запобігання правопорушенням і підтримання публічного порядку; поліцейський примус, що включав застосування адміністративних заходів впливу, зокрема санкцій, до осіб, які порушують встановлений порядок.

Разом з тим поліцейське право мало низку значних вад. По-перше, воно передбачало надмірно широкі дискреційні повноваження для поліцейських органів, що створювало ризики порушення прав і свобод громадян. По-друге, не було проведено чіткого розмежування між адміністративною та судовою функцією, що призводило до об'єднання в межах поліції повноважень із розслідування, винесення обвинувачень і застосування покарань. Ці проблеми стали особливо відчутними у першій половині XIX століття на тлі поширення в Європі концепцій правової держави та принципу верховенства права. Під впливом ліберальних і демократичних ідей зросла потреба у встановленні ефективних механізмів захисту громадян від адміністративного свавілля. У такому контексті в середині XIX століття розпочалася поступова трансформація поліцейського права в адміністративне. Хоча в різних країнах цей процес мав свої особливості, йому були притаманні спільні ознаки: звуження сфери дії поліцейського права шляхом виключення з нього кримінально-правових і процесуальних положень; нормативне обмеження дискреційності в діяльності поліції та посилення законодавчої регламентації дій органів публічної адміністрації; формування інститутів адміністративної юстиції, покликаних гарантувати права громадян від зловживань з боку державних органів; активізація наукових досліджень, що заклали підвалини доктринального осмислення адміністративного права як самостійної галузі [208; 218].

Особливо інтенсивно процес становлення адміністративного права відбувався у Франції, де внаслідок революційних подій кінця XVIII – середини XIX століття сформувалася республіканська модель правової держави. У цей період були закладені концептуальні основи сучасного адміністративного права, зокрема розроблено такі ключові принципи, як відповідальність держави за дії своїх органів, необхідність обґрунтування адміністративних актів та право особи на судове оскарження рішень органів публічної влади. Подальший розвиток адміністративного права в XIX–XX століттях полягав у поступовому подоланні елементів поліцейсько-бюрократичної моделі та утвердженні засад правової держави і верховенства права. Це сприяло конституціоналізації адміністративного права, посиленню судового контролю за діяльністю органів публічної адміністрації та розширенню гарантій прав і свобод громадян у відносинах з

державою. Поряд із цим адміністративне право розглядалося як наступник поліцейського права, що сформувалося на базі камералістики. Поліцейське право мало вагомий вплив на його становлення, оскільки термін «поліція» походить від грецького слова, яке означає «місто-держава», а сама поліцейська діяльність у період від середини XVII до початку XIX століття охоплювала управління всіма публічними справами в державі [5].

У своїй книзі «The New Despotism» (1929) лорд Гьюарт висловлює занепокоєння щодо зростання впливу виконавчої влади та адміністративних органів у Великій Британії. Він стверджує, що це призводить до підриву принципів верховенства права та парламентського контролю. Гьюарт критикує практику делегованого законодавства, яка дозволяє міністрам видавати нормативні акти без належного парламентського нагляду. Автор вважає, що така практика створює умови для «нового деспотизму», де адміністративні органи можуть діяти без належної відповідальності перед суспільством. Він закликає до посилення парламентського контролю та забезпечення прозорості в діяльності виконавчої влади. Книга спричинила широку дискусію щодо меж повноважень адміністративних органів. Робота Л. Гьюарта стала важливим внеском у розвиток адміністративного права у Великій Британії, підкреслюючи необхідність балансу між ефективністю управління та дотриманням демократичних принципів. Його ідеї вплинули на подальші реформи та обговорення ролі адміністративного права в правовій системі країни [190].

Поступовий перехід від репресивної поліцейської держави до модерної правової держави, що мав місце в країнах Західної Європи у другій половині XIX століття, зумовив зародження якісно нових підходів до публічного адміністрування як у практичному вимірі, так і на рівні правової доктрини. Відтепер адміністративна діяльність держави будувалася на чітких правових засадах – законах та нормативно-правових актах, із підкресленою повагою до фундаментальних прав і свобод громадян та належним урахуванням публічного інтересу. Упродовж XX століття адміністративне право західних демократій зазнало глибокої еволюції та системного ускладнення. Однією з ключових тенденцій стало поступове, але невпинне розширення сфер його нормативного впливу. Це було спричинено низкою важливих соціально-політичних і економічних чинників:

зростанням ролі держави у регулюванні суспільного життя, ускладненням функціональної структури виконавчої влади, динамічним розвитком інститутів ліберальної демократії та зміцненням громадянського суспільства. Якщо на початку ХХ століття адміністративно-правове регулювання здебільшого охоплювало класичні напрями державного адміністрування – охорону громадського порядку, податкову політику, організацію державної служби – то вже в міжвоєнну добу спостерігається стрімке розширення предметної сфери адміністративного права. Держава почала активно втручатися у стратегічні сектори суспільства: економіку, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту й культуру, поступово перетворюючи адміністративне право на універсальний інструмент соціального регулювання та механізм забезпечення добробуту населення [105].

Еволюція адміністративного права у зв'язку з розширенням дискреційних повноважень. Розвиток адміністративного права став необхідністю у відповідь на збільшення здатності адміністрації обмежувати свободи громадян через рішення про штрафи, експропріацію або регуляції. Існуючі правові процедури часто виявлялися недостатніми для запобігання зловживанням владою. Це викликало стурбованість свавіллям у державному управлінні. Поступово почали формуватися адміністративні процедури і судовий контроль, однак цього було замало – потрібен був новий правовий фундамент. У Франції, Великій Британії та інших країнах адміністративне право стало засобом надання публічних послуг громадянам. Робсон, зокрема, виступав за створення раціональної системи адміністративних судів у Великій Британії, хоча його ідеї не знайшли широкої підтримки. Все ж його підхід свідчив про нове усвідомлення ролі адміністративного права як інтелектуального інструмента впорядкування державної влади [177].

Отже, у першій половині ХХ століття адміністративне право країн Західної Європи розвивалося під впливом зростання ролі держави в управлінні суспільством, що було зумовлено війнами, економічними кризами та соціальними трансформаціями. Держава почала активно втручатися в сфери, які раніше залишалися поза її безпосереднім контролем – охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, економіку. Таке розширення повноважень вимагало створення нових правових механізмів, здатних забезпечити

ефективність і легітимність адміністративних дій. Адміністративне право починає виконувати організуючу функцію, охоплюючи дедалі ширше коло суспільних відносин. Водночас збільшення дискреційних повноважень виконавчої влади викликало суспільне занепокоєння можливим свавіллям. Це стимулювало пошук юридичних обмежень і формальних процедур, здатних урівноважити розширену виконавчу функцію держави.

На цьому тлі відбувалося формування ключових елементів адміністративної процедури – мотивованість рішень, право бути вислуханим, право на оскарження. Важливим стимулом для цього стали теоретичні концепції, зокрема "чиста теорія права" Ганса Кельзена, яка обґрунтовувала ієрархію правових норм і відмежування права від політики. Його підхід забезпечував стабільність і передбачуваність адміністративного регулювання, що було особливо важливим у період посилення функцій держави. Водночас у Великій Британії публічна дискусія набула гостроти після виходу книги «The New Despotism» (1929) лорда Гьюарта, який застерігав проти надмірного впливу адміністративних органів і делегованого законодавства. Це свідчило про потребу балансу між ефективністю урядування та демократичними засадами, включно з парламентським контролем. У ряді країн було розпочато формування адміністративної юстиції як відповіді на потребу в правовому контролі за діями виконавчої влади.

Отже, у першій половині ХХ століття адміністративне право країн Західної Європи перейшло від стадії поліцейського контролю до етапу інституціоналізації правових процедур і зміцнення процесуальних гарантій. Хоча цей процес мав національні особливості, спільними рисами стали поступова формалізація адміністративних рішень і зародження самостійної галузі права. Адміністративне право стало відповіддю на виклики модернізації державного управління та зростання складності суспільних процесів. Воно почало набувати рис універсального інструменту правового регулювання публічної влади. Водночас формування повноцінної адміністративної юстиції залишалося незавершеним, що обумовило збереження тенденцій до зловживань владою в окремих країнах. Незважаючи на це, перша половина ХХ століття заклала фундамент для подальшої демократизації та правової систематизації адміністративного права після 1945 року.

Завершення Другої світової війни в країнах Західної Європи забезпечило формування нової соціально-правової моделі, відомої як «держава добробуту» (welfare state). У межах цієї концепції держава активно взяла на себе відповідальність за забезпечення належного рівня життя своїх громадян і їх захист від основних соціальних ризиків – безробіття, захворювань, старості тощо. Такий підхід зумовив необхідність створення розгалуженої системи державних служб і механізмів соціального забезпечення, що, у свою чергу, отримало відображення в адміністративно-правових нормах. У Великобританії ключовим моментом у цьому процесі стала поява в 1942 році доповіді лорда Вільяма Беверіджа «Соціальне страхування та інші види соціального обслуговування». Вона заклала концептуальну базу для побудови національної системи соціального захисту. На основі цієї доповіді було ухвалено низку важливих законів, зокрема Закон про національну службу охорони здоров'я (1946), Закон про державне соціальне страхування (1946), Закон про державну допомогу (1948) тощо [2].

Після 1945 року адміністративне право набуло нової якості – воно охопило повсякденні аспекти життя, пов'язані з медициною, інфраструктурою, екологією та безпекою харчування. Визначальною рисою стало визнання суспільних інтересів, які потребували публічного регулювання. Ці інтереси захищаються не індивідуально, а через відкриті законодавчі положення та адміністративні процедури. У центрі опинилися поняття дискреційності та належної процедури. Адміністративне право стало відповіддю на нові виклики – від охорони довкілля до управління біорізноманіттям. Такі повноваження мають бути структуровані через процедури, що знижують ризики свавілля. Таким чином, зміни після Другої світової війни вивели адміністративне право за межі лише державної юрисдикції [177].

Французька модель адміністративного права справила потужний і тривалий вплив на формування адміністративного законодавства та правозастосовної практики в низці європейських держав, зокрема Іспанії, Італії, Бельгії та Нідерландів. Цей вплив вирізнявся як глибиною, так і концептуальною послідовністю, оскільки був заснований на чітких принципах централізації, правового формалізму та інституційного розмежування публічної та приватної сфер. Рецепція французької моделі активно відбувалася також у країнах Латинської

Америци та франкомовних державах Африки, що свого часу перебували під юрисдикційним або політичним впливом Франції. Тут її імплементація супроводжувалась адаптацією до місцевих правових традицій, але водночас зберігала ключові доктринальні елементи французького адміністративного права. Навіть у тих державах, які не перейняли французьку модель в повному обсязі, простежується впровадження окремих її інституційно значущих складових – передусім інституту спеціалізованої адміністративної юстиції та нормативного поділу публічного й приватного права. Ці елементи відіграли важливу роль у розбудові сучасної правової архітектури держав, забезпечуючи вищий рівень правового захисту громадян у їхніх відносинах із владою [10].

У Федеративній Республіці Німеччина після Другої світової війни була закладена глибоко інтегрована модель соціальної ринкової економіки, яка разом із принципами соціальної правової держави (Sozialer Rechtsstaat) отримала конституційне закріплення в Основному законі ФРН 1949 року. Ці фундаментальні положення не лише проголошували свободу підприємництва й конкурентний порядок, але й покладали на державу обов'язок гарантувати соціальну рівновагу, захист вразливих категорій населення та забезпечення соціальної справедливості. Така концепція вимагала активного та структурованого втручання держави в економічну та соціальну сфери, що знайшло своє комплексне відображення в еволюції німецького адміністративного права. На відміну від централізованої французької моделі, німецька адміністративно-правова доктрина розвивалася під впливом юридичного раціоналізму та правового реалізму, акцентуючи особливу увагу на принципах верховенства права та судового контролю за діяльністю виконавчих органів. Одним із наріжних каменів цієї доктрини стало положення про те, що вся адміністративна діяльність повинна бути строго підпорядкована закону, а права і свободи громадян – надійно захищені в адміністративно-правових відносинах. Німецьке адміністративне право вирізняється високим рівнем догматичної опрацювання, глибоким теоретичним осмисленням і виваженою систематизацією правових норм. Його правова конструкція поєднує в собі юридичну логіку, принципову послідовність та соціальну орієнтованість, що робить цю модель однією з найбільш впливових у континентальній Європі [139; 140].

Теоретичне підґрунтя німецької адміністративно-правової доктрини було закладене в працях видатних правників – Роберта фон Моля, Рудольфа фон Гнейста, Отто Майєра. Їхні глибокі, системні дослідження обґрунтовували необхідність всебічної законодавчої регламентації діяльності адміністративних органів з метою усунення чиновницької сваволі та інституційного гарантування прав підданих. Ці вчені виступали за те, щоби центральною ланкою адміністративно-правового механізму стало поняття суб'єктивного публічного права, яке закріплює здатність громадянина вимагати від держави вчинення позитивних дій або утримання від них у межах правових повноважень. Особливою ознакою німецької адміністративної моделі стало органічне поєднання елементів судового та адміністративного контролю за легітимністю дій виконавчої влади. На відміну від Франції, де адміністративні суди існували як цілком відокремлені від загальних судів інституції, у Німеччині вищі інстанції адміністративної юстиції (наприклад, Вищий адміністративний суд Пруссії, Вищий адміністративний суд Баварії) були включені до структури загальних судових органів. При цьому на локальному рівні діяли адміністративні трибунали змішаного типу – квазісудові установи, які поєднували професійний судовий підхід із представництвом громадськості, тим самим забезпечуючи баланс між юридичною експертизою та демократичним елементом у розгляді адміністративних справ [81].

Одним із базових інститутів німецького адміністративного права виступає поліція як орган публічної влади, наділений широкими дискреційними повноваженнями у сфері забезпечення громадського порядку та суспільної безпеки. На відміну від Франції, де поліція функціонувала переважно в рамках місцевого самоврядування, німецька поліцейська структура формувалася на засадах жорсткої централізації та ієрархічної побудови, що забезпечувало її оперативну ефективність та інституційну підконтрольність. Поліцейське право (Polizeirecht) у Німеччині розвивалося як спеціалізована підгалузь адміністративного права, яка містила детально розроблені норми щодо застосування адміністративного примусу, визначаючи правові межі втручання поліції у сферу приватних прав. Упродовж ХХ століття адміністративне право європейських держав зазнало суттєвої трансформації, зокрема в частині посилення

юрисдикційного контролю за діяльністю органів публічної адміністрації. У більшості західноєвропейських країн було утворено спеціалізовані адміністративні суди або палати в межах загальної судової системи, покликані розглядати спори між фізичними чи юридичними особами та державними інституціями. У процесі становлення адміністративного судочинства сформувався комплекс загальновизнаних принципів, таких як презумпція законності адміністративного акта, обов'язок адміністрації доводити правомірність своїх дій, а також право особи на компенсацію шкоди, спричиненої протиправними діями органів влади [195; 196].

Французька й німецька моделі стали концептуальною основою формування сучасного адміністративного права, визначально вплинувши на його еволюцію в країнах Західної Європи. Попри структурні та ідеологічні відмінності, обидві моделі спиралися на спільні засадничі принципи: верховенство права, підзвітність адміністративної влади закону, гарантування прав і свобод громадян у взаєминах із публічною адміністрацією, а також інституціоналізацію системи адміністративної юстиції. Водночас ці моделі відображали глибоко вкорінені національні традиції правового розвитку та особливості політичного устрою. Французька модель вирізнялася вищим рівнем демократизації, чітким відокремленням адміністративної юстиції від системи загальних судів, а також розмежуванням приватного і публічного права. Натомість німецька система схилилася до етатистського підходу, нормативного формалізму, інтегрувала адміністративний контроль із судовим, а також надавала пріоритет розвитку поліцейського права (Polizeirecht) як важливого інструмента регулювання публічного порядку. Обидві правові моделі виявилися достатньо адаптивними, щоб реагувати на суспільні трансформації, економічні виклики та політичні зміни. У ХХ столітті спостерігалось поступове концептуальне зближення французької та німецької моделей на основі спільних цінностей правової держави, принципу належного врядування та утвердження верховенства права [56].

З появою наднаціональних органів, зокрема Європейських співтовариств, адміністративне право вийшло за межі національних правопорядків. Органи ЄС отримали регуляторні та юрисдикційні повноваження з обов'язковою силою для держав-членів та приватних осіб. Внаслідок цього виникла необхідність розробити механізми

контролю за їх діяльністю. Договори, починаючи з Паризького (1952) і Римського (1957), заклали підвалини європейського адміністративного права. Це право зобов'язує держави дотримуватися загальних принципів – лояльності, партнерства, ефективності. Водночас відбувся "спіловер" – принципи та інститути ЄС почали впливати й на внутрішні системи. Європейське адміністративне право стало новим джерелом правових стандартів та практик. Регуляторна влада дедалі частіше переходить до наддержавних структур – від міжнародних організацій до глобальних агенцій. Через ці режими виникає так зване глобальне адміністративне право. Воно характеризується міжсекторальністю, правовим трансплантом і взаємним впливом національних практик. У таких умовах вже недостатньо вивчати лише внутрішні правові механізми. Зростає значення порівняльного аналізу правових систем. Зокрема, через приклади регулювання екологічної політики, охорони здоров'я, торгівлі. Усе це зумовлює потребу перегляду традиційного уявлення про адміністративне право як "внутрішню справу держави" [200].

Розвиток адміністративного права в Австро-Угорській імперії, до складу якої входили західноукраїнські землі, здійснювався під суттєвим інтелектуальним і нормативним впливом німецької правової доктрини, що визначала основні підходи до регулювання публічної влади. Починаючи з 1875 року, в імперії було започатковано інституціоналізовану систему адміністративного судочинства – створювались адміністративні суди, до яких громадяни отримали можливість подавати скарги на протиправні дії або бездіяльність органів державної влади. Загалом, як поліцейське, так і адміністративне право Австро-Угорщини відзначалися нормативною жорсткістю, централізованістю та консервативним характером, що відповідало етатистській ідеології тогочасної держави, орієнтованої на обмеження автономії територіальних громад і регламентацію усіх важливих проявів соціального життя. Такий правовий підхід створював передумови для становлення ідей публічної адміністрації, але водночас суттєво звужував простір для демократичних інститутів і громадянської участі [42].

На початку ХХ століття формування нової галузі права – адміністративного – відбувалося через виокремлення та поступовий розвиток окремих складових публічного управління, які раніше були

частиною державного (конституційного) права. Ця нова правова галузь охопила норми, що походили з поліцейського права, однак були переосмислені та пристосовані до засад правової держави, де ключову роль відіграють верховенство закону та підпорядкування управлінської діяльності юридичним нормам. Одночасно зі зростанням сфери адміністративного регулювання відбувалося структурне ускладнення адміністративного права, що спричинило виникнення нових підгалузей та правових інститутів, спрямованих на упорядкування специфічних напрямів діяльності органів публічної влади. У другій половині ХХ століття остаточно оформилися такі напрями, як адміністративно-господарське, адміністративно-деліктне, адміністративно-процесуальне, муніципальне право тощо. Особливо інтенсивно розвивалося адміністративно-господарське право, яке врегульовувало взаємовідносини між державою та учасниками економічної діяльності. Його формування стало відповіддю на посилення ролі держави в економіці, зокрема через зростання обсягу державної власності, розгортання механізмів економічного планування та запровадження програмних методів управління. У межах цієї підгалузі виникли ключові інститути, такі як антимонопольне регулювання, ліцензування господарської діяльності, сфера публічних закупівель, державне стимулювання підприємництва тощо. Водночас важливим вектором розвитку стало зміцнення професійного ядра державної служби. Якщо раніше переважна частина службовців мала лише базову гуманітарну освіту, то згодом від представників державного апарату почали вимагати спеціалізованої підготовки у відповідних сферах адміністративної діяльності. Це спричинило формування в межах адміністративного права інституту публічної служби, який нормативно врегульовував порядок вступу на державну службу, її проходження, систему оплати праці, соціального забезпечення, а також питання дисциплінарної відповідальності держслужбовців [34, с. 18].

Упродовж ХХ століття країни Західної Європи активно впроваджували систематизацію та кодифікацію норм адміністративно-процедурного права. Цей процес був зумовлений нагальною потребою в упорядкуванні та уніфікації процедур взаємодії між публічною адміністрацією та фізичними чи юридичними особами, забезпеченні прозорості, послідовності та ефективності адміністративних

процесів, а також гарантуванні належного захисту прав і законних інтересів громадян у відносинах з органами державної влади. Першою державою, що здійснила повноцінну кодифікацію адміністративно-процедурного законодавства, стала Австрія. У 1925 році в цій країні було прийнято Загальний закон про адміністративну процедуру, який встановив єдиний нормативний порядок для всіх видів адміністративних проваджень, незалежно від галузі публічного управління. Цей акт став еталонним зразком для багатьох інших європейських країн і, незважаючи на численні редакції, залишається чинним до сьогодні. У Німеччині адміністративно-процедурне законодавство було кодифіковано пізніше – у 1976 році. Прийнятий закон визначив загальні принципи ведення адміністративних проваджень, які застосовуються у субсидіарному порядку до галузевих норм. Німецький підхід до регулювання адміністративних процедур значною мірою вплинув на розробку аналогічного законодавства в країнах Центральної та Східної Європи, зокрема в Польщі, Естонії, Грузії. У Польщі ще у 1960 році було ухвалено Кодекс адміністративного провадження, що детально врегульовує порядок розгляду звернень громадян, процедуру винесення адміністративних рішень, порядок адміністративного оскарження та виконання адміністративних актів. Польський кодекс протягом десятиліть зазнавав множинних змін і адаптацій, зокрема для узгодження з європейськими стандартами та врахування практики адміністративного судочинства [153].

На слухну думку, Делла Кананеа (Giacinto della Cananea), провідного європейський учений у галузі порівняльного адміністративного права, професора права Європейського Союзу та адміністративного права з глибоким історико-правовим і міждисциплінарним підходом ідеальні типи адміністративної юстиції Франції (дуалізм) та Великої Британії (монізм) стали не лише порівняльними моделями, а й прототипами для інших країн. Італія та Бельгія, наприклад, спочатку наслідували британський тип – передаючи спори на розгляд звичайних судів. Проте згодом обидві країни перейшли до створення окремих адміністративних судів, визнаючи функціональні переваги дуалізму. Таким чином, адміністративне право розвивалося не в ізоляції, а через постійні взаємовпливи. Це демонструє, що адміністративна юстиція не є уніфікованим феноменом, а радше

результатом історичних, політичних і культурних компромісів. У підсумку, сучасне адміністративне право є гнучкою, адаптивною дисципліною, що відображає баланс між ефективністю влади й захистом прав громадян [177].

Отже, після 1945 року адміністративне право країн Західної Європи зазнало фундаментальних змін, зумовлених переходом до моделі держави добробуту. Зросла роль держави в забезпеченні соціальної справедливості, що потребувало суттєвого розширення виконавчої влади та запровадження формалізованих адміністративних процедур. Адміністративне право стало інструментом реалізації нових суспільних інтересів, особливо в таких сферах, як охорона здоров'я, екологія, інфраструктура та енергетика. Його норми трансформувалися у бік забезпечення колективних благ та процедурних гарантій. Французька адміністративно-правова модель стала еталоном для низки країн Європи та Латинської Америки, а принцип адміністративної юстиції утвердився як гарантія правового захисту. Німеччина обрала іншу модель – поєднання соціального захисту з високим рівнем юридичної системності та інтеграції судів. У другій половині ХХ століття відбувалася широка кодифікація адміністративно-процедурного права, що уніфікувало процедури ухвалення рішень. З'явилися нові підгалузі, пов'язані з економічною, муніципальною та екологічною діяльністю держави. Сформувався інститут державної служби з чіткими вимогами до посадовців. Європейська інтеграція стимулювала трансформацію національних адміністративних систем у бік багаторівневості. Право ЄС запровадило принципи ефективності, пропорційності та прозорості, обов'язкові для всіх членів. У підсумку, адміністративне право Заходу стало не лише інструментом влади, а гарантом соціального порядку в умовах модерної державності.

2.2 Формування адміністративного права в період радянської окупації України та відмінність системи від країн Західної Європи

Формування радянського адміністративного права, яке загалом чітко відповідало потребам комуністичної партії, відбулося лише на початку 40-х років ХХ століття. Цей процес був результатом приходу до влади хоча нового покоління адміністративістів нової

формації, однак які були цілком проникнуті радянською ідеологією і не поділяли поглядів дореволюційних правознавців або іноземних колег. До цього часу галузь пройшла кілька етапів розвитку, від періоду руйнування попередніх наукових концепцій та заборони адміністративного права як науки, що була необхідною лише в буржуазному суспільстві, де існували суперечності між владою та народом, до відродження як науки про управління на радянській ідеологічній основі.

До проголошення незалежності України радянське адміністративне право розвивалося в рамках комуністичної ідеології. Правова система радянської імперії формувалася не на основі класичного поділу гілок влади, а як інструмент централізованого управління, в якому адміністративне право набуло домінуючої ролі у забезпеченні функціонування тоталітарної держави. Вони показують, що адміністративне регулювання охоплювало всі сфери суспільного життя – від планової економіки до політичного контролю, – і водночас було позбавлене елементів правової автономії, оскільки партійний апарат не підлягав жодному зовнішньому контролю. Французькі вчені критикують тезу про наявність «радянської демократії», вказуючи, що навіть на рівні адміністративних процедур домінували репресивні, а не сервісні механізми управління. Другим концептуальним положенням є те, що радянське адміністративне право не мало функції захисту прав громадянина, оскільки не визнавало автономію особистості від держави. Стверджується, що правовий формалізм, який прикривав діяльність органів влади, служив лише для легітимації рішень, що вже були ухвалені політичним центром. Таке розуміння адміністративного права протиставляється європейським традиціям, де воно має на меті баланс між публічним інтересом і правами особи [200].

За таких умов радянське адміністративне право стало інструментом, що використовувався для підтримки тоталітарного режиму в країні. Його основним призначенням було регулювання владовідносин, що виникали у процесі діяльності суб'єктів державного управління, які включали виконавчу та розпорядчу діяльність органів держави. Ця діяльність здійснювалася в межах їх повноважень, на основі законів, з метою безпосереднього втілення завдань комуністичної будівництва під керівництвом комуністичної партії тієї

держави яка мала домінуючі політичний та державний становище. Згідно з цим, адміністративне право охоплює сукупність юридичних норм, що ухвалюються або затверджуються державою, і регулюють відносини в сфері організаційно-управлінської діяльності органів державного управління. У випадках, передбачених законом, це також включає в себе громадські організації, шляхом визначення прав, обов'язків і відповідальності учасників цих відносин [106].

А. І. Єлістратов, ще у 1911 році опублікував свою роботу «Основні принципи адміністративного права, в якій він розробив систему адміністративного права. Ця система, узявши до уваги ідеологічні особливості того часу, фактично стала базою для адміністративного права колишньої радянської імперії. Пізніше вчений, вперше в правовій доктрині вчений зробив висновок, що предметом адміністративного права є не лише адміністративна діяльність, а передусім система правовідносин між владою та громадянами. Ці відносини є основним аспектом суспільних взаємин, регульованим адміністративним правом [46].

Значний вплив на розвиток радянського адміністративного права здійснила відома у шістдесяті роки минулого століття школа «наукового управління суспільством», що включала видатних представників, таких як В. Г. Афанасьєв, М. І. Піскотін, Ю. А. Тихомиров. Вони інтенсивно та результативно досліджували наукові та правові аспекти управління. У цей період також сформувалась основна система радянського права з розділенням на окремі галузі. Головним критерієм для такого поділу був предмет правового регулювання, тобто сукупність подібних суспільних відносин. У випадках потреби використовувався також метод правового регулювання як додатковий критерій. Незважаючи на загальну спрямованість на регулювання адміністративним правом суспільних відносин, в поглядах окремих авторів виявлялися відмінності стосовно обсягу та характеру регульованих відносин. В. А. Власов і С. С. Студенікін підкресливали, що адміністративне право належить до сфери регулювання суспільних відносин, що виникають під час виконавчої та розпорядчої діяльності всіх державних органів, а не лише органів державного управління. Юристи М. Д. Шаргородський та О. С. Іоффе вважали, що адміністративне право стосується лише суспільних відносин у сфері управління народним господарством та забезпечення

суспільного порядку. У цій концепції, яка властива теоретикам права, була спроба поєднати погляди представників двох основних наукових напрямків щодо сутності адміністративного права як права управлінського або права поліцейського. В. В. Лаптев, один із засновників концепції господарського права, вважав, що адміністративне право не регулює суспільні відносини у сфері управління народним господарством, що є впевненим твердженням автора, який аргументує наявність в системі радянського права окремої галузі – господарського права [74].

У цьому контексті доцільно розглянути джерела радянського адміністративного права як складову частину загальної системи ідеологічного правопорядку радянської держави. Вони формувалися переважно у вигляді нормативно-правових актів, що видавалися органами публічного адміністрування, які на практиці слугували інструментами централізованого контролю, а не правової регуляції в демократичному розумінні. Вчені-правники, що працювали в умовах радянської доктрини, поділяли ці джерела на три основні групи. Перша група включала декларативні, здебільшого недовіри положення так званих «основних законів» і формально самостійних конституцій союзних та автономних республік. Вони проголошували права, які не забезпечувалися реальними механізмами реалізації, і мали радше пропагандистський, аніж юридичний характер. Другу групу становили підзаконні нормативно-правові акти, які видавалися органами виконавчої влади, що фактично реалізовували політичні директиви правлячої партії. До таких актів належали укази, постанови, накази та розпорядження, які видавалися адміністративними структурами на кшталт уряду радянського союзу, центральних міністерств та місцевих адміністрацій. Ці документи виконували роль безпосередніх інструментів управління й контролю, а не об'єктивного врегулювання правовідносин. Третю групу становили міжнародні угоди та інші акти зовнішньополітичного характеру, що стосувалися адміністративної сфери. Їх застосування залежало від волі партійно-державного керівництва і здійснювалося або шляхом адаптації у внутрішньому законодавстві, або через декларативне визнання без реального імплементації. У підсумку, джерела радянського адміністративного права не лише не забезпечували правову захищеність особи, а й закріплювали домінування владного апарату,

підпорядкованого вузькому політичному центру – компартійній номенклатур [3; 184].

Отже, радянське адміністративне право було ідеологічним інструментом, а не правовим регулятором. Його основною функцією було забезпечення централізованого контролю за всіма аспектами суспільного життя в інтересах комуністичної партії. Конституційні положення мали декларативний характер і не передбачали реальних механізмів реалізації прав громадян. Ідея поділу влади була повністю відкинута на користь монопартійного контролю. Це право не визнавало автономії особи і зводилося до сліпого підпорядкування громадянина політичному центру.

Система джерел радянського адміністративного права підпорядковувалася партійному диктату. Формально вона включала акти, які за своєю суттю не мали самостійної юридичної сили, оскільки лише підтверджували рішення, ухвалені компартією. Центральним елементом стали підзаконні акти органів виконавчої влади, які діяли як адміністративне крило тоталітарного апарату. Усі рішення приймалися в закритому режимі та поза правовою дискусією. Реального механізму судового або громадського контролю не існувало. Навіть ті зовнішні угоди, що стосувалися адміністративної або правозахисної сфери, не імплементалися в правову систему, якщо суперечили внутрішній політиці. Це демонструє подвійні стандарти радянської держави: зовнішньо декларувалася правова відповідальність, але насправді переважали політичні інтереси. Виконання таких договорів залежало не від норм права, а від волі політичної верхівки.

Уся логіка радянського адміністративного права суперечила ідеї правової держави. Замість створення системи правового врегулювання на основі рівності та законності, функціонувала модель жорсткого і репресивного управління. Застосування адміністративних норм було спрямовано на придушення ініціативи, а не на регулювання суспільних відносин. Право служило лише як фасад, який приховував дії політичного режиму. Радянське адміністрування не мало жодних рис справжнього публічного адміністрування. Засади радянського адміністративного права були засновані на запереченні основних принципів сучасного демократичного управління. Це право не створювало можливостей для участі громадян у процесі ухвалення рішень. Навпаки, воно інституціоналізувало залежність

особи від держави й позбавляло її суб'єктності. Адміністративне право стало не захисником, а ворогом людських прав і свобод. Його спадщина повинна бути критично осмислена як попередження для майбутнього.

Слід зазначити, що формування науки права та адміністративного права в Україні у радянські часи розпочалося 5 травня 1918 року коли міністр народної освіти Української Держави Микола Василенко запропонував гетьману Павлу Скоропадському створити національну академію наук у Києві. Ця ініціатива стала першим офіційним кроком до заснування Української академії наук (УАН). Василенко, усвідомлюючи потребу в потужному науковому центрі, залучив до цього процесу академіка Володимира Вернадського, який очолив комісію з розробки законопроекту та статуту академії. У червні 1918 року було створено відповідну комісію, яка до вересня підготувала проект закону про заснування УАН у Києві, а також проекти статуту та штатів установи. Ці документи стали основою для подальшого офіційного заснування академії [100]. Вже під окупацією російськими більшовиками одним із кроків на шляху до правового оформлення цієї галузі стало ухвалення адміністративного кодексу в 1927 році, що набрав чинності з 1 лютого 1928 року. Проте цей кодифікований акт мав обмежену сферу дії та регламентував переважно питання внутрішнього характеру, не створюючи системного механізму адміністративно-правового впорядкування відносин у державі. Розвиток адміністративного права в українській республіці подальших років, за оцінками вітчизняних дослідників, був фактично загальмований. Основною причиною стало домінування догматичної ідеології про нібито неминуче «відмирання держави» в умовах побудови комуністичного ладу. Такий підхід знецінював саме існування адміністративного права як науки, а отже, і потребу в її розвитку. Внаслідок цього в період з 1932 по 1941 роки почалося цілеспрямоване знищення наукової школи адміністративного права, репресії проти правників і заборона досліджень, що суперечили політичному курсу. Замість комплексного вивчення механізмів публічного адміністрування дослідження обмежувалися суто технічними питаннями, пов'язаними з організацією діяльності місцевих виконавчих структур [21; 41].

Отже, формування адміністративного права в Україні у 1918 році було невіддільним від процесу державного становлення та розвитку національної наукової думки. Заснування академії наук, створення

кафедр права, а також спроба кодифікації адміністративного законодавства в міжвоєнний період засвідчували прагнення української держави до побудови системного публічного адміністрування на засадах права і науки. Однак військове захоплення влади російських більшовиків кардинально змінив цю траєкторію. Радянський окупаційний режим знищив вітчизняну адміністративно-правову школу, замінивши норми адміністративного права кримінально-репресивною практикою. Особливою формою цього стали позасудові розправи – так звані «трійки», які без слідства й суду виносили вироки, що виконувалися в адміністративному порядку. Внаслідок цього десятки провідних українських правників були репресовані, а сама галузь адміністративного права втратила наукову і правову автономію, перетворившись на засіб ідеологічного контролю й політичного терору.

Необхідно відзначити певний період, коли наука адміністративного права перебувала у пасивному стані. У липні 1938 року в імперії зла відбулася перша загальносоюзна нарада з питань науки про державу і право, яка стала ідеологічним поворотним моментом у формуванні репресивної концепції радянського праворозуміння. Головним доповідачем виступив один із головних ідеологів окупаційного режиму – Андрій Вишинський, котрий озвучив визначення права як «сукупності правил поведінки, встановлених державною владою як владою панівного класу». Це тлумачення остаточно закріплювало цілковите підпорядкування права політичним інтересам комуністичної партії та узаконювало державний примус як ключову функцію юридичної системи. Ідеї правової автономії, людської гідності чи верховенства права були остаточно відкинуті як «буржуазні пережитки». В умовах масових репресій, організованих «трійками», які поза судом вирішували долі мільйонів громадян, нарада стала інструментом ідеологічного обґрунтування й легітимації масового терору. Саме під прикриттям псевдонаукової риторики було офіційно оформлено примат політики над правом, перетворивши останнє на інструмент безапеляційного підпорядкування населення імперії зла. Особливе значення нарада мала також для науки адміністративного права, яка впродовж 1930-х років перебувала у стадії знищення – через репресії, ліквідацію цілих наукових шкіл та арешти вчених. У рішеннях цієї зустрічі вперше було визнано потребу «відновлення»

адміністративного права, щоправда – винятково як засобу реалізації функцій тоталітарної держави. Його призначенням визначалося не регулювання владних відносин у межах правових стандартів, а організація репресивного порядку відповідно до політичних цілей партійної верхівки [134].

Післявоєнний час вимагав перегляду та стабілізації державних структур. Вчені-адміністративісти, такі як С. С. Студеникин, Ц. А. Ямпільська, А. Є. Луньов, І. М. Ананов та ін., активно досліджували теорію державного управління та правовий статус органів, таких як міністерства, відомства тощо. Увага також зверталася на зміцнення законності та державної дисципліни у діяльності виконавчо-розпорядчих органів. Треба відзначити, що, незважаючи на тонкий юридичний аналіз у їхніх працях, не вистачало об'єктивної та критичної оцінки реальної практики управління, що можна пояснити впливом партійно-бюрократичного стилю керівництва. У книзі Ц. А. Ямпільської про органи радянського державного управління в сучасний період» державне управління розглядається як активність, пов'язана з виконавчо-розпорядчою діяльністю радянської держави. Ця форма діяльності включає безпосереднє керівництво виконанням законів, перевірку їх виконання, планування, облік та контроль, що знаходить відображення в юридичних актах державного управління. Хоча визначення може здатися складним, як зазначила авторка, це не зменшує важливості наданих характеристик державного управління [127]. Період з 1965 по 80-ті роки ХХ століття можна вважати більш продуктивним для формування адміністративного права України. Протягом цього часу було прийнято низку законів та підзаконних нормативних актів, що стосувалися державного будівництва та управління. Важливу роль у цьому процесі відіграв Інститут держави і права Академії наук України [21]. Основні характеристики державного органу, такі як наявність владних повноважень (що включають кілька елементів), організаційна структура, юридичні зв'язки між особовим складом та матеріально-технічна база, дозволили визначити чітку розмежованість між державним органом і підприємством або установою. Це створило різницю у розумінні понять «орган» та «організація» серед адміністративістів і цивільних правників [127].

У період примусового утвердження радянської влади на українських землях адміністративне право формувалося не як система правового забезпечення публічного адміністрування в інтересах народу, а як інструмент централізованого контролю, підпорядкування та політичного домінування. Основна увага приділялася структурі виконавчо-розпорядчих органів, дисциплінарній ієрархії державної служби, формам командно-адміністративного управління, що не передбачали участі громадян у процесах ухвалення рішень. За ширмою систематизації адміністративно-правового матеріалу радянська влада послідовно впроваджувала ідеологізовані підходи до управління, де право мало слугувати не засобом обмеження державної влади, а засобом її легітимації та репресивного впливу [73].

У підручниках адміністративного права того часу, які видавалися для юридичних факультетів в Україні, поняття державного управління зводилося до виконавчо-розпорядчої діяльності всіх підзаконних органів держави. Цей суто технократичний підхід повністю нівелював правові засади адміністрування, підміняючи їх виконанням волі партійно-державного апарату. Водночас будь-які спроби наукової критики такого підходу або замовчувалися, або зводилися до ідеологічних кліше про необхідність будівництва «комуністичного суспільства». Радянська доктрина адміністративного права, що насаджувалась на території України, фактично слугувала інструментом русифікації управлінської культури, придушення місцевого самоврядування і ліквідації національної правової традиції. Адміністративне право тієї доби не мало на меті забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, а лише узаконювало безальтернативне панування репресивної держави. У цьому сенсі доречно говорити не про розвиток адміністративного права, а про його використання як його як зброї правового насильства та придушення української автономії [106].

Поступово склалося загальноновизнане уявлення про основні елементи адміністративного права, яке охоплює такі аспекти, як предмет і структура цієї правової галузі, базові принципи державного управління, джерела адміністративного права, адміністративно-правові норми та відносини, система органів виконавчої влади, управлінські акти, державна служба, адміністративно-правовий статус громадян і громадських об'єднань. Такий підхід до визначення

науки адміністративного права в В радянській імперії залишався до початку 1990-х років. контексті трансформація предмета радянського адміністративного права. Ю.С. Кононенко зазначає, що визначення предмета адміністративного права у радянський період було жорстко прив'язане до моделі централізованого державного управління. Він підкреслює, що ця галузь розвивалася як інструмент здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності держави, орієнтованої переважно на інтереси публічної влади, а не громадян. Основним пріоритетом виступала внутрішньоорганізаційна структура управління, а не зовнішні зв'язки з населенням, де найвищу позицію займали вертикальні зв'язки між органами влади. На думку Кононенка, у пострадянських умовах така модель втратила свою ефективність і повинна поступитися пріоритетом зовнішньоорганізаційним відносинам – між публічною адміністрацією та фізичними і юридичними особами, з акцентом на захист прав і свобод громадян. Щодо виправлення зазначеного вчений підтримує позицію В.Б. Авер'янова щодо зміни основної категорії адміністративного права – від поняття «управління» до «забезпечення реалізації прав і свобод». Він вважає, що сучасна доктрина має зосередитись на побудові демократичних процедур, гармонізації публічних і приватних інтересів, а також на впровадженні незалежного адміністративного судочинства як гаранта балансу у публічно-правових відносинах [74].

У радянський окупаційний період наголошувалося, що структура розподілу правових галузей, прийнята в юридичній науці, ґрунтувалася на розмежуванні за предметом правового регулювання й загалом відповідала як об'єктивним умовам, так і цілям та завданням радянської правової системи. Адміністративно-правові норми регулювали суспільні відносини, пов'язані з виконавчою та розпорядчою функцією держави. Зокрема, ці норми визначали порядок створення й діяльності органів виконавчої влади та їхніх структурних одиниць, встановлювали їхні обов'язки, права, форми і методи управління; регламентували утворення, функціонування і діяльність громадських об'єднань і підрозділів; встановлювали правила створення та реорганізації як державних, так і громадських організацій і підприємств, а також розмежовували права і обов'язки керівного персоналу; окреслювали обсяг повноважень і відповідальності працівників виконавчих органів, установ, організацій; формулювали права

й обов'язки громадян у межах виконавчої та розпорядчої діяльності. Адміністративне право мало чітко окреслені межі, які визначалися сферою впливу виконавчих і розпорядчих органів та характером управлінських відносин. Згадані правовідносини виникали, розвивалися і припинялися, зокрема, між: вищими й нижчими органами державного управління; органами управління та підпорядкованими їм підприємствами, установами, організаціями; органами виконавчої влади, які не мали між собою безпосередньої підпорядкованості; органами управління та громадськими організаціями; органами державного управління та громадянами. Таким чином, предмет адміністративного права в радянський період визначався переважно за ознакою включення суб'єкта до системи державного управління або його зв'язку з нею [106].

У 1935–1940 роках у радянській імперії суттєво активізувалося обговорення проблем адміністративного права, яке доти свідомо пригнічувалося тоталітарною владою. Прийняття більшовицького фейкового основного закону 1936 року, так званої "Конституції", відбулося не стільки з метою гарантування прав, скільки для легітимації репресивного державного апарату, зокрема виконавчих та адміністративних структур. Під приводом «реформи» було посилено пропагандистську риторичку щодо ролі управління, що супроводжувалося формуванням нових інституцій у підконтрольному комуністичній партії псевдонауковому середовищі.

Так, 5 жовтня 1936 року за ініціативи карально-ідеологічного центру було створено підвідомчу партії організацію з ознаками наукової установи – так званий інститут з питань держави й права. До 1940 року в цій структурі налічувалося вже понад 120 осіб, серед яких лише незначна частина мали наукові ступені, що свідчить про переважання функції адміністративного обслуговування над незалежною науковою думкою. Можливості міжнародного наукового співробітництва було фактично зведено нанівець – як через залізну завісу, так і через ідеологічну цензуру. Після ухвалення згаданого фейкового конституційного акта адміністративне право отримало формальне визнання – переважно через закріплення компетенції органів державного примусу та загальних норм щодо обов'язків громадян. Проте лише у 1938 році – під тиском об'єктивних потреб у централізованому управлінні – відбулося часткове повернення до

системного аналізу адміністративно-правових питань. У промові одного з партійних ідеологів зазначалося, що ця галузь має «величезне значення для соціалістичного будівництва», тобто – для зміцнення політико-адміністративного контролю над усіма сферами суспільного життя [215].

Якщо виходити з означеного хронологічного орієнтиру, можна впевнено стверджувати, що процес формування адміністративного права в умовах російської більшовицької імперії тривав щонайменше п'ять з половиною десятиліть. Упродовж усього часу існування цієї тоталітарної держави адміністративно-правові норми не просто виконували регулятивну функцію, а слугували основним інструментом підтримки внутрішнього ідеологічного контролю, приборкання ініціативи знизу та легітимації влади партійної номенклатури. Усе радянське правове поле було вибудоване на ідеї соціалістичного примусу, прикритого риторикою «будівництва нового справедливого ладу». Партійна диктатура, побудована на культурі однієї сили, не передбачала жодного плюралізму – ні політичного, ні інституційного. Навпаки, комуністичні структури наскрізно пронизували підприємства, установи, навіть культурні та освітні заклади, формуючи багаторівневу піраміду управління, в якій реальна влада концентрувалася в руках партійної верхівки. Саме вони розробляли й впроваджували так звані п'ятирічні плани, що стали символом командно-адміністративного насильства над економікою. Окремою рисою цієї системи було повне підпорядкування адміністративної діяльності догматам марксизму-ленінізму, що призвело до викривленого розуміння публічного адміністрування. Домінування державної власності, заборона на приватну ініціативу та централізований контроль усіх сфер життя закріплювали вкорінену парадигму підпорядкованості людини державі. Цей принцип було узаконено у злочинній Конституції 1977 року, в якій у статті 6 проголошено безальтернативну «керівну роль» Комуністичної партії – де-факто диктаторський принцип, що юридично закарбував незаперечну владу ідеології над суспільством [106].

Після згортання непу наприкінці 1920-х років і аж до початку перебудови в 1990-х роках такі поняття, як «місцеве самоврядування», «приватна власність» і «ринкова економіка», стали неприйнятними в умовах тоталітарного панування більшовицької ідеології.

Центральні інституції радянської імперії діяли переважно в інтересах партійної номенклатури, тоді як переважна частина населення змушена була виживати за умов штучно занижених стандартів і дефіцитної економіки. Суворий централізм породжував суперечливі наслідки: з одного боку, було створено потужну базу для важкої промисловості, переможено нацизм, зроблено прориви в ядерній і космічній сферах, з іншого – знецінено людську гідність, відкинуто громадянські свободи, знищено основи самоуправління. Екстенсивна модель економіки спричинила хронічну нестачу товарів, репресивна система – масові чистки, а ідеологічна нетерпимість – винищення інакодумства. Закритість радянського суспільства потребувала розгалуженої мережі силових органів, що реалізовували державний примус, часто за допомогою збройної сили. Риторика про класову боротьбу, активізована в перші десятиліття, легалізувала мільйонні репресії, які торкнулися всіх прошарків населення. Попри урочисті декларації в конституціях 1936 та 1977 років, права громадян залишалися здебільшого фікцією, не підкріпленою жодним реальним механізмом. Судова система була вмонтована у вертикаль партійної влади, а пересічна особа не мала шансів на справедливість. Показовим є те, що навіть міністерство юстиції в цій централізованій імперії було утворене лише у 1970 році, після чого аналогічні установи почали з'являтися й у квазідержавних утвореннях [111].

Адміністративне право в межах радянської імперії, тобто держави російських більшовиків, отримало назву «радянське» через свою виняткову функцію, що різко відрізнялася від природи цієї галузі в демократичних правових системах. Його головним призначенням було не забезпечення правопорядку чи свободи, а регулювання суспільних процесів як складової централізованої системи політико-ідеологічного контролю. Це право несло на собі печать партійного диктату і слугувало інструментом упровадження в життя директив правлячої верхівки, яка прикривалася гаслами про підвищення рівня життя та захист прав трудящих, але фактично утверджувала тотальну керованість і дисциплінарний примус. У межах цієї репресивної системи адміністративне право функціонувало не як гарантія правового балансу, а як знаряддя ідеологічної стандартизації суспільства. Його предмет був штучно звужений до регламентації виконавчо-розпорядчих функцій апарату

державного управління, а будь-яка форма суспільної автономії виключалася як загроза режиму. Правове регулювання було спрямоване виключно на зміцнення централізованої вертикалі влади, що проникала в усі сфери суспільного життя – від виробництва до побуту. Кардинальна відмінність між адміністративним правом радянської імперії та західноєвропейськими моделями полягала у протилежних концепціях людини і держави. У той час як в країнах демократичного Заходу утвердився людиноцентричний підхід, де особа визнавалася вищою соціальною цінністю, а головним обов'язком держави було забезпечення її прав і свобод, у тоталітарному більшовицькому режимі домінував брутальний державоцентризм. Людина розглядалася виключно як гвинтик у механізмі реалізації партійної волі, інструмент виконання планів і носій обов'язків перед державою. Право в таких умовах втрачало своє гуманістичне призначення, перетворюючись на засіб узаконення підпорядкування особистості державній машині [19].

Людиноцентристська концепція, яка стала філософською основою західного адміністративного права, виходить з того, що держава існує для людини, а не навпаки. Відповідно, публічна адміністрація повинна орієнтуватися на потреби громадян, діяти на основі принципів верховенства права, законності, пропорційності, транспарентності та підконтрольності суспільству. Права і свободи людини визнаються невідчужуваними та непорушними, а їх забезпечення є головним обов'язком держави [94].

Натомість радянська правова доктрина ґрунтувалася на ідеології етатизму (від франц. *état* – держава), яка абсолютизувала роль держави в усіх сферах суспільного життя [44]. Інтереси держави ототожнювалися з інтересами суспільства і протиставлялися інтересам окремої особистості. Людина розглядалася лише як «гвинтик» державного механізму, інструмент досягнення загальнодержавних цілей. Права людини фактично заперечувалися, підмінялися класовими привілеями та соціальними гарантіями з боку держави [71].

Державоцентризм радянського адміністративного права виявлявся в гіпертрофованій ролі органів державного управління, наділених надзвичайно широкими дискреційними повноваженнями. Адміністративно-командна система передбачала жорстку централізацію та ієрархічність апарату управління, його непідконтрольність

суспільству. Адміністративне право слугувало юридичною формою партійно-державного диктату, інструментом примусового впровадження політики правлячої партії [94].

На відміну від західноєвропейських країн, де публічна адміністрація діє в рамках принципу зв'язаності правом (законом), радянські органи управління керувалися насамперед партійними директивами та відомчими інструкціями. Більшість норм радянського адміністративного права мали підзаконний характер і встановлювалися самими органами управління. Законність в її західному розумінні підмінялася принципом «революційної правосвідомості» та доцільності [72].

Якщо в країнах Західної Європи громадяни розглядаються як повноправні учасники адміністративно-правових відносин, наділені певними правами та свободами у взаємодії з публічною адміністрацією, то в радянській імперії вони фактично були безправними об'єктами управлінського впливу. Можливості громадян впливати на діяльність органів управління, оскаржувати їхні рішення були вкрай обмеженими. Адміністративна юстиція як форма судового контролю за законністю дій адміністрації в радянського більшовицького режиму була відсутня [19].

Однією з найбільш принципових відмінностей радянської системи адміністративного права від західноєвропейських моделей була відсутність в радянській імперії повноцінної системи адміністративної юстиції, яка в країнах Західної Європи виступала важливим інструментом захисту прав і свобод громадян від сваволі чиновників. Адміністративна юстиція як інституційна форма судового контролю за діями органів публічної адміністрації почала активно формуватися в європейських країнах ще з ХІХ століття у відповідь на зростання втручання держави в суспільне життя. Першою стала Франція, яка ще у 1799 році створила Державну раду – орган, що розглядав скарги на адміністрацію, згодом ставши основою розгалуженої системи адміністративних судів. Французька модель, що передбачала відокремлення адміністративних судів від загальних, набула поширення в багатьох європейських країнах. Велика Британія традиційно спиралася на загальне право, однак у ХХ столітті також утворила спеціалізовані адміністративні трибунали. У Німеччині розвиток адміністративного судочинства ґрунтувався на принципах

правової держави: ще в ХІХ столітті було створено перші адміністративні суди, а Веймарська конституція 1919 року закріпила формування загальнонаціональної системи адміністративної юстиції, яка в сучасній ФРН функціонує як триланкова модель. На противагу цьому, в тоталітарній радянській імперії адміністративна юстиція не була інституційно оформлена і фактично була відсутня. Судовий контроль за діями виконавчої влади був мінімальним і поверховим, а громадяни не мали реальних можливостей оскаржити незаконні дії посадових осіб. Така ситуація була свідомим наслідком ідеології верховенства партії та держави над особою, що зумовлювало відсутність незалежного механізму захисту суб'єктивних публічних прав. На відміну від західноєвропейських країн, де адміністративні суди стали гарантією балансу між людиною та владою, у системі радянського права будь-який правовий контроль над державним апаратом вважався надлишковим і навіть небезпечним для політичної стабільності режиму [157].

Репресивно-ідеологізована правова система більшовицької імперії повністю заперечувала саму концепцію адміністративної юстиції як незалежного судового механізму контролю за органами виконавчої влади. У державі російських більшовиків домінувала концепція «єдності державної влади», яка передбачала повну концентрацію повноважень в руках партійно-номенклатурної верхівки, що виключало будь-яку можливість судової автономії. Судові інстанції розглядалися не як незалежні арбітри між громадянином і владою, а як інструменти ідеологічного терору та каральної системи – органи боротьби з так званими «ворогами народу», яким надавали функцію примусової реалізації політичної волі диктатури. Поняття законності у сфері державного управління зводилося до нагляду з боку органів прокуратури та партійних структур, що діяли згідно з вказівками центрального апарату. Хоча фейкові «основні закони» більшовицької держави 1936 та 1977 років формально проголошували право громадян на оскарження незаконних дій посадових осіб, на практиці це право було суто декларативним. Реалізація звернень здійснювалася виключно в адміністративному порядку через подання скарг до вищих органів тієї ж самої вертикалі влади, що не передбачало неупередженого розгляду чи реального правового захисту. У такому середовищі адміністративна юстиція була не

просто відсутньою – вона була свідомо витіснена з правового дискурсу як небезпечна для тоталітарної стабільності ідеократичного режиму [109].

У тоталітарній правовій реальності більшовицької імперії судовий порядок оскарження актів публічного управління фактично перебував поза межами юридичної практики. Держава російських більшовиків свідомо формувала систему, в якій правосуддя було підпорядковане виконавчо-партійній вертикалі й позбавлене елементарних атрибутів незалежності. Як слушно зазначають українські науковці, «у добу радянського тоталітаризму судовий контроль у сфері управління був майже повністю відсутній, а судова влада не визнавалася ані конституційно, ані практично як окрема та рівноправна гілка державної влади». Фактично йшлося про карикатурну судову систему, яка виконувала роль адміністративного додатку до репресивного апарату, а не незалежного арбітра в конфліктах між громадянином і державою. В таких умовах будь-яка спроба інституційного оскарження дій виконавчих органів була позбавлена реальних правових перспектив. Замість правосуддя громадянам пропонували бюрократизований і замкнений «внутрішньоадміністративний» шлях – через скарги до вищих за ієрархією структур, які самі ж породжували правовий нігілізм. Невизнання судової влади як самостійної інституції означало повну залежність суддів від партійних рішень, прокурорських директив і політичної кон'юнктури. Така система не лише ігнорувала засади верховенства права, а й послідовно дискредитувала саму ідею справедливого правосуддя як базової умови цивілізованого суспільства [79].

Правники доби авторитарного централізму, що обслуговували ідеологічну доктрину російсько-більшовицької імперії, обґрунтовували відсутність інституту адміністративної юстиції нібито «специфікою соціалістичних відносин публічного адміністрування», в основі яких начебто лежала «єдність інтересів держави й громадян». Така теза, з погляду правової науки, є не лише концептуально хибною, а й маніпулятивною, оскільки фактично приховувала справжню суть державної політики – монополію на владу, унеможливлення громадського контролю та повне підпорядкування особи тотальному адміністративному примусу. Реальність полягала в тому, що пересічний громадянин не мав у своєму розпорядженні жодного

ефективного юридичного механізму захисту від зловживань, свавілля або бездіяльності представників виконавчої вертикалі. Протягом десятиліть заперечення потреби у судовому контролі над органами управління було наріжним каменем ідеології централізованої диктатури. Лише в умовах пізнього системного розпаду, в період політичного послаблення в 1980-х роках, у середовищі окремих учених з'явилися обережні заклики до запровадження інституту адміністративної юстиції на засадах, подібних до правових систем демократичних держав. Як справедливо зауважив В. Б. Авер'янов, хронічна відсутність незалежної адміністративної юстиції була однією з фундаментальних причин інституційної кризи та краху централізованої державної системи, яка втратила спроможність забезпечити бодай мінімальні стандарти правової справедливості [109].

Псевдоправова конструкція адміністративного права в системі російсько-більшовицької імперії охоплювала майже всі сфери державного адміністрування – від політики й економіки до культури й соціального захисту. Відсутність чіткого розмежування між публічним і приватним правом була не просто методологічною вадою, а свідомим інструментом домінування держави над особою. На відміну від західноєвропейських правових систем, де адміністративне право спрямоване на балансування між владою й правами людини, в авторитарному правопорядку більшовицької держави воно виконувало функцію юридичного прикриття тотального державного контролю. Навіть питання, які традиційно розглядалися як приватні (підприємництво, трудові правовідносини), були цілковито підпорядковані імперативному втручання з боку органів публічної влади. Центральною ідеєю такого адміністративного права був не захист прав громадянина, а забезпечення безперешкодної реалізації волі партійно-державної номенклатури. У цій конструкції людина виступала не як носій прав, а як об'єкт управлінського впливу. Доктринально заперечувався сам сенс демократичних принципів – поділу влади, незалежного суду, місцевого самоврядування, громадського нагляду. Адміністративні методи превалювали над правовими й економічними, що зумовлювало гіпертрофовану централізацію, неефективність та ідеологічну зашореність у регулюванні. Уся система була збудована на так званій «соціалістичній законності» – понятті,

що насправді легітимізувало свавілля виконавчої влади та імітацію правопорядку без реальних механізмів захисту особи [74; 102; 139].

Отже, формування адміністративного права радянської імперії здійснювалося як інструмент примусу, а не захисту прав і свобод людини. Його основною функцією було не встановлення балансу між державою і громадянином, а підкріплення репресивної політики централізованого керівництва. Адміністративно-правові норми виконували обслуговувальну роль щодо партійно-державного апарату, слугуючи засобом легалізації тотального контролю. У такій системі право не мало самостійного значення, а зводилося до формального виправдання державного насильства. Гарантії публічної підзвітності або правової визначеності були відсутні.

Людиноцентричні засади адміністративного права повністю ігнорувалися в радянській доктрині, де домінувала концепція безумовного пріоритету держави. Громадянин не визнавався суб'єктом права, натомість розглядався як об'єкт реалізації державної волі. Вся управлінська модель базувалася на вертикальному підпорядкуванні та виключенні будь-якої участі населення у процесах прийняття рішень. Поняття правової автономії, участі в управлінні чи захисту прав не були присутні в науковому чи практичному дискурсі. Це сприяло легітимації системи, в якій людська гідність мала другорядне значення.

Відсутність адміністративної юстиції була визначальною рисою радянської правової моделі, що унеможливлювала будь-який ефективний контроль за владою. Судові органи не були незалежними арбітрами, а перетворилися на складову частину репресивного апарату. Оскарження незаконних дій посадових осіб мало винятково адміністративний характер – через вищі ланки тієї ж владної вертикалі. Такий механізм не передбачав ані змагальності, ані неупередженості. Це остаточно виключало можливість реального правового захисту громадян.

Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства в межах радянської імперії ніколи не була реалізована як системний процес. Усі процедурні норми залишалися фрагментарними, розпорощеними між підзаконними актами різного рівня. Внаслідок цього управлінські процедури відзначалися довільністю, відсутністю чітких правил і відкритістю до зловживань. Гарантії прав осіб у

публічно-адміністративних відносинах не були інституційно забезпечені. Така правова невизначеність сприяла посиленню свавілля виконавчої влади.

Радянська правова доктрина адміністративного права цілковито заперечувала демократичні засади поділу влади, місцевого самоврядування та публічного контролю. Навіть у підручниках для юридичних факультетів адміністрування ототожнювалося з виконавчо-розпорядчою діяльністю в межах партійного централізму. Усі спроби критичного переосмислення такого підходу або ігнорувалися, або оголошувалися ідеологічно ворожими. Право розглядалося не як засіб обмеження держави, а як спосіб організації її необмеженого панування. Це зумовлювало системну дискредитацію самого поняття правової держави.

Розмиття меж між публічним і приватним у радянському адміністративному праві було навмисною ідеологічною стратегією. Навіть у таких сферах, як підприємництво, праця чи об'єднання громадян, домінувало примусове регулювання з боку держави. Права індивіда у цих умовах не визнавалися, а тільки декларувалися як вторинні щодо інтересів держави. Це зумовлювало повну імперсоналізацію правових відносин. Людина втрачала суб'єктність і розчинялася в механізмах управлінської дисципліни.

Небажання реформувати адміністративне право призвело до його функціонального банкрутства наприкінці існування радянської імперії. Попри деяке пожвавлення наукових дискусій у 1980-х роках, реальних механізмів правової модернізації створено не було. Проблема відсутності адміністративної юстиції, знецінення процедур і прав громадян стала однією з причин системної кризи. Адміністративне право не могло виконувати свою функцію навіть формально. Воно остаточно втратило легітимність як інструмент правової організації суспільства.

У країнах Західної Європи, починаючи з другої половини ХХ століття, активно розвивалися процеси кодифікації законодавства про адміністративні процедури. Першою державою, яка ще у 1925 році ухвалила спеціалізований закон про адміністративну процедуру, стала Австрія. Цей нормативно-правовий акт відкрив нову еру в європейському адміністративному праві, заклавши підвалини для формування прозорих, передбачуваних та справедливих процедур

ухвалення управлінських рішень. Згодом подібні законодавчі акти були прийняті в Угорщині (1957), Іспанії (1958), Швейцарії (1968), Німеччині (1976) та низці інших держав. Ці правові інструменти стали реакцією на потребу обмеження дискреційних повноважень адміністрації, які в умовах розширення публічного сектору дедалі більше впливали на права приватних осіб. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства була визнана ключовим інструментом модернізації публічного управління. Вона дозволила чітко окреслити рамки компетенції адміністративних органів, установити гарантії дотримання правових принципів, зокрема законності, рівності перед законом, неупередженості, пропорційності, заборони зловживання владою, а також забезпечити право бути вислуханим перед ухваленням рішень. Закони про адміністративну процедуру не лише регламентували порядок прийняття адміністративних актів, а й встановлювали чіткі механізми їх оскарження – як у досудовому порядку, так і в межах судового контролю. Така правова архітектура посилювала довіру громадян до держави та утверджувала принцип верховенства права в адміністративних відносинах [98; 145; 162].

Натомість у тоталітарній російсько-більшовицькій імперії кодифікація адміністративно-процедурного законодавства фактично не здійснювалася. Правове регулювання адміністративних процедур мало фрагментарний, розпорошений характер і реалізовувалося переважно через підзаконні нормативно-правові акти – інструкції, накази, циркуляри – що не мали стабільної юридичної ієрархії та здебільшого обслуговували інтереси партійної диктатури. Загального закону або хоча б кодексу про адміністративну процедуру не існувало, що засвідчувало системну зневагу до ідеї правової визначеності в адміністративних правовідносинах. Як слушно вказував Д. І. Астахов, адміністративно-правова доктрина тієї епохи взагалі не приділяла серйозної уваги питанню процедурного регулювання – натомість зосереджувалася на дисциплінарному примусі, централізованому управлінні та інструментах тотального контролю. Увага науковців зосереджувалася не на правах особи, а на забезпеченні ефективності репресивної бюрократичної машини. Це зумовлювалося фундаментальною особливістю псевдоправової моделі – запереченням адміністративного права як окремої правової галузі, підпорядкуванням усіх норм доктрині так званого «єдиного

державного права». У таких умовах систематизація адміністративного законодавства не мала ні сенсу, ні політичної доцільності. Водночас окремі підзаконні акти, що стосувалися процедур – зокрема акт управлінських органів парламенту радянської імперії від 12 квітня 1968 року «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян» – мали суто декларативний характер. Вони не містили чітких правових гарантій, не передбачали незалежного судового чи громадського контролю, залишаючи особу без належного механізму правового захисту в конфлікті з владою [8; 67].

Відсутність кодифікованого адміністративно-процедурного законодавства в межах російсько-більшовицької імперії справляла глибоко деструктивний вплив на ефективність функціонування органів централізованого управління. У системі, де пріоритет віддавався свавіллю виконавців, а не правовій визначеності, процвітали бюрократичне безкар'я, ігнорування законних інтересів громадян і загальна правова невизначеність. Норми адміністративного процесу залишалися переважно недоступними, незрозумілими або умисно неформалізованими, що створювало сприятливе середовище для зловживань владою та системного порушення основоположних прав особи. Лише наприкінці існування імперії, в умовах часткового ідеологічного послаблення під час так званої «перебудови» в 1980-х роках, у колах науковців-правників почали зароджуватися дискусії про нагальну потребу реформування адміністративно-процедурного законодавства за зразком європейських демократичних систем. З'явилися спроби формування перших законопроектів про адміністративні процедури в окремих союзних республіках, однак ці кроки не набули реального втілення через крах більшовицької імперії та політичний колапс її репресивного апарату [98; 206].

Отже, радянське адміністративне право не визнавало автономії права як самостійної галузі, що кардинально відрізняло його від європейських систем, у яких адміністративне право розвивалося як відокремлений розділ публічного права, заснований на концепції правової автономії та верховенства права. У тоталітарній правовій моделі держави російських більшовиків усі правові норми підпорядковувалися доктрині «єдиного державного права», яка заперечувала існування публічно-правових механізмів незалежного правового регулювання. Адміністративно-правове регулювання не мало

теоретично обґрунтованої конструкції й розглядалося винятково як знаряддя виконання партійних директив. Європейська доктрина адміністративного права, натомість, базувалася на принципах обмеження державної влади, юридичної визначеності, дотримання правових стандартів і дотримання прав людини, створюючи передумови для справедливого врядування. Саме на цьому підґрунті у країнах Європи склалася стабільна система публічного адміністрування, де центральне місце посідає людина, а не держава.

Система адміністративного процесу в радянській більшовицькій державі заперечувала незалежний судовий контроль за виконавчою владою, що є однією з принципових відмінностей від європейських моделей адміністративного судочинства, побудованих на принципах судового арбітражу між особою та державою. Адміністративна юстиція як інституція була відсутня – захист прав громадян зводився до формального подання скарг в межах тієї ж адміністративної ієрархії. Суди не володіли автономією, перебували під прямим контролем партійного апарату і виконували функції неупередженого правосуддя лише номінально. У той час як у Франції, Німеччині, Швейцарії та Великій Британії адміністративні суди функціонували на принципах відкритості, гласності й об'єктивного перегляду дій адміністрації, у радянській імперії така практика була апріорі виключена з правового простору. Відтак громадяни держави російських більшовиків не мали доступу до незалежного механізму захисту у сфері адміністративних правовідносин.

Належне адміністративне провадження у правовому порядку було проігнороване у радянській імперії, тоді як у державах Європи саме ці принципи стали правовою основою прозорості й справедливості адміністративного процесу. У більшовицькій системі відсутній був правовий механізм ухвалення адміністративних актів, що призводило до юридичної сваволі, непрозорих рішень і повного ігнорування інтересів громадян. Процедури не були систематизовані, а гарантовані європейськими правопорядками права – як-от бути вислуханим, мати доступ до судового перегляду, захист від дискреції – фактично не існували. Закони Австрії, Іспанії, Швейцарії, Німеччини та інших країн навпаки забезпечували формальну чіткість процедур, правову визначеність та підзвітність адміністрації перед громадянами. Таким чином, між європейським і радянським

розумінням адміністративного процесу лежить прірва між правом і свавіллям.

Модель публічного адміністрування в радянській імперії ґрунтувалася на тотальному централізмі й вертикальному підпорядкуванні, що суттєво контрастувало з децентралізованими системами західноєвропейських держав. Всі рішення ухвалювалися виключно у центрі, на рівні партійно-державної верхівки, яка не допускала жодної автономії територіальних адміністрацій, а місцеве самоврядування було ліквідоване як небезпечне для режиму. У західних країнах, навпаки, публічна адміністрація еволюціонувала до системи розподілу повноважень, залучення місцевих громад, розвитку субсидіарності та контролю громадськості за діями державної влади. Такий підхід сприяв появі ефективного адміністрування на місцях і підвищенню відповідальності посадовців перед громадянами. Тоталітарна модель радянської більшовицької держави, натомість, не визнавала жодних механізмів зворотного зв'язку між населенням і адміністративним апаратом.

Правове розмежування між публічним і приватним правом у радянській більшовицькій державі було відсутнє, що суперечило базовим засадам західного правопорядку, де адміністративне право чітко визначає межі втручання держави. У межах правової системи радянської імперії навіть приватні правовідносини, включно з трудовими, житловими, господарськими чи сімейними, перебували під адміністративним контролем. Публічні органи безпосередньо втручалися в економічне життя, регулюючи діяльність підприємств, ціни, зарплати та навіть побутові аспекти життя. У європейських країнах законодавство послідовно відмежовувало адміністративні функції від приватної сфери, захищаючи автономію особи та юридичних осіб. Це забезпечувало реальну правову визначеність, баланс інтересів і передбачуваність правових наслідків у публічно-правових і приватно-правових відносинах.

2.3 Уніфікація адміністративного права в країнах Західної Європи в ХХ столітті

Процес глобалізації та інтеграції правових систем у ХХ столітті значною мірою вплинув на розвиток адміністративного права в країнах Заходу. Одним із ключових напрямів цього процесу стала

уніфікація процедурного адміністративного права, яка мала за мету забезпечити більшу прозорість, ефективність та захист прав громадян у відносинах з органами публічної адміністрації.

Відомі британські вчені Вілл Хаттон (W. Hutton) та Ентоні Гідденс (A. Giddens), розглядають процес глобалізації з аналітичною критичністю. На їхню думку, глобалізація не веде до однорідної уніфікації країн світу чи до створення єдиного інтегрованого ринку, як це часто стверджується в неоліберальних концепціях. Навпаки, вона зумовлює поглиблення асиметрій, нерівномірності розвитку та посилення структурних диспропорцій між державами. Кожна країна реагує на глобальні виклики по-різному, в межах своєї історико-культурної специфіки та інституційних особливостей, що призводить до ускладнення конфігурацій міжнародних взаємодій та зростання конфліктності, фрагментарності й непередбачуваності глобальної економічної системи [170, с. 20].

Однією з характерних рис формування глобального громадянського суспільства, яке лежить в основі процесів глобалізації, виступає інтенсивна кроскультурна взаємодія між представниками різних народів і культур. Це явище проявляється у формах міжкультурності, міжнаціональності, міжетнічної комунікації та міжнародної кооперації. Важливим наслідком таких процесів є культурна дифузія – неспонтанне й часто неконтрольоване проникнення та зміна цінностей, традицій і моделей поведінки, що водночас має як конструктивні, так і ризиковані сторони. Це свідчить про те, що глобалізація стимулює зростання відкритості національних систем, ключовим інструментом якої є інституціоналізоване вирішення проблем глобального масштабу, які вимагають глибокого взаємозв'язку та співзалежності між державами. Як підкреслює Р. В. Войтович, глобалізаційні процеси висувують нові стратегічні виклики до національних систем публічного адміністрування. Ці системи мають бути спроможними ефективно реагувати на міжкультурні конфлікти, що виникають у складному глобальному середовищі. Особливої актуальності набуває необхідність гармонізації управлінських механізмів між державами, орієнтованих на пошук спільних рішень і формування скоординованих дій у світовому контексті [28, с. 8].

Упродовж ХХ століття в західних державах поступово почали проявлятися перші ознаки уніфікації та зближення адміністра-

тивного права. Ці процеси були зумовлені сукупністю об'єктивних факторів, серед яких визначальну роль відігравали політичні, економічні, соціальні та правові умови. У своїй взаємодії вони сформува-вали необхідність гармонізації адміністративно-правових систем різних країн для забезпечення ефективнішого функціонування публічної влади в умовах глобальних викликів. Уніфікація в такому контексті постає як усунення відмінностей у регулюванні окремих сфер суспільних відносин або як створення єдиної системи правових норм, що застосовується до подібних ситуацій у різних державах, незалежно від форм її реалізації – через міжнародні договори, узгоджені правові акти чи взаємне правове запозичення [64, с. 45].

Уніфікація розглядається як процес встановлення узгоджених і тотожних за змістом правових норм у законодавствах різних держав, що здійснюється через ефективні міжнародно-правові механізми та взаємодію правових систем, які перебувають у стані динамічного взаємовпливу та рецепції. Однією з вирішальних передумов такого зближення стало інституційне та політико-правове об'єднання європейських країн, що розпочалося після Другої світової війни в межах постконфліктного перегляду державної архітектури Європи. Із заснуванням у 1950-х роках Європейських Співтовариств розпочався процес формування європейського адміністративного права як інноваційної наднаціональної правової сфери, що поєднує уніфіковані регуляторні стандарти та принципи публічного управління, спільні для держав–учасниць інтеграційного процесу [63].

Після завершення Другої світової війни під керівництвом Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи було ухвалено низку міжнародних документів, що закріпили базові права людини та встановили стандарти їх дотримання з боку органів державної влади. Зокрема, це Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція з прав людини 1950 року та інші акти. Вони поклали на держави обов'язок гарантувати кожній особі, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, дотримання фундаментальних прав і свобод. Значний внесок у розвиток цих стандартів зробила практика Європейського суду з прав людини, яка сформувала ключові правові підходи до визначення меж допустимого втручання публічної адміністрації у сферу прав людини та процесуальних гарантій особи. Така практика стала важливим чинником уніфікації

європейських підходів до захисту прав людини в системі адміністративного права [59; 144].

Утворення Європейських Співтовариств у 1950-х роках, що стали передвісниками сучасного Європейського Союзу, актуалізувало потребу в гармонізації законодавчих систем держав-учасниць, зокрема й у сфері адміністративного права. Установчі договори цих Співтовариств передбачали норми, які суттєво впливали на національні адміністративно-правові механізми, особливо в контексті забезпечення свободи пересування осіб, товарів, послуг і капіталу. Процеси глобалізації значною мірою сприяли формуванню уніфікованих підходів до регулювання важливих сфер суспільного життя – економіки, охорони навколишнього середовища, захисту прав людини. У межах розвитку європейської інтеграції посилилася необхідність погодження правил щодо державної допомоги, системи публічних закупівель, оподаткування тощо. Європейські інституції ухвалили низку директив і регламентів, покликаних забезпечити рівні конкурентні умови та усунути бар'єри у внутрішній торгівлі країн-членів. Попри економічну спрямованість цих документів, вони справили істотний вплив і на адміністративно-правові засади регулювання підприємницької діяльності. Окремим напрямом уніфікації стало екологічне право [122].

Уніфікація адміністративного права здійснювалася за допомогою кількох ключових механізмів: По-перше, важливу роль відігравали міжнародні договори – багатосторонні конвенції, прийняті ООН, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями, які закріплювали загальні стандарти адміністративної діяльності для країн-учасниць [59]. По-друге, ефективним інструментом виступало право Європейського Союзу – установчі договори, регламенти, директиви та інші нормативні акти ЄС, які мають обов'язковий характер для держав-членів і підлягають прямому застосуванню або імплементації у національні правопорядки [122]. Третім чинником стала практика міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини та Суду ЄС, чії рішення формують обов'язкові правові позиції щодо тлумачення та застосування норм міжнародного права [144]. Четвертим механізмом виступає неформальна професійна взаємодія – обмін досвідом між науковцями й

практиками з різних країн, впровадження уніфікованих підходів через освітні програми, конференції та інші формати співпраці [4].

У цьому контексті процес глобалізації зумовлює зростання вимог до національних моделей публічного адміністрування. У науковій літературі виділено три головні чинники, що визначають інтеграцію адміністративного права в межах транснаціонального правового простору [206].

По-перше, зростає роль зовнішніх правових джерел у формуванні національного законодавства: це може проявлятися як у прямому застосуванні міжнародних договорів, так і у впровадженні міжнародно визнаних стандартів при тлумаченні та реалізації внутрішнього права. По-друге, спостерігається посилення участі іноземних суб'єктів у здійсненні публічних адміністративних функцій, що може реалізовуватися як через діяльність міжнародних організацій, так і шляхом впливу зарубіжних адміністративних структур на наддержавному рівні. По-третє, відбувається суттєве розширення сфери адміністративно-правового регулювання на нові галузі, зокрема в цифровому середовищі. Це обумовлює потребу у створенні єдиних нормативів, що базуються на уніфікованих технологічних рішеннях і стандартах [78, с. 20–21].

Однією з провідних платформ для міжнародної взаємодії у сфері публічного адміністрування є впливова Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). До її складу входять 38 розвинутих держав, більшість із яких сповідують західну правову традицію. ОЕСР активно формує авторитетні рекомендації, прогресивні настанови та уніфіковані стандарти у ключових галузях – від модернізації державного управління до підвищення конкурентоспроможності та оптимізації податкового адміністрування. Хоча ці документи мають консультативний характер, вони чинять суттєвий вплив на гармонізацію адміністративного законодавства і практики країн-членів, сприяючи їх правовій конвергенції [101].

Ще одним впливовим міжнародним форумом для формування стандартів публічного адміністрування стала Рада Європи – міждержавна організація, заснована у 1949 році, до якої нині входять 47 європейських країн. Її діяльність спрямована на утвердження прав людини, демократії та верховенства права в межах європейського простору. У межах роботи Ради Європи були розроблені численні

міжнародно-правові документи, що встановлюють нормативні орієнтири для функціонування публічної адміністрації. Зокрема, Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року закріпила ключові принципи організації влади на місцях, які стали основою національних систем самоврядування в більшості європейських країн. Водночас, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо належного адміністрування (2007 р.) встановила перелік процесуальних гарантій прав приватних осіб у їхніх взаєминах з адміністративними органами [37; 45].

Розвиток міжнародної співпраці значною мірою активізував порівняльно-правові дослідження у сфері адміністративного права. Проведення глибокого міждержавного аналізу у цій галузі стало особливо актуальним у світлі сучасних глобальних викликів. Порівняльне правознавство відкриває можливість виявити подібності та відмінності у структурі та механізмах публічного адміністрування різних країн, а також сприяє обміну ефективними адміністративними практиками. У результаті такої взаємодії поступово сформувалося європейське адміністративне право – нова правова надбудова, яка почала інтенсивно розвиватися з кінця 1980-х років під впливом інтеграційних процесів у межах Європейських Співтовариств. Ця галузь охоплює норми установчих договорів ЄС, регламенти, директиви, а також загальні принципи права, закріплені у практиці Суду Європейського Союзу. Вплив європейського адміністративного права національні системи держав-членів відчувають через імператив дотримання уніфікованих стандартів [122].

Вплив глобалізаційних процесів на зближення правових систем має низку характерних рис, що залежать від належності до тієї чи іншої правової традиції. Для країн романо-германської правової сім'ї вирішальну роль відіграло становлення комплексного права Європейського Союзу. Оскільки більшість держав-членів ЄС є представниками континентальної правової традиції, інтеграційні процеси сприяли поступовій конвергенції їхніх правових систем, зокрема в адміністративно-правовій сфері. Глобалізація, як потужний трансформаційний фактор, активізувала динамічне міжнародне співробітництво у сфері публічного адміністрування. Саме через адміністративне законодавство відбувається нормативне забезпечення структури та ефективного функціонування системи публічного

управління. У зв'язку з цим постала нагальна потреба у координації та гармонізації адміністративно-правових механізмів на наднаціональному рівні. Інтенсивні процеси європейської інтеграції та глобалізації, що посилювалися у другій половині ХХ століття, обумовили не лише інституційне реформування національних систем адміністративного права, а й стимулювали уніфікацію змістовних (матеріально-правових) норм цієї галузі [27; 104].

Одним із ключових напрямів уніфікації матеріального адміністративного права стало поступове зближення законодавства в галузі публічного управління. Це виявилось у впровадженні спільних стандартів функціонування органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що охоплюють вимоги прозорості, підзвітності, ефективності та дотримання прав людини. Значну роль у цьому процесі відіграли акти «м'якого права», зокрема резолюції та рекомендації міжнародних організацій, а також усталена правозастосовна практика міжнародних судових інституцій, яка формувала загальнови́знані орієнтири адміністративної поведінки держав. У багатьох країнах у відповідь на ці виклики були запроваджені спеціалізовані адміністративні суди або впроваджені окремі процесуальні механізми для ефективного оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади. Ці процедури ґрунтувалися на принципах повної судової юрисдикції, що передбачає не лише перевірку формальної законності адміністративного акту, але й розгляд справи по суті з урахуванням інтересів особи [82].

Уніфікація законодавства сприяє налагодженню ефективної та гармонійної взаємодії між різними правовими системами, забезпечуючи їхнє зближення через впровадження узгоджених, структурно збалансованих і раціонально сформульованих нормативних положень [65]. Іншим напрямом уніфікаційних процесів стало зближення окремих інститутів адміністративного права. Так, спостерігалось поступове вирівнювання підходів до регулювання державної служби, що базуються на універсальних принципах професіоналізму, політичної неупередженості та етичної доброчесності. Було сформовано загальноприйняті стандарти щодо адміністративних процедур, зокрема забезпечення права особи на слухання, обов'язку адміністративних органів обґрунтовувати свої рішення, а також дотримання розумних строків розгляду справ. Аналогічні процеси

уніфікації охопили і сферу адміністративної відповідальності, де поступово закріплюються спільні засади накладення адміністративних санкцій [108].

В умовах глобалізації право стає надзвичайно складною системою, і неможливо передбачити всі ситуації в законах. Тому, важливою стає роль судової практики адміністративних судів у вирішенні питань, що стосуються адміністративно-правових відносин. Вона виявляється більш гнучкою та динамічною, адаптованою до викликів сучасності [137].

Уніфікація адміністративного права активно розвивалася і в межах правового простору Європейського Союзу. Установчі договори та нормативні акти ЄС заклали фундаментальні принципи й уніфіковані правила у ключових сферах публічного адміністрування – від регулювання надання адміністративних послуг до процедур публічних закупівель. У цьому контексті правові норми ЄС набувають прямої дії та мають пріоритет над національним законодавством держав-членів. Разом із тим, процес уніфікації матеріального адміністративного права має фрагментарний характер і відрізняється за рівнем глибини у різних сферах та країнах. Так, у таких напрямках, як митне регулювання, технічні стандарти, санітарні та фітосанітарні заходи, правова база ЄС (*acquis communautaire*) є вельми структурованою та конкретизованою. Натомість у сферах з обмеженою компетенцією ЄС – зокрема в освіті чи охороні здоров'я – правове регулювання значною мірою залишається прерогативою національних урядів. При цьому держави-члени зберігають суттєву автономію у побудові своїх систем публічного адміністрування. Історичні, правові та адміністративні традиції різних країн Європи зумовлюють відмінності у підходах до нормативного регулювання адміністративних відносин [80].

Суттєвим наслідком глобалізаційних процесів стало утвердження єдиних стандартів і принципів, що регламентують адміністративну діяльність. У західних правових системах особливого поширення набули такі фундаментальні засади, як верховенство права, належне урядування, судовий контроль за діяльністю адміністрації та забезпечення прав людини у взаєминах із органами публічної влади. Ці принципи, які переважно виникли в межах англосаксонської правової традиції, поступово інтегруються і в системи

континентального права. Процеси зближення адміністративно-правових підходів значною мірою були зумовлені також впливом міжнародного права. У післявоєнний період міжнародна спільнота ухвалила низку важливих договорів і конвенцій, спрямованих на захист прав людини, охорону довкілля, протидію злочинності та регулювання інших важливих сфер. Ці акти містили обов'язкові для держав положення, що вимагали приведення національного законодавства у відповідність до встановлених міжнародних стандартів [144].

Іншим важливим чинником, що вплинув на зближення адміністративно-правових систем, стало утвердження концепцій правової держави та належного урядування. У другій половині ХХ століття в демократичних державах Заходу остаточно сформувалося переконання, що діяльність органів публічної адміністрації має ґрунтуватися виключно на законі, передбачати дотримання прав людини та забезпечувати ефективний судовий контроль. Ці засади були поступово інституціоналізовані в судовій практиці, що закріпила високі стандарти правової відповідальності та прозорості адміністративної діяльності. Водночас у межах регіональних і глобальних інтеграційних процесів, які активно розгорталися протягом ХХ століття, відбулося поступове зближення адміністративно-правових підходів різних держав. Як європейська інтеграція, так і глобалізація створили сприятливе середовище для уніфікації правових стандартів, що регламентують діяльність публічної адміністрації. Розповсюдження принципів правової держави та належного урядування стало не лише ідеологічною, а й практичною передумовою для зближення адміністративного права. Водночас цей процес зберіг національну специфіку, що дозволило адаптувати загальні стандарти до конкретних умов окремих країн [6].

Процес зближення правових систем європейських країн відбувається повільно й нерівномірно, часто позначаючись суперечливістю та фрагментарністю. Попри інтенсивний розвиток інтеграційних структур, держави-члени ЄС зберігають широку автономію в організації національного адміністративного апарату, формуванні процедур ухвалення та оскарження адміністративних актів. У багатьох випадках адаптація внутрішнього законодавства до норм права ЄС є радше декларативною або відкладається на тривалий час, що свідчить про обережний і поступовий характер уніфікації, з дбайливим

збереженням національної правової ідентичності. Серед ключових напрямів гармонізації адміністративного права у ХХ столітті в країнах Західної Європи виокремлюється узгодження підходів до визначення суб'єктного складу цієї галузі. Визначення органів, установ і посадових осіб, які виступають учасниками адміністративно-правових відносин, має принципове значення для окреслення меж дії адміністративного права, формування його структурної цілісності та уніфікованого застосування в публічній сфері [80; 107].

Отже, уніфікація адміністративного права в країнах Західної Європи у ХХ столітті значною мірою відбувалася завдяки інституційному зближенню правових систем через процес європейської інтеграції. Після Другої світової війни утворення Європейських Співтовариств започаткувало створення наднаціонального правопорядку, що охоплював адміністративно-правову сферу. Регламенти, директиви та інші акти ЄС почали витісняти деякі національні норми, особливо в сферах економічного регулювання, публічних закупівель та митного адміністрування. Системна імплементація *acquis communautaire* забезпечила закріплення загальних принципів публічного управління, зокрема прозорості, підзвітності та ефективності. Однак у сферах, де компетенція ЄС обмежена, держави зберегли автономію, адаптуючи загальноєвропейські стандарти до власних адміністративних традицій. Таким чином, інституційна уніфікація відбувалася як уніфікація норм, так і координація адміністративної архітектури держав.

Уніфікація адміністративних процедур і процесуальних гарантій стала ще одним визначальним вектором розвитку адміністративного права у ХХ столітті. У межах діяльності Ради Європи та під впливом практики Європейського суду з прав людини поступово формувалися спільні стандарти, що регулюють відносини громадянина з адміністративними органами. Було встановлено обов'язок дотримання права на слухання, обґрунтування рішень, дотримання строків та надання ефективного судового захисту. Норми таких актів, як Європейська хартія місцевого самоврядування і Рекомендація щодо належного адміністрування, визначили орієнтири для трансформації національних систем. Зростання ролі адміністративної юстиції забезпечило матеріальний зміст принципу верховенства права в адміністративній сфері. У результаті процедури набули спільної

європейської структури, що підвищила правову передбачуваність і довіру до публічного адміністрування.

Поступове зближення матеріальних інститутів адміністративного права охопило ключові сфери публічного управління, зокрема регулювання державної служби, екології та підприємництва. Ідеї належного урядування, професійної етики, політичної неупередженості та прозорості стали основою для формування універсальних стандартів у цих сферах. Уніфікаційні процеси активно підтримувалися через акти м'якого права – рекомендації, резолюції та стандарти міжнародних організацій, що сприяли добровільному їх впровадженню. Поряд з цим посилилася судова практика, яка встановлювала обов'язкові підходи до оцінки адміністративної поведінки держави. В окремих країнах були створені адміністративні суди з повною юрисдикцією, що розглядали спори не лише з формальної, а й з матеріальної точки зору. Завдяки цим процесам сформувалася загальна нормативна база, що забезпечила єдність правозастосування і конвергенцію адміністративно-правових підходів.

Традиційно в адміністративному праві виділяють дві основні групи суб'єктів: суб'єкти публічного управління (органи виконавчої влади, місцевого самоврядування та інші); приватні особи (фізичні та юридичні особи). Проте адміністративне право України має одним з основних своїх джерел Закон України «Про адміністративну процедуру» згідно з якою під адміністративними органами розуміють орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [116].

Проте такої однозначності законодавчого опису публічної адміністрації досягти не завжди вдається і правових національних системах. У різних державах склалися специфічні підходи до окреслення кола суб'єктів адміністративного права. У Франції до таких суб'єктів традиційно відносили, насамперед, органи центральної виконавчої влади (уряд, міністерства, префектури), органи місцевого самоврядування, а також публічні установи – так звані публічні корпорації. Натомість у Німеччині поняття «публічна адміністрація» тлумачилося значно ширше й охоплювало всі органи й інституції,

які здійснюють владно-організаційні повноваження, незалежно від їхньої організаційно-правової форми [9].

У правовій системі Великої Британії відсутнє чітке розмежування між публічною та приватною сферами, а визначення статусу суб'єкта публічної адміністрації здійснюється переважно за функціональним критерієм, тобто залежно від характеру виконуваних функцій. До кола суб'єктів адміністративного права включаються не лише державні інституції центрального та місцевого рівнів, а й окремі приватні компанії та організації, що реалізують публічні завдання, наприклад у сфері комунального обслуговування. Такий функціональний підхід до ідентифікації суб'єктів адміністративного права знайшов своє відображення як у положеннях низки міжнародних актів, так і в практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, Резолюція Комітету міністрів Ради Європи (77) 31 від 28 вересня 1977 року передбачає розширене тлумачення терміна «адміністративний орган», яке охоплює урядові структури та інші органи публічної влади, за винятком парламентських і судових установ [87].

У судовій практиці Європейського суду з прав людини вироблено самотутній, функціонально орієнтований підхід до тлумачення терміна «державний орган» у межах статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У межах цього концептуального підходу визначальним критерієм є не формальна належність суб'єкта до виконавчої, законодавчої чи судової гілки влади, а фактичне здійснення ним владних, імперативних функцій, що мають публічно-правовий характер. Такий підхід дозволяє гнучко й об'єктивно ідентифікувати державний характер діяльності навіть у разі залучення зовні приватних або автономних структур до реалізації завдань публічного адміністрування [126].

У країнах Західної Європи поступово формувалося широке розуміння поняття суб'єктів публічної адміністрації, що включало не лише органи виконавчої влади, а й інші інституції, які здійснюють владні управлінські повноваження. Такий підхід сприяв уніфікації правового статусу відповідних суб'єктів і забезпеченню ефективного судового захисту прав приватних осіб у взаємовідносинах з ними. Щодо приватних осіб як учасників адміністративно-правових відносин, також спостерігалось зближення національних правових

підходів. Водночас поступово утверджувалася концепція адміністративно-правового статусу приватної особи, відповідно до якої фізичні та юридичні особи наділялися комплексом прав і обов'язків у сфері публічного адміністрування [84].

Окремий акцент був зроблений на створенні ефективних механізмів забезпечення реалізації прав приватних осіб у взаєминах із публічною адміністрацією, зокрема шляхом запровадження процедур адміністративного оскарження та посилення судового контролю. У низці країн було ухвалено спеціальні закони про адміністративну процедуру, які докладно врегульовували процес ухвалення адміністративних актів і гарантували належний захист прав осіб у цій сфері [80].

Загальною характерною рисою для західноєвропейських держав стало поступове й цілеспрямоване розширення переліку суб'єктів адміністративного права. Включення до сфери адміністративного права публічних підприємств і установ. Такі організації, які здійснюють управління публічним майном чи надають публічні послуги, посідають дедалі важливіше місце в управлінських процесах держав добробуту. Незважаючи на різноманітність організаційно-правових форм (державні корпорації, агентства, фонди), спільним залишається їхня орієнтація на задоволення публічних потреб. Визнання суб'єктами адміністративного права приватних осіб і компаній, що виконують делеговані владні функції. Регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства в адміністративно-правовій площині. Громадські організації, об'єднання та фонди дедалі частіше інтегруються у процеси розробки публічної політики, реалізації соціальних ініціатив і здійснення громадського контролю. Це вимагає закріплення їх статусу в межах адміністративного права, з урахуванням зростаючого впливу на сферу публічного управління [122].

Попри загальні тенденції уніфікації, кожна держава зберігала власну специфіку у визначенні кола суб'єктів публічної адміністрації. Врахування національних правових традицій дозволяло адаптувати загальні підходи до внутрішніх потреб. Це проявлялося, зокрема, у визначенні правового статусу окремих категорій суб'єктів адміністративного права. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що активізувалися в другій половині ХХ століття, зумовили

необхідність узгодження і поступового зближення правового регулювання у сфері адміністративного права. Одними з ключових напрямів цього зближення стали інститути адміністративної відповідальності та адміністративної юстиції. Адміністративна відповідальність є фундаментальним елементом адміністративного права, який забезпечує дотримання публічного порядку та охорону прав приватних осіб. Водночас у кожній правовій системі склалися свої підходи до визначення сутності, змісту та підстав такої відповідальності, що зумовлювалося історичними, соціальними й правовими чинниками [113].

Отже, особливості ініціації наукового розуміння категорії «публічна адміністрація» в країнах Західної Європи полягали в поступовому переході від вузького інституційного тлумачення до функціонального підходу. Спочатку публічна адміністрація ототожнювалася з виконавчими органами державної влади, однак із часом це поняття було розширено, охоплюючи інші суб'єкти, які здійснюють владно-організаційні повноваження. У Франції, наприклад, традиційно до публічної адміністрації належали органи центральної влади та публічні корпорації, а в Німеччині – усі інституції, які виконують функції публічного адміністрування незалежно від їх форми. У правовій системі Великої Британії категорія публічної адміністрації визначається переважно за змістом здійснюваних функцій, а не за правовим статусом інституції. Такий підхід підтримано і в актах Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини, що визначають адміністративний орган через призму його публічних завдань.

Формування і проходження служби публічними службовцями в системі публічної адміністрації Західної Європи супроводжувалося уніфікацією ключових стандартів. Поступово були закріплені загальні принципи професійності, неупередженості, етичної поведінки та підзвітності публічних службовців, що забезпечувало стабільність і ефективність державної служби. У низці країн розроблено спеціальні законодавчі акти про державну службу, які визначали статус, вимоги, права та обов'язки службовців, а також процедури їх добору, атестації та просування. Одним із важливих векторів стала гармонізація систем професійного розвитку службовців, включаючи навчання, підвищення кваліфікації та службову етику.

Уніфікаційні процеси сприяли формуванню спільної кадрової політики в межах інтегрованого адміністративного простору, що забезпечувало сумісність функціонування публічної служби у транскордонному вимірі.

У країнах Європи історично сформувалися різні підходи до інститутів адміністративної відповідальності та адміністративної юстиції, що відображає специфіку їхніх правових традицій та еволюційного розвитку. У державах континентального права, таких як Франція чи Німеччина, переважала модель спеціалізованої адміністративної юстиції, відокремленої від системи загальних судів. Натомість у державах загального права, зокрема у Великій Британії, розгляд адміністративних справ відбувався в межах єдиної судової структури. Суттєві відмінності спостерігалися і щодо визначення правових підстав та процедур притягнення до адміністративної відповідальності, а також щодо переліку суб'єктів, на яких вона поширюється. Так, у Франції відповідальність адміністрації за неправомірні дії була концептуалізована через категорію «службового проступку» (*faute de service*), що означала відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання владних повноважень. У Німеччині ж була поширена модель адміністративного делікту (*Ordnungswidrigkeit*), що охоплює порушення у сфері публічного адміністрування з боку як фізичних, так і юридичних осіб. У контексті уніфікаційних процесів спостерігається поступове зближення підходів до матеріально-правових і процедурних аспектів адміністративної відповідальності. Зокрема, йдеться про тенденцію до законодавчого закріплення чіткого переліку адміністративних правопорушень та впровадження єдиних правових принципів і гарантій застосування адміністративних санкцій [125].

Значуще місце у формуванні підходів до адміністративної відповідальності посідає практика Європейського суду з прав людини, яка закріпила низку фундаментальних стандартів захисту прав особи в умовах застосування адміністративних санкцій. Серед основних вимог, сформульованих у рішеннях Суду, – право на неупереджене та справедливе судове провадження, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, а також принцип заборони подвійного покарання за одне й те саме правопорушення (*non bis in idem*). Подібна еволюція спостерігалася і в розвитку адміністративної

юстиції, яка поступово утвердилася як важливий інструмент судового контролю за правомірністю дій публічної адміністрації та гарантія ефективного захисту прав і свобод громадян у сфері публічно-правових відносин [136].

Упродовж ХХ століття в країнах Західної Європи сформувалися різноманітні моделі адміністративної юстиції: від спеціалізованих адміністративних судів до інтеграції розгляду адміністративних справ у загальну судову систему. Незважаючи на цю інституційну різноманітність, спільною тенденцією стало послідовне посилення судового контролю за діяльністю органів публічної влади та розширення можливостей громадян звертатися за захистом своїх прав у сфері публічно-правових відносин. Значущим етапом на шляху уніфікації підходів до адміністративного судочинства стало ухвалення Рекомендації Rec(2004)20 Комітету міністрів Ради Європи, яка закріпила ключові стандарти функціонування системи судового перегляду адміністративних актів. Серед них – незалежність і безсторонність суду, дотримання розумних строків розгляду справ, забезпечення принципу змагальності тощо [78].

Отже, уніфікація адміністративної відповідальності в країнах Західної Європи у ХХ столітті відбувалася шляхом поступового зближення національних підходів до матеріально-правового та процесуального регулювання. У державах континентального права, таких як Франція та Німеччина, сформувалися відмінні моделі: концепція службового проступку (*faute de service*) у Франції та адміністративного делікту (*Ordnungswidrigkeit*) у Німеччині. З часом у межах інтеграційних процесів було розпочато узгодження правових підстав адміністративної відповідальності, що включало формулювання чіткого переліку правопорушень і єдиних стандартів санкцій. Європейський суд з прав людини відіграв ключову роль у забезпеченні уніфікації процесуальних гарантій, зокрема права на захист, презумпції невинуватості, неупередженого суду та заборони подвійного покарання. У ряді країн ухвалено спеціальні закони, що кодифікували принципи накладення адміністративних санкцій відповідно до міжнародних стандартів.

Гарантії права на оскарження адміністративних рішень і дій були закріплені як у національних правових системах, так і в міжнародних актах. Зокрема, стаття 6 Європейської конвенції з прав людини

встановлює право кожного на справедливий розгляд його справи судом у спорах щодо цивільних прав та обов'язків або у разі висунення кримінального обвинувачення. У практиці Європейського суду з прав людини склалося автономне тлумачення термінів «цивільні права та обов'язки» і «кримінальне обвинувачення», що охоплює значну частину публічно-правових спорів. Це, своєю чергою, обумовило потребу запровадження ефективного судового контролю у відповідних сферах та неухильного дотримання процесуальних гарантій справедливого судочинства [137].

У низці європейських країн було прийнято спеціальні нормативно-правові акти, що врегулювали питання адміністративної відповідальності, встановивши уніфіковані й чіткі засади, процедури та правові наслідки. Наприклад, у Німеччині ще в 1968 році було ухвалено Закон про адміністративні проступки, в Італії – Закон про адміністративні правопорушення 1981 року, в Іспанії – Закон про правовий режим публічних адміністрацій та загальну адміністративну процедуру 1992 року, у Нідерландах – Загальний адміністративний закон 1994 року. Ці документи закріпили низку загальних принципів адміністративної відповідальності, таких як право на захист, презумпція невинуватості, принцип пропорційності санкцій тощо. Крім того, в багатьох країнах були створені спеціальні інститути, покликані забезпечити захист прав громадян у їхніх взаєминах з адміністративними органами. Йдеться, зокрема, про посади омбудсманів або аналогічних уповноважених осіб. У Великій Британії цю функцію виконували Парламентський комісар з адміністрації, заснований у 1967 році, та Комісія з місцевого управління, створена у 1974 році. У Франції та Німеччині аналогічні повноваження реалізовували медіатори та парламентські петиційні комітети. У контексті глобалізаційних викликів та активізації європейської інтеграції в європейських державах відбулося поступове зближення моделей організації адміністративного оскарження. На рівні Ради Європи були сформульовані уніфіковані підходи та стандарти, що відображені у низці рекомендацій. Зокрема, Рекомендація Rec(2001)9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам визначає основні принципи альтернативних судових способів вирішення спорів між адміністративними органами та приватними особами, зокрема в межах адміністративного оскарження. Серед ключових вимог до таких процедур –

незалежність та неупередженість органів, що розглядають скарги; відкритість та рівноправність сторін у процесі; дотримання розумних строків розгляду; гарантії права бути почутим і надавати докази; а також юридична обов'язковість прийнятих рішень. Ці стандарти спрямовані на підвищення ефективності та легітимності процедур розгляду адміністративних спорів [94].

У законодавствах багатьох європейських країн були відображені єдині принципи адміністративного оскарження, що сприяло формуванню узгодженого підходу до розгляду скарг. У різних юрисдикціях були ухвалені спеціальні нормативно-правові акти, які детально регламентували процедури оскарження рішень органів публічної влади. Наприклад, у Польщі ще у 1960 році набув чинності Кодекс адміністративного провадження, який закріпив не лише право особи на подання адміністративної скарги, а й чітко визначив її порядок. Важливою віхою на шляху уніфікації стало нормативне впровадження обов'язковості адміністративного оскарження перед можливістю звернення до суду. Така послідовність дій дозволяє попередньо вирішити конфлікт у межах адміністративної системи, мінімізуючи судові навантаження та пришвидшуючи вирішення спорів. Уніфікаційні процеси охопили також вимоги до форми та змісту скарг, способів їх подання, а також процедурних прав і обов'язків сторін у провадженні. У низці країн були розроблені стандартизовані бланки й шаблони, що значно полегшувало громадянам доступ до інструментів захисту своїх прав. Особливої уваги було надано гарантіям об'єктивного та незалежного розгляду скарг. Законодавства встановлювали вимогу, щоб скаргу розглядала інша посадова особа, яка не брала участі в ухваленні оскаржуваного рішення, а також передбачали виключення для осіб із потенційним конфліктом інтересів. Таке зближення механізмів адміністративного оскарження стало поштовхом до підвищення ефективності захисту приватних осіб та посилення довіри суспільства до системи публічного адміністрування. Адміністративний порядок, будучи менш формалізованим, більш швидким та доступним, не витісняє судового захисту, а органічно його доповнює. Загалом, гармонізація процедур оскарження в адміністративному порядку стала одним із провідних напрямів уніфікації адміністративного права в західноєвропейських країнах у ХХ столітті. Ці зміни були зумовлені як інтеграційними процесами

в межах Європи, так і загальними тенденціями глобалізації, що вимагали створення ефективного, справедливого та прозорого механізму вирішення адміністративних спорів [70, с. 130].

Уніфікація торкнулася як матеріальних, так і процесуальних аспектів адміністративного оскарження. На законодавчому рівні закріплювалися спільні принципи та стандарти адміністративного оскарження, такі як незалежність та неупередженість, прозорість та змагальність, розумність строків, право бути вислуханим тощо [94].

У другій половині ХХ століття в країнах Західної Європи активно розвивався процес уніфікації адміністративного права, який істотно вплинув на еволюцію національних правових систем. Впровадження узгоджених принципів, уніфікованих стандартів і загальних правил адміністративної діяльності сприяло поступовому зближенню законодавчих норм і управлінської практики держав, а також зміцненню значення наднаціональних інструментів регулювання та контролю в публічно-правовій сфері [64].

Одним із найважливіших результатів процесу уніфікації стало поступове утвердження європейського адміністративного простору як узгодженої системи спільних цінностей, засад і стандартів належного врядування, які визнаються та впроваджуються органами публічної адміністрації країн Європейського Союзу та інших європейських держав. Ці засади, що мають витoki у конституційних традиціях європейських правових систем та юрисдикції європейських судових інституцій, стали своєрідною основою для гармонізованого розвитку національного адміністративного права [122].

Зокрема, під впливом європейських стандартів у більшості західноєвропейських країн відбувся процес конституціоналізації адміністративного права – інтеграція його ключових засад і гарантій у текст конституцій та інших актів найвищої юридичної сили. У результаті цього було нормативно закріплено основні принципи функціонування публічної адміністрації та права приватних осіб у відносинах з нею. Такий підхід сприяв не лише підвищенню правового статусу адміністративно-правових норм у системі національного законодавства, але й значно посилив ефективність судового контролю за їх дотриманням [82].

У багатьох європейських державах були ухвалені комплексні нормативні акти – загальні закони або адміністративні кодекси, які

запровадили уніфіковані, чітко структуровані стандарти адміністративного провадження, незалежно від галузі регулювання чи органу, що ухвалює адміністративне рішення. Ці нормативно-правові документи закріпили базові процедурні гарантії для приватних осіб, зокрема право бути вислуханим, право на ознайомлення з матеріалами справи, обов'язок органів мотивувати свої рішення, що забезпечило підвищення відкритості, правової визначеності та результативності функціонування публічної адміністрації. Окрім цього, одним із значущих наслідків уніфікації стало якісне оновлення інституційних механізмів захисту приватних осіб у взаємодії з органами державної влади. Так, у більшості країн було суттєво посилено адміністративну юстицію: розширено повноваження адміністративних судів, що дозволило ефективніше здійснювати контроль за дотриманням законності у діяльності публічної влади. Водночас активно впроваджувалися альтернативні, гнучкіші інструменти правозахисту – такі як адміністративні трибунали, інститути омбудсмана та медіації – які сприяли швидшому, менш формалізованому врегулюванню спорів, зменшуючи навантаження на судову систему та посилюючи довіру громадськості до механізмів публічного адміністрування [70; 94].

Разом із тим, процес уніфікації адміністративного права не відзначався повною однорідністю чи послідовністю. Незважаючи на загальну тенденцію до зближення, між національними правовими системами залишалися глибокі відмінності як у матеріально-правовій, так і у процесуальній площинах адміністративного регулювання. Такі розбіжності були зумовлені специфікою конституційного ладу, усталених правових традицій та моделей організації публічного адміністрування в кожній окремій країні. Наприклад, у державах континентальної Європи, таких як Франція та Німеччина, зберігалася чітка межа між публічним і приватним правом, а адміністративна юстиція функціонувала як самостійна інституційна система. Натомість у країнах загального права, зокрема у Великій Британії, адміністративне право не виокремлювалося в окрему правову галузь, а контроль за діяльністю публічної адміністрації здійснювався в межах єдиної судової системи, що базується на доктрині судового прецеденту [2].

Загальна тенденція полягає в тому, що адміністративне право в умовах європейської інтеграції вже не може розвиватися окремо в

межах лише національних правових систем. Зростає роль наднаціональних інституцій у процесах нормотворення та правозастосування, що безпосередньо впливає на характер і напрями адміністративно-правового регулювання в країнах-членах ЄС. Насамперед це стосується законодавства Європейського Союзу, яке запроваджує уніфіковані норми в різних сферах адміністративної діяльності, таких як публічні закупівлі, захист особистих даних, надання адміністративних послуг тощо. Ці норми є обов'язковими для національних органів публічного управління й мають бути або безпосередньо застосовані, або інтегровані у внутрішнє законодавство країн-членів. У випадку суперечностей між нормами національного й європейського права, зазвичай перевага надається останньому [114].

Окрім права Європейського Союзу, значний вплив на національні правові системи справляють і потужні міжнародно-правові інструменти, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а також авторитетна практика Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що ЄСПЛ не здійснює прямого регулювання адміністративно-правових відносин, у своїх фундаментальних рішеннях він формулює важливі процедурні стандарти, які повинні неухильно дотримуватися в адміністративному провадженні. Йдеться, зокрема, про такі ключові гарантії, як право на справедливий суд, право на ефективний засіб правового захисту та інші базові принципи, що формують високі стандарти адміністративного правосуддя в демократичних державах [123].

Отже, наукові підходи до формування та утвердження гарантій права на оскарження адміністративних рішень у країнах Західної Європи впродовж ХХ століття розвивалися під впливом європейських правових традицій, міжнародного права та процесів інтеграції. В основі цих підходів лежить визнання адміністративного оскарження як ключового елементу належного врядування та захисту прав особи. Уже в першій половині ХХ століття у Франції, Німеччині, Італії та Нідерландах почали розроблятися концепції адміністративної відповідальності та судового контролю за публічною адміністрацією. У країнах континентального права утвердилася модель спеціалізованої адміністративної юстиції з чітким розмежуванням між адміністративною та судовою гілками влади. З іншого боку, у країнах загального права, як-от Велика Британія, зберігалася

інтеграція контролю за публічним адмініструванням у межах єдиної судової системи. Незважаючи на різницю моделей, у всіх європейських країнах розвивалася спільна ідея про необхідність доступного, ефективного й справедливого механізму захисту громадян.

Формування правових гарантій на оскарження адміністративних рішень відбувалося через закріплення єдиних принципів у національних законодавствах і міжнародних актах. Принципи доступу до правосуддя, права бути вислуханим, презумпції невинуватості, заборони подвійного покарання стали базовими складовими європейських стандартів. Особливу роль відіграв Європейський суд з прав людини, чия практика сприяла поширенню автономного тлумачення понять «цивільні права» і «публічно-правові спори». Це призвело до розширення сфери дії процесуальних гарантій на адміністративні провадження. У відповідь на це низка країн прийняла спеціальні закони про адміністративну процедуру (Італія – 1981, Іспанія – 1992, Нідерланди – 1994), що закріплювали право на адміністративне оскарження. Були створені посади омбудсманів, медіаторів та інститути адміністративного трибуналу для забезпечення позасудового вирішення скарг громадян.

Поступово у другій половині ХХ століття в Європі утвердилася ідея уніфікованого адміністративного простору, в межах якого формувалися загальні гарантії права на оскарження адміністративних рішень. На рівні Ради Європи було ухвалено низку рекомендацій, зокрема Rec(2001)9, яка визначила вимоги до незалежності, неупередженості, відкритості та обов'язковості рішень інституцій, що розглядають скарги. Закріплення адміністративного порядку оскарження як попередньої (обов'язкової) стадії до судового звернення дозволило зменшити судове навантаження та підвищити ефективність реагування на публічно-правові конфлікти. Більшість країн встановили стандартизовані форми подання скарг, чіткі строки розгляду та обмеження для осіб з конфліктом інтересів. Процес гармонізації охопив і матеріальні, і процедурні елементи, забезпечуючи прозорість, справедливість і результативність оскарження. У такий спосіб було закладено інституційні основи європейської моделі захисту прав у сфері публічного адміністрування.

Висновки до Розділу 2

1. З'ясовано, що після 1945 року в країнах Західної Європи сформувалася модель держави добробуту, яка стала основою для активної участі держави в соціальному захисті. У відповідь на післявоєнні виклики сформовано ефективні системи соціального забезпечення й медичної допомоги. Це зумовило розширення повноважень виконавчої влади та посилення адміністративно-правового регулювання. У Великій Британії реалізація цієї моделі ґрунтувалася на положеннях доповіді Беверіджа 1942 року. Адміністративне право перетворено на провідний механізм реалізації соціальної функції держави.

2. Доведено, що із зростанням ролі держави адміністративне право почало охоплювати нові сфери, включно з екологією, інфраструктурою, охороною здоров'я. У цих сферах сформувалися суспільні інтереси, які вимагали публічного регулювання з урахуванням колективного блага. Це зумовило посилення ролі дискреційності, а також процедурних гарантій у діяльності адміністрації. Поступово адміністративні процедури перетворено на інструмент захисту прав і зниження свавільності владних рішень. Правове регулювання стало способом балансування між ефективністю управління та дотриманням законності.

3. Актуалізовано значення післявоєнної французької моделі, яка справила концептуальний вплив на країни Європи, Латинської Америки й Африки. Її особливістю стала централізація, дуалістична адміністративна юстиція та формалізм правового статусу адміністрації. Ця модель частково впроваджена в системи Іспанії, Італії, Бельгії та інших країн. Незалежна адміністративна юстиція стала гарантією захисту прав громадян у взаєминах із публічною владою. Впровадження французького підходу забезпечено навіть в умовах колоніального спадку.

4. Схарактеризовано розвиток адміністративного права у Федеративній Республіці Німеччина як такого, що ґрунтувався на поєднанні ринкових принципів і соціальної справедливості. Основний закон 1949 року став правовою основою моделі соціальної правової держави. У німецькій системі судовий і адміністративний контроль інтегровано, що забезпечило процесуальну послідовність. Нормативна чіткість та догматичне опрацювання норм підвищили

стабільність адміністративно-правових механізмів. Поліцейські функції врегульовано окремими інститутами як частину єдиної правової системи.

5. Зроблено висновок, що починаючи з другої половини ХХ століття країни Західної Європи активно впроваджували системи адміністративно-процедурного права. Австрійський закон 1925 року став еталоном для подальших кодифікацій у Німеччині, Польщі та інших державах. Прозорість, послідовність і правова визначеність стали базовими вимогами адміністративних процедур. Законодавче регулювання охопило механізми розгляду звернень, винесення рішень і виконання адміністративних актів. Це підвищило ефективність правового захисту в публічному адмініструванні.

6. З'ясовано сутність радянського адміністративного права як репресивного інструмента, оскільки воно використовувалося для обслуговування централізованої влади, а не захисту прав людини. Адміністративно-правові норми діяли як засіб легалізації контролю, позбавлений принципів юридичної визначеності чи балансу інтересів громадян і держави. Такий правопорядок цілковито ігнорував ідею автономного значення права. Панівною залишалася логіка примусу й односторонньої реалізації державної волі.

7. Виявлено заперечення людиноцентричних засад у радянській адміністративній доктрині, де громадяни не визнавалися як повноправні суб'єкти права, а їхня участь у процесах управління була апріорно виключена. Влада будувалася на жорсткій вертикалі, яка виключала будь-який елемент демократичного врядування чи громадського контролю. У результаті населення втрачало зв'язок із механізмами прийняття рішень, а сам принцип публічного адміністрування був знецінений. Юридична суб'єктність особи існувала лише номінально.

8. Узагальнено відсутність інституту адміністративної юстиції в радянській імперії, яка фактично усувала можливість судового захисту від дій виконавчої влади. Судова система в країні російських більшовиків виконувала каральну функцію і не володіла ні інституційною незалежністю, ні процесуальними механізмами об'єктивного розгляду скарг. Єдиним засобом оскарження було звернення до вищих адміністративних інстанцій, що унеможливило

змагальність і неупередженість. Система правового захисту громадян у цій сфері була формальною і неефективною.

9. Розкрито правовий хаос у сфері адміністративного провадження в радянській імперії, зумовлений відсутністю єдиної кодифікації та підпорядкованістю процедур лише підзаконним актам. Норми були фрагментарними, розпорошеними і довільно змінюваними, що створювало середовище безвідповідальності та свавілля. Такі умови не дозволяли гарантувати публічну підзвітність і правову передбачуваність. Громадяни не мали чітко визначених процедур для реалізації своїх прав у сфері публічного адміністрування.

10. Підкреслено ідеологічне підґрунтя заперечення автономії права в країні російських більшовиків, де вся правова система була спрямована на обслуговування партійної доктрини «єдиного державного права». Адміністративне право не визнавалося самостійною галуззю й функціонувало як інструмент реалізації державної політики. У цьому контексті право не обмежувало державу, а навпаки – легітимізувало її безмежне панування. Принципи публічного права та гарантії прав людини залишалися лише зовнішніми деклараціями.

11. Здійснено порівняльний аналіз моделей публічного адміністрування, що засвідчив фундаментальні розбіжності між радянською централізованою та європейською децентралізованою системами. Якщо в європейських правопорядках адміністрація була підзвітною громадянам і підконтрольною судам, то в українських землях під окупацією російських більшовиків адміністративна вертикаль залишалася абсолютно автономною від будь-якого зовнішнього контролю. Місцеве самоврядування, зворотний зв'язок з населенням, прозорість управлінських рішень – усе це було виключене як загроза для режиму. Відсутність розмежування між публічним і приватним також свідчила про тотальну імперсоналізацію правовідносин.

12. У ХХ столітті уніфікація адміністративного права в Західній Європі відбувалася переважно через інституційне зближення правових систем у межах європейської інтеграції. Після створення Європейських Співтовариств було закладено фундамент наднаціонального правопорядку, який суттєво вплинув на адміністративно-правове регулювання. Уніфікація проявилася передусім у стандартизації норм економічного управління, державних закупівель та митної політики. Водночас держави зберігали автономію в регулюванні

сфер поза компетенцією ЄС, адаптуючи загальні принципи до своїх адміністративних традицій. Важливою складовою уніфікаційних процесів стало впровадження спільних адміністративних процедур і процесуальних гарантій. Під впливом Ради Європи та практики ЄСПЛ були вироблені єдині стандарти розгляду справ, які забезпечують права приватних осіб. Було встановлено обов'язок обґрунтовувати адміністративні рішення, дотримуватися строків та забезпечувати право особи на слухання. Рекомендації та міжнародні акти стали орієнтирами для реформування національних процедур. Унаслідок цього в європейських країнах сформувався спільний процедурний каркас адміністративного провадження.

13. Уніфікація норм матеріального права торкнулася основних сфер публічного адміністрування, таких як державна служба, екологія та підприємництво. Загальноєвропейські стандарти були засновані на ідеях прозорості, доброчесності та професіоналізму. Значна роль у цьому належала рекомендаціям міжнародних організацій, які хоча й не мали обов'язкової сили, впливали на законодавчі процеси. Водночас практичне значення мали і судові рішення, які уніфікували підходи до кваліфікації адміністративних порушень. Унаслідок цього було створено узагальнену нормативну базу для матеріального адміністративного регулювання.

14. У процесі розвитку категорії «публічна адміністрація» в європейській правовій традиції відбувся перехід від вузького інституційного до широкого функціонального тлумачення. Спочатку публічна адміністрація обмежувалася лише виконавчими структурами державної влади. Згодом її зміст розширився і охопив усі суб'єкти, які здійснюють публічні владні функції, включно з автономними установами. Такий підхід був підтриманий як у практиці ЄСПЛ, так і в рекомендаціях Ради Європи. Формування правового статусу публічних службовців супроводжувалося уніфікацією стандартів добору, поведінки та просування по службі. У країнах Західної Європи було ухвалено законодавчі акти, що встановлюють єдині вимоги до державних службовців. Основними цінностями стали підзвітність, професіоналізм, етична відповідальність і політична нейтральність. Гармонізація систем професійного розвитку забезпечила взаємну адаптацію національних кадрових політик. Це дозволило створити

уніфіковану модель публічної служби в умовах інтеграційного адміністративного простору.

15. Уніфікація адміністративної відповідальності здійснювалася через зближення моделей правопорушення та єдиних процесуальних гарантій. У континентальних країнах зберігалися специфічні підходи (як у Франції – службовий проступок, у Німеччині – адміністративний делікт). Водночас європейські інституції ініціювали гармонізацію правових підстав і санкцій. ЄСПЛ закріпив ключові стандарти справедливого розгляду, що були інтегровані в національне законодавство. Як наслідок, більшість країн створили кодифіковані моделі адміністративної відповідальності згідно з європейськими принципами. Процес утвердження гарантій адміністративного оскарження базувався на поєднанні національного й міжнародного правового впливу. Право на ефективне оскарження адміністративних дій стало основою демократичного врядування в європейському просторі.

Розділ 3

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЙОГО РОЗВИТОК

3.1 Універсалізація адміністративного права в країнах-учасницях ЄС

Процеси європейської інтеграції і зближення правових систем у межах глобалізації зумовлюють поступове уніфікування національних норм, стандартів і правових підходів. Цей процес пов'язаний із прагненням забезпечити сумісність правових механізмів у таких ключових сферах, як захист прав людини, регулювання ринку, охорона довкілля та забезпечення безпеки. У філософській інтерпретації Ж. Бодріяра глобалізація постає не лише як економічне явище, а як масштабна правова і культурна стандартизація, що прагне ліквідувати відмінності, «сингулярності», тобто унікальні культурно-правові утворення. Унаслідок цього право перестає бути простором вияву автономної ідентичності держави та громади і дедалі частіше виконує роль інструмента підпорядкування глобальному нормативному порядку, що породжує антисистемні реакції та новітні форми правового супротиву [172].

Глобалізація суттєво вплинула на стиль життя європейців, трансформуючи їхні звички, споживчі моделі та соціальні взаємини. Доступ до глобальних товарів, послуг і культурного контенту (наприклад, через інтернет або міжнародні мережі) зробив європейські суспільства більш відкритими, але й більш конкурентними. Зростання міграції, розвиток цифрових технологій та зміни на ринку праці (наприклад, аутсорсинг) призвели до більшої гнучкості, але й до невизначеності, зокрема щодо стабільності зайнятості. Соціальні мережі та глобальні бренди об'єднують молодь Європи зі світовими трендами, водночас посилюючи дебати про збереження національної ідентичності. ЄС активно розвиває правові механізми для адаптації до глобалізації, зокрема через регулювання торгівлі, захист прав споживачів і трудових стандартів. Наприклад, GDPR (Загальний регламент щодо захисту даних) встановлює єдині правила обробки персональних даних, що є відповіддю на глобалізацію цифрового

простору. У сфері міграції ЄС посилює кордони, але також запроваджує програми легальної трудової міграції (наприклад, "Блакитна карта"). Однак викликом залишається узгодження національних законодавств із міжнародними угодами (наприклад, WTO), а також боротьба з ухиленням від сплати податків транснаціональними компаніями [173].

Порівняння понять «глобальний» і «універсальний» у Ж. Бодріяра дозволяє глибше зрозуміти антиномію між реалізованою владною нормою й етичною цінністю. Універсальне в його тексті отожднюється з морально-філософським ідеалом – правами, свободами, справедливістю, – тобто з вищими смислами, що мають трансісторичне і наднаціональне значення. Глобальне ж, навпаки, уособлює технократичну реалізацію цих універсалій у межах системи, позбавленої морального змісту. Саме в цьому полягає парадокс глобалізації: вона знищує ідеал, на якому нібито ґрунтується, перетворюючи його на формальну інституційну оболонку без змісту. У цьому сенсі «глобальне» є завершенням «універсального», його технічною гіперреалізацією, яка зводить ідею до системного абсурду. У глобалізаційному контексті взаємодія публічної влади з громадянами знає сутнісних трансформацій, пов'язаних з ерозією класичних форм політичної легітимності. Одночасно із дерегуляцією та передачами суверенітету наднаціональним структурам, слабшає зв'язок між публічною владою та громадським представництвом. Ж. Бодрійяр окреслює нову форму «вірусного» насильства – не як прямий примус, а як структурну силу глобального порядку, що витісняє будь-яку форму опору або інакшості. У цій ситуації від публічної влади вимагається нова якість – не лише адміністративна ефективність, а передусім прозорість, правова визначеність і участь. Інакше неминучими стають радикалізація, соціальний вакуум або відступ до доінституційних форм політичного реагування [172].

Глобалізація вимагає від держав та бізнесу спільної відповіді на нові виклики, такі як кліматичні зміни або кіберзагрози. ЄС сприяє партнерству між урядом і приватним сектором через ініціативи на кшталт "Зеленої угоди" (Green Deal), де компанії отримують стимули для екологічних інновацій. Громадянське суспільство також грає ключову роль: через платформи електронної демократії (наприклад, Європейська громадянська ініціатива) громадяни

впливають на політику. Однак конфлікти між інтересами корпорацій (наприклад, технологічних гігантів) та публічним контролем (податкові реформи, антимонопольні розслідування) залишаються гострими [173].

Поняття «універсалізації» має важливе значення як у теоретичному, так і у практичному плані для політичної науки. Це поняття походить від слова «універсум», що означає «всесвіт» або «дім», де проживає людство. Явище універсалізації має велике значення, оскільки норми, принципи та процеси, які воно породжує, претендують на роль універсальних. Універсалізація може розглядатися як форма стандартизації, оскільки, незважаючи на різноманітність сучасного світу, всі входять у систему загальних цінностей, потреб і умов. Перехід суспільства у взаємопов'язану мережу інтересів та взаємодій призводить до його трансформації, і зміна структури природно веде до руйнування або навіть відмирання певних елементів економіки, культури, політики та соціальної сфери. Універсалізація – це процес, який спрямований на об'єднання суспільств навколо певного ідеалу або стандарту. Він пропагує різноманітність поглядів та можливостей, а також сприяє уніфікації суспільства у відношенні до розвитку, часто нав'язуючи стандарти, які можуть не відповідати сподіванням конкретного суспільства, реалізуючи свою політику. Помилково вважати, що універсалізація існує винятковою для великих транснаціональних корпорацій або міцних міжнародних структур. Вона також впливає на індивідів, накладаючи свої цінності, потреби та способи їх досягнення. Дуже часто цей процес має стихійний характер, де діє принцип «виживає сильніший», зазвичай репрезентований великими багатими державами та корпораціями. Доля інших громад залежить від їхньої здатності адаптуватися в умовах глобалізації. Політична сфера зазвичай повинна першою володіти такою здатністю, оскільки політичні принципи також стають універсальними. Суспільно-політичні процеси повинні сприяти як внутрішній, так і зовнішній політиці держави і стабільності світової політики загалом [23].

Універсалізація, подібно до глобалізації, відображає процес гомогенізації різних аспектів суспільного життя: зрівнюються ціни, уніфікуються споживчі товари, стандарти надання медичних послуг, рівні доходів, а також банківські ставки на світовому

фінансовому ринку. Водночас універсалізація сприяє формуванню глобальної системи взаємозалежності, в межах якої посилюються трансконтинентальні та міжрегіональні зв'язки – не лише економічні, але й політичні, правові та культурні. Унаслідок розвитку ринкових відносин у світі формується єдина система глобальної економіки, яка дедалі більше функціонує за принципами внутрішнього ринку однієї держави, нівелюючи традиційні бар'єри між країнами. Важливо розрізнити поняття взаємозалежної та глобалізованої економіки. Якщо взаємозалежність зосереджується переважно на обсягах торгівлі та фінансових потоках, то глобалізація охоплює якісно нові елементи – трансформацію правових систем, переосмислення політичного суверенітету та підпорядкування національної регуляторної політики міжнародним нормам і структурам. Дослідник Я. Пітерс пропонує низку парадигм, що розкривають різноманітні вектори глобалізаційного впливу. Зокрема, концепція «зіткнення цивілізацій» ілюструє ризик фрагментації світу на основі культурних відмінностей, які перешкоджають інтеграції. Натомість феномен «макдональдизації» демонструє уніфікацію культури під впливом транснаціональних корпорацій, що просувають модернізацію в її вестернізованій формі – через європеїзацію та американізацію. Альтернативою цим крайнощам виступає концепт «гібридизації» – взаємного культурного збагачення, заснованого на міжкультурному діалозі, що створює нові синтетичні форми ідентичності та сприяє більш стійкому й толерантному розвитку глобального суспільства [24, с. 121–126; 29].

Отже, глобалізація та універсалізація суттєво впливають на трансформацію правових систем і моделей публічного адміністрування в Європі, поступово уніфікуючи норми, принципи та процедури. Право дедалі частіше перетворюється на інструмент впровадження глобального порядку, втрачаючи свою суверенну автономність і культурну ідентичність. У цьому контексті публічна влада змушена адаптуватися до нових викликів – кіберзагроз, кліматичних змін, трудової мобільності – і водночас зберігати прозорість та правову визначеність. Взаємодія громадян з владою дедалі більше відбувається через цифрові механізми, водночас виникають ризики радикалізації та соціального вакууму. Проблема полягає в необхідності

збереження балансу між глобальними стандартами й національною політичною легітимністю.

Універсалізація, як і глобалізація, діє на рівні правових, економічних і культурних процесів, формуючи систему транснаціональних стандартів, що впливають як на держави, так і на індивідів. Її впровадження здійснюється як через правові механізми (директиви, угоди, регламенти), так і через культурну стандартизацію під впливом корпорацій. У цьому процесі загальнолюдські цінності можуть втратити зміст, трансформуючись у формальні оболонки, позбавлені морального наповнення. Одним із викликів стає нав'язування глобальних стандартів без урахування локальних відмінностей, що породжує антисистемні реакції. Альтернативою виступає концепція гібридизації, яка передбачає діалог і поєднання різних культурних традицій задля стійкого розвитку глобального суспільства.

Створення Європейського адміністративного простору спрямоване на формування інституційної рамки для тісної співпраці між державами-членами Європейського Союзу з метою забезпечення взаємної підтримки, прозорості, відкритості та ефективності у діяльності публічних адміністрацій. Важливою умовою цієї взаємодії стало дотримання спільних принципів належного врядування – зокрема пропорційності, правової визначеності, підзвітності та конфіденційності, – які були вперше систематизовані в межах Програми SIGMA у 1998 році. Надалі концепція Європейського адміністративного простору зазнала суттєвого розвитку завдяки регулярним міжнародним форумам, зокрема конференції «Європейський адміністративний простір: управління в умовах різноманіття», організованій Європейською групою з державного управління (EGPA) у вересні 2002 року; конференції «Рухаючись до Європейського адміністративного простору» (листопад 2006 року); а також щорічними конференціями EGPA, які слугували майданчиком для обміну досвідом між публічними інституціями країн ЄС. Важливою подією стала також міжнародна конференція «Реформа державного управління та процеси європейської інтеграції», організована у березні 2009 року Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Програмою SIGMA та Європейською комісією. Ці ініціативи сприяли не лише гармонізації адміністративних стандартів, а й поступовому

утвердженню єдиної нормативної культури публічного адміністрування на всьому європейському просторі [25; 202; 203; 210; 212].

Створення Європейського правового простору має на меті забезпечити поступове зближення національних правових систем держав-членів Європейського Союзу шляхом встановлення спільних стандартів у сфері публічного адміністрування, а також гарантування та ефективного захисту прав і свобод людини. Йдеться не лише про технічну уніфікацію норм, а про досягнення правової сумісності, що дозволяє державам співпрацювати в межах єдиного правового середовища. Такий процес передбачає гармонізацію базових принципів законодавства, усунення нормативних розбіжностей і спільну розробку норм, які мають загальноєвропейське значення. В умовах поглиблення інтеграції, право стає не просто інструментом регулювання, а фактором політичної єдності, стабільності й солідарності між країнами ЄС [187].

Процес зближення національних законодавств держав-членів Європейського Союзу передбачає спільний курс на визначення загальних напрямків правового розвитку, що дозволяє формувати єдині засади функціонування внутрішнього ринку. Як доводить Мартін Гелтер, гармонізація корпоративного права в ЄС з самого початку була технократичним проєктом, ініційованим Європейською Комісією без тиску з боку бізнесових груп. У різні періоди цей процес базувався на моделях капіталізму, які переважали в країнах ЄС: спочатку домінувала континентальна (німецька) модель, а з 2000-х років – ліберальна (британська), з акцентом на права акціонерів. Такий еволюційний підхід дозволяє адаптувати загальні правові норми до різних економічних і соціальних моделей. Реалізація цього процесу здійснюється через цілу низку заходів: прийняття директив, які визначають базові стандарти у ключових сферах (наприклад, захист інвесторів, прозорість корпоративного управління, відповідальність органів управління); розвиток прецедентної практики Суду Європейського Союзу; створення механізмів взаємного визнання правових інститутів. Утім, як зазначає Гелтер, гармонізація часто залишається формальною і обмеженою, оскільки країни-члени зберігають значну автономію у виборі способів імплементації. Попри це, навіть поверхневе зближення створює необхідну платформу для уніфікації

підходів у стратегічно важливих сферах публічного та корпоративного управління [183].

Створення спільного правового простору Європейського Союзу здійснюється через поступове зближення національних правових систем країн-членів. Це передбачає розробку та імплементацію єдиних стандартів у ключових сферах, таких як захист прав споживачів, охорона довкілля, корпоративне право та інші елементи внутрішнього ринку. Основними інструментами цього процесу є директиви, регламенти та рамкові рішення ЄС, які формують єдину юридичну основу для функціонування правового простору. Водночас важливу роль відіграють механізми інституційного супроводу – діяльність Європейської Комісії, Європейського суду, а також спеціалізованих агентств ЄС. Імплементація законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів не є автоматичним процесом і залежить від низки чинників. Зокрема, автори виявили, що ефективність створення спільного правового простору залежить не лише від змісту директив, а й від політичної волі держав-членів, внутрішньої юридичної культури та адміністративної спроможності реалізувати прийняті норми. Створення правового простору ЄС є багатовимірним процесом, що вимагає балансування між наднаціональними стандартами та національною правовою ідентичністю [185].

Згідно з Римським договором про утворення Європейського Співтовариства (1957), зближення законодавств країн-учасниць Співтовариства може бути досягнуто двома способами: а) шляхом дотримання основних принципів, таких як вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, а також заборонаю їх порушення; б) шляхом використання заходів, що сприяють і полегшують втілення цих принципів, через встановлення загальних норм і гармонізацію національних законодавств [213].

В свою чергу комісія ООН з міжнародного права (ЮНСІТРАЛ) надає перевагу зближенню національних законодавств шляхом застосування чітко визначених законодавчих інструментів. До таких методів належать: укладання міжнародних конвенцій, які мають обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць; розроблення модельних законодавчих актів, які держави можуть адаптувати до своїх правових систем; ухвалення рекомендацій з питань нормотворчої діяльності, що сприяє виробленню уніфікованих підходів;

застосування роз'яснювального методу, який забезпечує однакове тлумачення основних правових понять. Гармонізація національних законодавств здійснюється у двох ключових напрямках – внутрішньому та міжнародному. У внутрішньому вимірі йдеться про: узгодження правових норм у межах правової системи окремої держави з метою усунення суперечностей і формування єдиної законодавчої логіки; адаптацію національного законодавства на основі вивчення досвіду інших країн, що посилює ефективність правового регулювання; впровадження положень міжнародних угод у національне право, що сприяє його модернізації та відкритості. У сфері міжнародної гармонізації процес зближення відбувається між державами, які належать до однієї правової сім'ї або об'єднані в наднаціональні структури, як-от Європейський Союз, СНД чи Організація американських держав. Така гармонізація сприяє формуванню єдиного правового простору, підвищенню прозорості міждержавних відносин і забезпеченню правової визначеності для учасників міжнародного співтовариства [26].

Праці Р. Гуда є вагомим науковим джерелом у дослідженні процесів уніфікації та гармонізації міжнародного комерційного права. Вони не лише систематизують основні концепції транснаціонального правового регулювання, але й пропонують глибокий аналіз структурної взаємодії міжнародних та національних правових систем. У межах цієї системи особливе місце займає класифікація методів універсалізації, серед яких вирізняються укладання багатосторонніх конвенцій – як із використанням уніфікованого закону, так і без нього, формування мережі двосторонніх договорів, а також прийняття нормативних актів Європейського Союзу як зразка наднаціонального правотворення. Важливою є також діяльність щодо розробки модельного законодавства, кодифікація звичаїв і практик, яку здійснюють міжнародні неурядові організації, встановлення типових контрактів і стандартних умов, а також підготовка правових *restatements* експертними колами, що відображає зусилля правової доктрини щодо зближення юридичних підходів. Ці методи слугують не лише інструментами технічного узгодження норм, а й відображають прагнення до формування спільного правового простору, заснованого на узгоджених принципах справедливості, ефективності та передбачуваності у сфері міжнародної комерції [186].

Отже, створення Європейського адміністративного простору передбачає поступове узгодження інституційних та процедурних основ публічного адміністрування в державах-членах ЄС. Його мета – забезпечити прозорість, ефективність, підзвітність і правову визначеність у роботі адміністрацій через спільні стандарти врядування. Вперше ці принципи були систематизовані в рамках Програми SIGMA, яка з 1998 року стала інституційною основою координації реформ. Надалі концепція ЄАП еволюціонувала через міжнародні конференції EGPA та ОЕСР, які стали платформою для гармонізації адміністративної практики.

Процес розбудови правового простору ЄС тісно пов'язаний з імплементацією спільних стандартів у сфері захисту прав, управління ресурсами та регулювання ринку. Йдеться не про механічне уніфікування, а про правову сумісність – здатність національних систем співпрацювати в межах єдиного нормативного середовища. Принципи правової сумісності – це передусім прозорість, справедливість, дотримання прав людини й ефективність процедур. Така інтеграція права виступає чинником стабільності та солідарності країн-членів ЄС.

Зближення національних законодавств досягається переважно через прийняття директив, розвиток практики Суду ЄС, а також механізми взаємного визнання інститутів. Особливо інтенсивною є гармонізація в сферах корпоративного права, захисту інвесторів та адміністративних процедур. Водночас країни-члени зберігають автономію у виборі способів імплементації, що створює гнучкість, але й ризик формалізації. Попри це, навіть часткова уніфікація сприяє зростанню довіри та підвищує передбачуваність управлінських рішень у Європі. Гармонізація правових систем в ЄС доповнюється міжнародним досвідом, зокрема практиками ЮНСІТРАЛ, що пропонує укладання конвенцій, модельних актів і рекомендацій. Наукові дослідження, зокрема Р. Гуда, наголошують на важливості не лише правових інструментів, але й спільних принципів – таких як ефективність, справедливість і правова визначеність. Формування ЄАП є багатовимірним процесом, що вимагає балансу між наднаціональними стандартами та збереженням національної правової ідентичності.

Принципи Європейського адміністративного простору реалізуються також у рамках національного законодавства держав-членів Європейського Союзу. Регламент (ЄС) № 1083/2006, ухвалений Радою Європейського Союзу 11 липня 2006 року, заклав підвалини для реалізації політики згуртованості ЄС у 2007–2013 роках. Документ визначив ключові фінансові інструменти – Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртованості – та окреслив три головні стратегічні цілі: конвергенцію, регіональну конкурентоспроможність і зайнятість, а також європейське територіальне співробітництво. Регламент закріпив принципи партнерства, додатковості, спільного управління та програмування, забезпечуючи чіткий розподіл відповідальності між державами-членами та Європейською Комісією. Загальний обсяг фінансування сягнув 347 мільярдів євро, що засвідчило масштабність зусиль ЄС із подолання регіональних диспропорцій. Успішне впровадження цього регламенту стало основою для подальшого вдосконалення інструментів регіональної політики, що зумовило його заміну на новий акт – Регламент (ЄС) № 1303/2013 [179].

Регламент (ЄС) № 1303/2013, ухвалений Європейським Парламентом і Радою 17 грудня 2013 року, встановив загальні положення щодо п'яти європейських структурних та інвестиційних фондів на період 2014–2020 років. До нової нормативної рамки увійшли: ЄФРР, ЄСФ, Фонд згуртованості, Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій та Європейський морський і рибальський фонд. Регламент запровадив нові підходи, зокрема – концентрацію ресурсів на пріоритетах стратегії «Європа 2020», посилену орієнтацію на результати, умовність підтримки, інтегроване територіальне інвестування та багаторівневе управління. Також було розроблено «Партнерські угоди» між ЄС і державами-членами, що деталізували стратегії реалізації фондів. Регламент 1303/2013 відзначився підвищенням ефективності, прозорості та гнучкості у реалізації європейської регіональної політики [205].

Суд Європейського Союзу відіграє визначальну роль у забезпеченні правової єдності в межах ЄС, здійснюючи юрисдикцію з тлумачення та застосування права Союзу. Його рішення мають пряму дію на території всіх держав-членів, що гарантує однакове розуміння норм європейського законодавства. Завдяки механізму

попереднього запитування національні суди отримують авторитетне роз'яснення норм права ЄС, що сприяє дотриманню принципу верховенства європейського права та недопущенню правових колізій. Через усталену судову практику Суд ЄС забезпечує поступову гармонізацію законодавств країн-членів, зокрема в чутливих галузях – захисту споживачів, конкуренції, ринку праці, довкілля та цифрових прав. Його рішення не лише усувають суперечності між національними нормами, але й стимулюють держави до законодавчих змін у дусі європейських стандартів [182].

У науковій статті Вальтера ван Гервена досліджується роль прецедентного права Суду Європейського Союзу (СЄС) у процесі гармонізації законодавства держав-членів ЄС, яке сприяє зближенню та однаковому тлумаченню правових норм у різних галузях права. Автор підкреслює, що повна уніфікація національних законодавств через створення єдиного нормативного акта є малоімовірною, тому ефективнішим є шлях формування загальних принципів права на підставі рішень СЄС та Європейського суду з прав людини. Прецеденти Суду ЄС забезпечують поступове узгодження національних правових систем, зменшуючи відмінності між ними та створюючи основу для єдиного правового простору в межах Європейського Союзу. Водночас вплив судової практики є частковим і здебільшого полягає у забезпеченні узгодженості, а не в розробці нових правових норм [217].

Виходячи із засади, що демократія є пануванням процедури, зокрема адміністративної, дослідження кодифікації адміністративного права в країнах-членах Європейського Союзу свідчить про значну різноманітність підходів як щодо ступеня, так і методів такої кодифікації. Це варіюється від прийняття повних адміністративних кодексів у Німеччині, Австрії та Нідерландах до мінімальної формалізації у Франції та Бельгії. Хоча системна кодифікація сприяє правовій визначеності, прозорості й передбачуваності адміністративного процесу, надмірна регламентація також може призводити до жорсткості та зменшувати адаптивність правового регулювання. Водночас конституційні принципи відіграють визначальну роль у формуванні національних підходів до адміністративних процедур, а ступінь кодифікації суттєво залежить від історичних та конституційних традицій кожної держави [181].

Композитні адміністративні процедури в Європейському Союзі відображають інтенсивну співпрацю між інституціями ЄС і національними адміністративними органами держав-членів, зокрема в межах Єдиного механізму нагляду (SSM) та Єдиного механізму врегулювання (SRM). Характерними ознаками цих процедур є взаємопов'язані етапи ухвалення рішень на національному та європейському рівнях, що створює труднощі для ефективного захисту фундаментальних процесуальних прав. Особливу увагу приділено таким питанням, як право бути почутим, привілей проти самозвинувачення та юридичний професійний привілей, що можуть порушуватися через відсутність уніфікованих процедурних норм та різні рівні захисту в національних правових системах і на рівні ЄС. Історично адміністративне право в Європі розвивалося через взаємні впливи та запозичення, що сприяло появі спільних процесуальних принципів, таких як прозорість, справедливість і підзвітність. Водночас зберігаються фундаментальні розбіжності, зумовлені особливостями національних правових традицій і конституційних підходів до врегулювання адміністративних процедур. Відсутність єдиної нормативної бази для композитних процедур породжує ризики порушення процесуальних прав учасників, знижує рівень юридичної визначеності й ускладнює ефективний судовий захист. Саме тому необхідно запроваджувати гармонізовані правові стандарти, здатні забезпечити належний рівень захисту прав учасників адміністративних процедур у межах ЄС [178; 207].

Отже, Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування в межах ЄС, особливо у сфері адміністративного права. Його рішення мають пряму дію в усіх державах-членах і є джерелом авторитетного тлумачення норм права ЄС. Через механізм попереднього запитування національні суди можуть звертатися до Суду ЄС за роз'ясненням положень європейського законодавства. Це сприяє не лише усуненню правових колізій, але й гармонізації адміністративних практик у країнах ЄС.

Прецедентна практика Суду ЄС має велике значення для зближення правових систем держав-членів, зокрема у сферах конкуренції, соціального забезпечення, цифрових прав, охорони довкілля та захисту споживачів. Науковці, зокрема Вальтер ван Гервен, наголошують, що уніфікація через нормативні акти часто є

нереалістичною, тому судові рішення виступають ефективним засобом вироблення загальних принципів адміністративного права. Хоча формально судові рішення СЄС не є прецедентами в англосаксонському розумінні, вони фактично виконують таку функцію, оскільки впливають на розвиток національного права. Такий вплив є не абсолютним, але послідовно підтримує єдність правового простору.

Водночас, складність композитних адміністративних процедур, які поєднують національні та європейські етапи ухвалення рішень, створює виклики для захисту процесуальних прав. Нерівномірність правових стандартів у державах-членах може призводити до порушень таких прав, як доступ до інформації, право бути почутим, привілей проти самозвинувачення. Саме через рішення Суду ЄС поступово формуються спільні підходи до адміністративної процедури, які відображають європейські цінності прозорості, підзвітності та справедливості. Гармонізація стандартів через судову практику виступає основним інструментом поступового узгодження адміністративного процесу в межах Європейського Союзу.

Батьківщиною всього континентального адміністративного права країн учасниць ЄС по праву вважається Франція. У фундаментальній праці «Принципи публічного адміністрування» (1808), французький мислитель Шарль-Жан Боннен (Charles-Jean Bonnin) започаткував наукову традицію адміністративного права, визначивши його як окрему галузь знання. Однією з головних засад, сформульованих Бонненом, є відокремлення публічного адміністрування від урядування і правосуддя. Він наполягав, що адміністрування має власну природу – це не просто реалізація політичної волі чи інструмент судової влади, а наука про соціальні зв'язки, які регулюють відносини між державою та особами й власністю. Такий підхід заклав основи розуміння адміністративного права як правового механізму забезпечення суспільного порядку і загального добробуту. Другою засадою, яку Боннен уважав ключовою, є примат позитивного знання й принципів над гіпотетичними системами. Мислитель закликав до кодифікації адміністративного законодавства та систематизації норм, наголошуючи, що лише узгоджена система сталих правових принципів може слугувати надійним орієнтиром для державних службовців. Це положення стало теоретичним підґрунтям для сучасних

адміністративних кодексів країн романо-германської правової родини. Третя засада стосується розуміння адміністратора як морального суб'єкта публічного служіння. Боннен визначав адміністратора не просто як виконавця волі держави, а як носія суспільної довіри, наділеного частиною публічної влади задля забезпечення добробуту громади. Адміністративна наука, за Бонненом, повинна включати не лише знання законів, а й розуміння суспільного інтересу, вміння приймати рішення в умовах зміни обставин, зберігаючи при цьому вірність духу закону. Така етична й функціональна концепція адміністративного права не втратила актуальності й сьогодні – вона лежить в основі правових систем Німеччини, Франції, Італії, а нині – дедалі більше формує і українську адміністративно-правову доктрину [158].

Адміністративне право Франції є фундаментальним елементом публічного права, що регламентує як внутрішню організацію адміністрації, так і її взаємодію з громадянами. Воно чітко відмежовується від приватного права, оскільки базується на публічному інтересі та включає норми, які надають адміністрації специфічні повноваження й прерогативи. В історичній перспективі французьке адміністративне право демонструє еволюційний характер – від централізованої адміністрації доби Старого режиму й Наполеона до децентралізованої та демократизованої моделі сучасної Республіки. Цей розвиток відбувався під впливом реформ державного управління, розширення повноважень територіальних громад і гармонізації з правом Європейського Союзу. Особливе місце у формуванні адміністративного права Франції належить судовій практиці, передусім рішенням Conseil d'État, який не лише вирішує спори, а й встановлює загальні принципи адміністративного права. Такий прецедентний підхід дозволяє адаптувати правові норми до сучасних викликів, зокрема цифровізації управління, забезпечення прозорості та відповідальності органів влади. Сучасне адміністративне право також забезпечує розвинені гарантії прав громадян: зобов'язання адміністрації дотримуватися закону, мотивувати свої акти, забезпечити доступ до публічної інформації та надати ефективні засоби правового захисту. Це сприяє зміцненню правової держави та підвищенню легітимності публічного адміністрування [211].

Сучасне французьке адміністративне право є динамічною правовою галуззю, що безперервно змінюється відповідно до соціальних і політичних трансформацій. Воно продовжує розвиватися, зберігаючи основні принципи, закладені ще за часів Наполеона I, зокрема поділ публічної влади на адміністративну та судову. З плином часу в адміністративне право було імplementовано демократичні принципи, такі як виборність органів влади та участь громадян у процесах децентралізації. Французьке адміністративне право має переважно преторіальний характер, тобто формується головним чином на основі судової практики. Вирішальна роль у його становленні належить адміністративним судам, насамперед Державній раді (Conseil d'État). Саме вони виробляють і вдосконалюють доктринальні положення, зокрема концепції адміністративного акту, деліктної відповідальності публічної адміністрації та загальної теорії публічних послуг. Однією з ключових рис французького адміністративного права є його відокремлення від приватного права. Це обумовлено особливою природою адміністративної діяльності, яка заснована на відносинах влади і підпорядкування, на відміну від рівноправних приватноправових відносин. Адміністрація має низку публічних прерогатив, яких позбавлені приватні особи, зокрема примусове виконання рішень, публічне майно, особливий порядок відповідальності тощо. Попри домінування судової практики, сучасне адміністративне право Франції значною мірою інтегрує норми писаного законодавства, особливо з урахуванням права Європейського Союзу. До важливих писаних джерел належать органічні та звичайні закони, укази, а також кодифіковані акти (наприклад, Кодекс адміністративного судочинства) [180].

Система адміністративних судів Франції складається з низових судів (регіональних і загальних), апеляційних судів і Державної Ради. Низові адміністративні суди вважаються загальними адміністративними судами і розглядають спори, які не попадають під юрисдикцію спеціалізованих судів. Наприклад, Паризький регіональний суд, найбільший серед них, має склад з 50 суддів і поділений на кілька відділів. Спеціалізовані суди включають у себе Рахункову палату, дисциплінарні суди – як внутрішні для адміністративної системи, наприклад, для педагогічних працівників у публічних навчальних закладах, так і зовнішні, для фахівців різних галузей, таких як

архітектори, лікарі і т. д., а також суди з питань соціального забезпечення. Апеляційні суди, їх кількість досягає п'яти, призначені для розгляду апеляційних звернень щодо рішень, прийнятих нижчими судами. Державною Радою, що є вищим адміністративним судом Франції та головним консультативним органом уряду, керують п'ять відділів – чотири консультативні та один судовий. Члени Державної Думи не є посадовими особами суду, але є державними службовцями, і хоча вони мають незалежність, однак можуть бути замінені. Умовою для їхнього звільнення є досягнення 65-річного віку [154, с. 421–422].

У французькому праві встановлення відповідного *intérêt à agir* не передбачає створення суб'єктивного публічного права, а лише вимагає заявлення прямого особистого інтересу у дотриманні відповідних норм, що є очевидним у випадку з сусідами. Згідно з французьким законодавством, *intérêt à agir* завжди має бути підтверджений, якщо позивач, на відміну від широкої громадськості, особисто відчуває безпосередні наслідки. При цьому, за французьким правом можна захищати не лише матеріальні, але й моральні інтереси [216].

Отже, Франція є колискою континентального адміністративного права, що започатковано у праці Шарля-Жана Боннена «Принципи публічного адміністрування» (1808). Він уперше визначив публічне адміністрування як окрему галузь знання, відмінну від урядування і правосуддя, та сформулював його як науку про соціальні зв'язки. Основними засадами Боннена стали: публічний інтерес, позитивне знання, кодифікація норм та етична місія адміністратора як носія суспільної довіри. Його концепції стали підґрунтям для розробки адміністративних кодексів у країнах романо-германської правової традиції.

Адміністративне право Франції охоплює як внутрішню організацію адміністрації, так і її взаємодію з громадянами, чітко відокремлюючись від приватного права. Воно ґрунтується на принципі публічного інтересу та наданні органам влади особливих прерогатив, таких як примусове виконання рішень чи надання публічних послуг. Еволюція права відбулася від централізованої моделі до сучасної децентралізованої, під впливом демократичних реформ і європейських інтеграційних процесів. Вирішальне значення мала судова практика,

зокрема рішення Державної Ради (Conseil d'État), яка формувала ключові доктрини.

Французьке адміністративне право є переважно преторіальним, однак поступово інтегрує положення писаного законодавства – органічних законів, указів і кодексів. Центральне місце у правовому регулюванні займає Кодекс адміністративного судочинства, а прецедентне право дозволяє адаптацію до нових викликів. Судова система складається з трьох рівнів: нижчі адміністративні суди, апеляційні суди та Державна Рада як касаційна і консультативна інстанція. Також функціонують спеціалізовані суди – рахункові, соціальні, дисциплінарні, що доповнюють структуру.

Правозастосування у Франції ґрунтується на концепції *intérêt à agir*, яка не створює суб'єктивного публічного права, але вимагає безпосереднього інтересу позивача. Це дозволяє захищати як матеріальні, так і моральні інтереси в суді, якщо є прямий вплив дії адміністрації. Система гарантує доступ до інформації, обґрунтування адміністративних актів і ефективний захист прав громадян. Загалом французьке адміністративне право демонструє стабільність принципів і водночас динаміку розвитку відповідно до демократичних та соціальних трансформацій.

Виникнення та розвиток адміністративного права в Німеччині як самостійної галузі права датується першою половиною XIX століття. Отто Майєр (1846–1924) – один із найвизначніших теоретиків німецького адміністративного права, який заклав підвалини для його системного наукового осмислення. Він обіймав професорські посади в Геттінгені, Ростоку та Лейпцигу, де здійснив значний внесок у формування юридичної науки. Його головна праця – «*Deutsches Verwaltungsrecht*» (1895–1896) – вважається класичним текстом, що започаткував загальну частину адміністративного права як цілісної дисципліни. У цій роботі Майєр вперше послідовно застосував «юридичний метод», який полягає у дедуктивному аналізі норм на основі правових принципів, відмежовуючи адміністративне право від політики, моралі чи історизму. Одним із центральних понять, які він розвинув, стало поняття адміністративного акту (*Verwaltungsakt*) як владного одностороннього розпорядження, що породжує правові наслідки для громадян. Також ключовою стала його субординаційна теорія (*Subordinationstheorie*), за якою

публічне право відрізняється від приватного правовим відношенням влади до підвладного. Майєр підкреслював особливий статус адміністрації як носія публічної влади, що діє на підставі закону і в межах закону, але має перевагу у правовідносинах з громадянами. Він запропонував доктрину «законності адміністрації», яка передбачає, що державне управління повинно здійснюватися виключно відповідно до закону. Водночас його вчення критикується сучасними правознавцями за недостатню увагу до прав громадян і схильність до правового абсолютизму, що відображало дух часу кайзерівської Німеччини. Попри це, його концепції залишаються впливовими, особливо у формуванні теорії джерел адміністративного права, структури управлінських актів та критеріїв поділу владних і невіддільних дій. Наукові ідеї Майєра стали базою для подальшої кодифікації адміністративного процесу в Німеччині та вплинули на розвиток доктрини у Франції, Австрії та Японії [199]. В тому числі через Австро-Угорську та російські імперії теоретичні положення та практика німецького адміністративного права на початку ХХ століття почали проникати на Українські землі що входили до складу іноземних держав.

Стосовно сучасної теорії адміністративного права Німеччини то треба зазначити що, німецькі вчені виділяють що, відповідно до принципу поділу влад, публічна влада реалізується через три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Кожна з них має власну зовнішню форму реалізації державної функції. Законодавча влада виявляється через законотворчість, тобто прийняття нормативно-правових актів, які встановлюють обов'язкові правила поведінки. Виконавча влада реалізує себе через публічне адміністрування – системну організацію і практичне виконання норм права, управлінських рішень та надання адміністративних послуг. Судова влада проявляється через правосуддя, що полягає у вирішенні юридичних спорів, захисті прав і свобод людини, а також контролі за дотриманням законності. У цій тріаді саме публічне адміністрування є зовнішнім проявом функціонування виконавчої влади, здійснюваним на основі норм адміністративного права, що має публічно-владну, односторонню та імперативну природу [219].

Звертаючись до правового статусу адміністративних органів Німеччини то слід зазначити що, федеральний президент Німеччини є главою держави та обирається Федеральними зборами, створеними

спеціально для цієї мети. До складу Федеральних зборів входять депутати Бундестагу та рівна їм кількість делегатів від земельних парламентів, обраних за пропорційним принципом. Федерального президента обирають простою більшістю голосів на п'ять років, допускається одне переобрання. Президент представляє країну на міжнародній арені, акредитує дипломатичних представників, призначає федеральних чиновників і суддів, підписує закони та має право на помилування. Законодавчу владу уособлює двопалатний парламент: нижня палата – Бундестаг, що обирається на чотирирічний термін, і верхня палата – Федеральна рада (Бундесрат), сформована представниками федеральних земель, кожна з яких має від трьох до шести голосів для представлення регіональних інтересів. Виконавчу владу здійснює Федеральний уряд на чолі з канцлером, кандидатуру якого висуває президент і затверджує парламент. У системі державної служби існує чотири рівні чиновників: нижній, середній, вищий та найвищий, причому призначення на посади переважно є постійними, хоча є й категорія чиновників на випробувальному терміні. Система адміністративних судів складається з Федерального адміністративного суду як касаційної інстанції, Вищих адміністративних судів земель (апеляційна інстанція) та адміністративних судів земель (перша інстанція). Також існує спеціальна юрисдикція, що охоплює фінансові та соціальні судові справи [154, с. 421–422].

Отже, утвердження адміністративного права як самостійної галузі в Німеччині пов'язане з науковою діяльністю Отто Майєра, який заклав підвалини доктрини правового адміністрування. Його концепція субординаційної теорії, адміністративного акту та законності адміністрації сформулировала теоретичну основу німецької моделі виконавчої влади. Наголос на правовій формі та відмежуванні адміністративної діяльності від політичної волі визначив юридичну автономність адміністративного права. Ці положення стали фундаментальними не лише для Німеччини, а й для європейського правового простору.

Адміністративне право в Німеччині набуло універсального значення через його кодифікацію, уніфікацію процедур та вплив на інші правові системи – Франції, Австрії, Японії. Правова доктрина Отто Майєра поширилась на жаль нем на прямс а через наукоців Австро-Угорщині й російській імперій поширювались на українські

землі. Основні принципи – законність, ієрархія актів, чіткість повноважень – стали загальноновизнаними в європейській адміністративній традиції. Водночас сучасна німецька теорія критикує надмірну правову формалізацію на користь підсилення гарантій прав людини.

На практичному рівні адміністративна система Німеччини має чітко визначену вертикаль: законодавча, виконавча і судова гілки влади реалізують функції через законотворчість, публічне адміністрування та правосуддя. Система адміністративних судів забезпечує контроль над законністю дій виконавчих органів, включаючи три рівні: суди земель, вищі суди та Федеральний адміністративний суд. Особливістю є правова стабільність чиновництва, що забезпечує тяглість адміністративної практики. Німецький досвід став основою універсалізації адміністративного права у правопорядках країн ЄС.

3.2 Сучасний стан адміністративного права в Україні та його значення умовах російсько-української війни

Адміністративне право є однією з провідних галузей правової системи України, що виконує ключову функцію нормативного забезпечення механізмів публічного адміністрування. Його значення можна співвіднести з такими фундаментальними галузями, як конституційне, кримінальне та цивільне право, адже саме адміністративне право формує підвалини для організації діяльності публічної влади. Ця галузь встановлює засади функціонування органів виконавчої влади, діяльності органів місцевого самоврядування, правовий статус посадових осіб та процедури реалізації ними владних повноважень. Особливістю адміністративного права є його надзвичайно широкий предмет правового регулювання, який охоплює як загальні норми публічного адміністрування, так і спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють окремі адміністративно-правові режими [141].

Адміністративне право виконує системоутворюючу функцію, пов'язуючи в єдиний нормативний простір численні аспекти реалізації публічної політики держави. Воно забезпечує правову визначеність, підзвітність і контроль у сферах публічного адміністрування, сприяючи зміцненню законності та захисту прав і свобод громадян у їхніх відносинах із суб'єктами владних повноважень. Норми адміністративного права регламентують публічне адміністрування у

сферах економіки, охорони здоров'я, освіти, екології, закордонних і внутрішніх справ, оборони, соціального захисту, а також у питаннях державної служби, адміністративних процедур, доступу до публічної інформації, електронного урядування та забезпечення публічного порядку. Завдяки цьому адміністративне право виконує не лише нормативну, а й організаційно-гарантійну функцію, створюючи правові умови для ефективного, прозорого й орієнтованого на інтереси суспільства публічного адміністрування [35].

У сучасних умовах формування та розвитку держави, разом із зміною характеру економічних відносин, значно важливішими стають юридичні функції державного контролю, які є необхідною складовою всієї системи державного управління та ключовим напрямом державної політики. Під час реформування системи управління важливим є аналіз розвитку та вдосконалення державного контролю в Україні. Адміністративна реформа, яка була проведена в країні, призвела до певних змін у процесі здійснення державного контролю та створенні всієї системи виконавчої влади.

Сучасне адміністративне право виконує нові завдання, які не були характерні для цієї галузі права в минулому. Орієнтація на принципи людиноцентризму, врахування практики Європейського суду з прав людини, євроінтеграційні зусилля України та принцип верховенства права – лише деякі аспекти, що визначають мету та впливають на внутрішню структуру адміністративного права. Однак, на шляху до подальшого удосконалення теоретичного базису адміністративного права, як відзначає Є. Курінний [83, с. 43–51], необхідно застосовувати новаторські підходи, наукову креативність та здійснювати інтелектуальні прориви. Це має бути основою для переосмислення предмету адміністративного права.

На наш погляд, цілком прийнятною видається концепція Р. Мельника, відповідно до якої предмет адміністративного права на сучасному етапі включає широкий спектр суспільних відносин, що виникають як у процесі безпосереднього здійснення влади народом, так і під час взаємодії приватних осіб із суб'єктами публічного адміністрування, за умови використання останніми адміністративно-правових інструментів, таких як нормативно-правові акти, адміністративні акти, договори, акти-плани чи фактичні дії; поза межами цієї галузі залишаються правовідносини, що реалізуються на

основі норм приватного права. До сфери адміністративного права також належать відносини між різними суб'єктами публічної влади за відсутності ієрархії підпорядкування, наприклад, між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо реалізації делегованих повноважень, що прямо визнається законодавством і підтверджується судовою практикою. У межах внутрішньої організації публічної влади адміністративне право регулює розподіл повноважень і компетенцій між структурними підрозділами, незалежно від гілки влади. Окрему категорію становлять відносини між адміністративними органами та особами з особливим підпорядкуванням, зокрема щодо зміни їх правового статусу шляхом звільнення, притягнення до відповідальності або встановлення правових обмежень; у цьому контексті заслуговує на увагу досвід Латвії, де такі дії визнаються адміністративними актами через їхній вплив на права осіб. Також до предмета адміністративного права відносяться відносини, що виникають у сфері публічного адміністрування майном і ресурсами, зокрема щодо об'єктів загального й спеціального користування, установ, бюджетних коштів, корпоративних прав органів держави та самоврядування, а також публічної інформації, що перебуває у розпорядженні органів публічної влади [92, с. 222–225].

Цікаві та наукові розробки щодо матеріальної відповідальності суб'єкта публічного адміністрування за шкоду, завдану приватній особі рішенням або дією, не є новими в межах предмета адміністративного права. Вони передбачали, що така відповідальність має регулюватися нормами цієї галузі. Однак у радянській доктрині ця концепція не була визнана, оскільки суперечила тоталітарній моделі держави, яка виключала будь-яку відповідальність влади перед громадянином. Водночас адміністративне право охоплює і регулювання фактичних дій суб'єктів публічного адміністрування, які виконують покладені повноваження, але самі по собі не породжують юридичних наслідків для приватних осіб. Прикладами є патрулювання поліцією чи інформування про поширення інфекцій. Хоча такі дії не створюють правовідносин, вони мають здійснюватися в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами, що зумовлює потребу їх адміністративно-правового регулювання. Окремий аспект предмета адміністративного права становить регулювання

юридичного статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин. Йдеться про норми, які визначають повноваження суб'єктів публічного адміністрування, а також права й обов'язки приватних осіб адміністративного характеру. Ці права й обов'язки можуть бути реалізовані або залишитися невикористаними чи невиконаними [93, с. 33–53].

В свою чергу Галуцько В. В., Лазарев А. А., Глобенко І. О., Галуцько В. В. визначають вузькому розумінні предмет адміністративного права охоплює суспільні відносини, що виникають між адміністративними органами та приватними особами. Такий підхід концентрує увагу на владно-сервісному характері взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування та громадянами, у межах якої адміністративні органи здійснюють свої повноваження у правовій формі. Саме ці відносини вважаються типовими для адміністративного права, оскільки вони відображають класичну схему «влада – підпорядкована особа». Такий підхід дозволяє точніше визначити межі галузі та уникнути надмірного її розширення. Він слугує практичним орієнтиром для визначення сфери дії адміністративно-правових норм. Вчені підкреслюють, що вузьке розуміння предмета адміністративного права забезпечує концептуальну чіткість і є основою для систематизації правовідносин у цій сфері. При цьому особливе значення надається фокусуванню на зовнішній формі діяльності адміністративних органів щодо приватних осіб. Вузкий підхід не заперечує складності взаємодії між публічною владою та громадянами, але наголошує на пріоритеті юридичної регламентації конкретних процедур. Це дозволяє не лише забезпечувати правову визначеність, а й підвищувати ефективність публічного адміністрування. У підсумку, вузьке розуміння предмета адміністративного права є не спрощенням, а обґрунтованим інструментом аналітичного охоплення найсуттєвіших сфер владно-правового впливу [30].

Отже, сучасні наукові підходи до предмету адміністративного права України полягають в тому що, у науковій літературі загальне розуміння предмета адміністративного права традиційно ґрунтується на визначенні кола суспільних відносин, що виникають у сфері публічного адміністрування, а також на встановленні юридичних засобів їхнього забезпечення. Більшість учених сходяться на тому, що адміністративне право регулює відносини між суб'єктами владних

повноважень і приватними особами, а також усередині публічного апарату. Предметом адміністративного права є публічно-владні, управлінські, організаційно-виконавчі відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією завдань органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. При цьому правова природа адміністративних норм має, як імперативний так й диспозитивний характер, що відображає підпорядкованість учасників таких правовідносин в першому випадку та надання адміністративних та інших публічних послуг у другому. Тест на наявність владного повноваження, наявності та дотримання адміністративної процедури виступає ключовим для визначення належності правовідносин до предмета адміністративного права.

Професор Р. Мельник у своїх працях розкриває широкий склад предмету адміністративного права, як суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією публічної влади у формі виконавчої та контрольної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Він наголошує, що ці відносини реалізуються через видання підзконних нормативно-правових та індивідуальних актів, здійснення фактичних дій та інші інструменти публічного адміністрування. Особливу увагу вчений приділяє питанню правового статусу суб'єктів публічного адміністрування та адміністративно-правовому-механізму захисту прав приватних осіб у публічно-правових відносинах. Його підхід базується на ідеї функціонального поділу публічної влади та превентивного характеру адміністративно-правового регулювання. В цілому професор Р. Мельник розглядає адміністративне право як засади та інструментарій, що упорядковують та обмежують публічну владу в демократичному суспільстві.

У свою чергу професор В. Галуцько формулює предмет адміністративного права у вузькому розумінні – як врегулювання суспільних відносин між адміністративними органами та приватними особами. Це визначення є водночас лаконічним і спрощеним, проте має аналізуватися, на думку вченого, глибоко. Оскільки першим основним суб'єктом адміністративного права в ньому виділено адміністративний орган, то це вимагає наукового аналізу його компетенції, реалізації зовнішньої діяльності шляхом надання адміністративних послуг, здійснення розпорядчої діяльності щодо видання підзаконних нормативно-правових актів та виконавчої діяльності в процесі

правозастосування. Одночасно система адміністративних органів неспроможна функціонувати без чіткої організаційної структури та внутрішньоорганізаційного забезпечення її діяльності. Такий підхід дозволяє адаптувати предмет адміністративного права до потреб сучасного адміністративного простору, який охоплює як адміністративні органи, так і приватних суб'єктів публічного адміністрування. На основі цього визначення можливо розкрити переважну більшість інститутів та сфер публічного адміністрування – від публічного адміністрування оборони до спорту, від місцевого самоврядування до цифрового врядування. Воно також легко узгоджується з міжнародною доктриною адміністративного права, де акцент робиться на зв'язку між адміністративною діяльністю і правами людини.

Звертаючись до інших сучасного інститутів адміністративного права треба підкреслити що, непересічним актом планування які призвели до утвердження сучасного адміністративного права України була Концепція адміністративної реформи, що була затверджена Указом Президента України № 810/98 як стрижнева платформа для комплексного оновлення системи виконавчої влади. У ній ішлося про створення ефективної, демократичної, відкритої, підконтрольної народіві системи публічне адміністрування, здатної забезпечити сталий розвиток держави й служіння національним інтересам. Основними завданнями реформи визначено формування ефективної виконавчої влади на всіх рівнях, розвиток місцевого самоврядування, модернізацію державної служби, дерегуляцію та запровадження якісних державних послуг. Загалом зазначені у документі стратегічні напрями адміністративної трансформації були реалізовані: систему ЦОВВ унормовано законами, держслужбу реформовано, органи місцевого самоврядування посилили свій вплив, а громадяни – доступ до послуг. В основу адміністративної реформи закладено безумовний пріоритет прав і свобод людини. Саме забезпечення реалізації особистих і громадянських прав було проголошено головним змістом діяльності виконавчої влади та місцевого самоврядування. Адміністративні органи влади мали здійснювати надання послуг громадянам не як вияв зверхності, а як виконання свого обов'язку перед суспільством. Передбачено розвиток механізмів парламентського, судового та громадського контролю за діяльністю посадових осіб, впровадження прозорості, підзвітності,

ефективності та доброчесності як основоположних принципів публічного адміністрування. Засновники адміністративної реформи наголосили на необхідності оновлення джерел адміністративного права відповідно до європейських стандартів. Заплановано було створення нової правової бази, яка б уніфікувала функціональні, організаційні та процедурні аспекти діяльності органів виконавчої влади. Особлива увага приділялася розмежуванню політичної і професійної відповідальності посадовців, закріпленню норм щодо їх повноважень, правової відповідальності, а також запровадженню інститутів адміністративної юстиції. Ці заходи мали забезпечити системність, передбачуваність і верховенство права в діяльності публічної адміністрації [119].

Зазначені вище концептуальний план реформування адміністративного права в Україні був утверджений на основі доктринальних розробок та організаційних зусиль професора який визначає нову адміністративно-правову доктрину як антитезу "державоцентризму", що панував у радянській і пострадянській правовій системі. Замість домінування публічного інтересу держави, він акцентує на пріоритеті прав, свобод і законних інтересів людини, яка розглядається не як об'єкт, а як суб'єкт адміністративних правовідносин. Ідея служіння держави громадянину проголошується новим ідеологічним змістом публічної адміністрації. Це означає, що держава має забезпечити гармонійні й справедливі відносини між владою та суспільством. У межах нової доктрини В. Авер'янов відкидає архаїчне уявлення про адміністративне право як інструмент «управлінського впливу» чи «державного примусу». Натомість він пропонує концепт «публічного сервісу», в межах якого головним завданням адміністративного права є обслуговування інтересів громадян. Суть таких правовідносин полягає у гарантуванні реалізації прав людини в адміністративній сфері без зайвого формалізму й примусу. Держава розглядається як гарант сервісного забезпечення, що діє прозоро та підзвітно. Науковець наполягає на відмові від застарілої «управлінської» характеристики адміністративного права, яка зводила його до регулятора одностороннього впливу держави. Замість цього він пропонував концепцію взаємної відповідальності та партнерства між владою і приватними особами. Особлива увага приділяється нормам, які врегульовують процедури надання

адміністративних послуг, скарження, захист прав у суді, тобто процесам, що формують правову безпеку особи. У цьому зв'язку В. Авер'янов підкреслював значення адміністративної процедури як ядра галузі адміністративного права [1].

Адміністративна реформа розпочиналася не на порожньому місці а виходячи з еволюції поглядів певної частини Великих вчених минулої епохи, так званого «управлінського» адміністративного права. Найбільш авторитетним з яких був професор Ю. Битяк, який утверджувався як провідний вчений у галузі адміністративного права ще в минулу епоху і успішно зміг пристосувати інститути адміністративного права до вимог перших років Незалежності України. Підручники видані за його редакцією є шедевром казуїстичної досконалості. Зокрема, колектив вчених за редакцією Ю. Битяка розкривав визначає виконавчу владу як систему органів, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність, маючи конкретні повноваження, встановлені законом. Особливістю виконавчої влади є те, що вона діє безпосередньо в інтересах держави, реалізуючи прийняті закони через організаційно-правові заходи. Ця гілка влади є центральною у механізмі публічного адміністрування, забезпечуючи функціонування державного апарату. Виконавча влада здійснюється органами, які мають адміністративну правоздатність, що виникає з моменту створення органу. Така правоздатність виявляється в здатності діяти від імені держави у сфері публічного управління. Предмет адміністративного права становлять суспільні відносини, що виникають у сфері виконавчої влади. Це насамперед відносини між державними органами та громадянами, а також між самими суб'єктами публічного адміністрування. Особливістю цих правовідносин є їхня владно-організуюча природа, яка виражається у наданні одного з учасників (державного органу) повноважень видавати обов'язкові приписи. Адміністративне право покликане забезпечити законність і порядок у цій сфері, а також захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. У зв'язку з цим адміністративне право виконує не лише регулятивну, а й охоронну функцію [15].

У структурі адміністративного права професор Ю. Битяк виокремлював адміністративно-правові норми як основні елементи нормативного масиву. Ці норми регулюють порядок утворення органів влади, їхні функції, компетенцію та взаємодію з громадянами. За

змістом вони формують інститути, які забезпечують системність і комплексність правового регулювання. Джерелами адміністративного права є нормативно-правові акти, що містять адміністративно-правові норми, зокрема закони України, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів. Професор наголошує на важливості поділу норм за змістом, предметом регулювання і суб'єктним складом. Адміністративно-правові відносини, як стверджував професор Ю. Битяк виникають між суб'єктами, що мають адміністративну правоздатність і дієздатність. До таких суб'єктів належать органи виконавчої влади, установи, посадові особи, громадяни та їх об'єднання. У межах цих відносин реалізуються публічно-владні повноваження, що спрямовані на досягнення публічного інтересу. Центральним об'єктом цих відносин є поведінка учасників управлінських процесів – дії або утримання від дій, що мають юридичне значення [3].

Крім того, слід згадати провідних учених у галузі адміністративного права тієї епохи, які зробили значний внесок не тільки в розвиток теорії вітчизняного адміністративного права періоду незалежності, а й виховали велику плеяду нових учених уже доби незалежності. Так, Ольга Миронівна Якуба – видатна вчена, перша жінка в історії України, яка здобула ступінь доктора юридичних наук у галузі адміністративного права (1964 рік). Народилася 6 (19) травня 1908 року в Катеринославі (нині – м. Дніпро) та закінчила юридичний факультет Харківського інституту народного господарства у 1931 році. З 1939 року і до кінця життя працювала у Харківському юридичному інституті, поєднуючи наукову діяльність із викладанням. У 1943 році вона захистила кандидатську дисертацію, а в 1964 – докторську. Професор Якуба стала не лише першопроходицею для жінок у вітчизняній юридичній науці, а й класиком адміністративно-правової доктрини. Основними науковими темами, якими займалася професор Якуба, були права людини, адміністративна відповідальність і адміністративний примус. Її праці стали підручниками для поколінь юристів. Вона справила глибокий вплив на розвиток науки адміністративного права, поєднуючи фундаментальне розуміння юстиції з практичними підходами до виконавчої діяльності. Професор О. Якуба керувала дисертаційними дослідженнями десятків молодих учених, найбільш відомим всяких став Ю. Битяк – згодом один з лідерів нової хвилі пострадянської доктрини адміністративного

права. Завдяки її науковому наставництву закладено тяглисть академічної традиції, що зберігається й досі в українській школі адміністративного права [167].

Професор І.М. Пахомов доводив за адміністративним правом статус окремої правової науки, однак лише в тій мірі, в якій вона служить інтересам соціалістичного управління. Його розуміння науки адміністративного права тяжіє до нормативного та інструментального підходу – акцент робиться на ефективному впровадженні директив, організацію управлінських процесів і юридичне забезпечення державного примусу. Універсальність управлінського впливу обґрунтовував, що управлінські функції здійснюються не тільки виконавчими органами, а й усіма ланками державного механізму, у тому числі судами, прокуратурою, радами, в межах покладених на них функцій [106].

Професор І. Голосніченко постає вітчизняному правознавству як видатна та глибоко шанована постать, чий науковий і педагогічний доробок став невід'ємною частиною становлення сучасного адміністративного права України. Як автор одного з перших підручників з адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, він заклав теоретичний фундамент для професійної підготовки юристів у системі внутрішніх справ. Його праці вирізняються високим рівнем цитування, що свідчить про їхню авторитетність, методологічну точність і актуальність для поколінь дослідників і практиків. Обіймаючи посаду проректора з наукової роботи в одному з провідних правничих вишів, Голосніченко не лише формував стратегічний напрям розвитку правової освіти, а й очолював численні наукові ініціативи, залишаючись вірним ідеалам глибокого правового аналізу, державницького мислення та професійної гідності. У його постаті поєднувалися вчений-новатор, талановитий педагог і досвідчений організатор, який виховав цілу плеяду юристів, що сьогодні формують обличчя української правової держави [36].

Значним досягненням у розвитку вище зазначених положень були наукові розробки професора Р. Мельника, який довів, що принцип поділу державної влади, за Конституцією України (ст. 6), становить фундаментальну засаду правової держави та основу сучасного адміністративного права. Лише дотримання цього принципу дає змогу гарантувати стабільність державного устрою та

належну реалізацію повноважень виконавчої, законодавчої і судової влади. Важливо, що цей принцип передбачає не лише розмежування функцій, а й механізми стримувань і противаг, які зумовлюють взаємодію влад. Застосування цього принципу забезпечує дієвий правовий порядок, адже кожна гілка влади функціонує у чітко визначених межах. Дотримання законів усіма органами державної влади є гарантією їх правової єдності та легітимності. Виконавча влада, як одна з гілок державної влади, за визначенням професора Р. Мельника, реалізується через діяльність органів виконавчої влади, основним із яких є Кабінет Міністрів України. Виконавча влада покликана не створювати норми, а реалізовувати їх через адміністративну, соціально-економічну, регуляторну політику та сервісні функції. Водночас виконавча влада взаємодіє з самоврядною – органами місцевого самоврядування, які реалізують державну політику на місцевому рівні та мають свою правову природу. На політичному, проблемі у функціонуванні виконавчої влади виникають, коли втручається Президент України, підміняючи урядове управління політичним контролем. Така надмірна централізація суперечить суті принципу розподілу влади, що загрожує ефективності адміністративної системи [94].

Певний підсумок результатів адміністративної реформи здійснив професор В. Галуцько, який у своєму аналізі підтверджує, що завдання адміністративної реформи 1998 року в частині формування системи джерел адміністративного права в Україні були здебільшого реалізовані. Він відзначає, що на зміну розпорошеним нормам прийшов структурований підхід до виділення основних джерел, які охоплюють ключові сфери публічного адміністрування. До таких джерел автор відносить шість нормативно-правових актів високої дії – це закони, які забезпечують правову базу для надання адміністративних послуг, проведення адміністративних процедур, нормотворчої діяльності, боротьби з корупцією, адміністративного судочинства і запобігання проступкам. Такий підхід, на його думку, забезпечив систематизацію галузі, наближення її до європейських стандартів і впровадження концепту «адміністративного кодексу» через галузеву інкорпорацію [31].

Сутність публічного інтересу полягає у його загальносуспільному характері: він не є простою сумою приватних інтересів, а

виражає значущі для кожного члена суспільства потреби. Р.С. Мельник трактує публічний інтерес як правову категорію, яка охоплює екологічні, соціальні, безпекові та інші ключові життєві потреби громадян. На відміну від приватних, публічні інтереси підлягають юридичній охороні та державному регулюванню. Вони є об'єктом правовідносин і реалізуються через діяльність публічної влади – передусім виконавчої. Саме адміністративне право служить інструментом їх забезпечення, тому публічний інтерес становить методологічне ядро адміністративно-правового регулювання. Публічне адміністрування, за Мельником, є формою реалізації виконавчої влади, відмінною від законодавчої (законотворчість) і судової (правосуддя). Воно охоплює діяльність публічних суб'єктів, спрямовану назовні – на громадян, підприємства, організації. Зміст публічного адміністрування полягає у наданні адміністративних послуг, виданні підзаконних актів та реалізації виконавчих функцій у суспільстві. Його не слід плутати з внутрішнім управлінням у межах органів влади, яке також регулюється адміністративним правом, але не має публічного спрямування.

Важливим досягненням сучасного адміністративного права України та в цілому правової системи, на переконання професора В. Галуцька, є те, що зазначені закони не тільки врегулювали основні адміністративно-правові відносини, але й забезпечили практичну реалізацію принципів правової держави, публічного інтересу і прозорості дій адміністративних органів. Зокрема, впровадження Закону України «Про адміністративні послуги» забезпечило створення інституційної інфраструктури у вигляді центрів надання послуг і застосування принципу «єдиного вікна». Закон «Про адміністративну процедуру», у свою чергу, закріпив чіткі правила взаємодії громадянина з органом публічної влади на основі принципів належного врядування. Кодекси адміністративних проступків та адміністративного судочинства стали ключовими векторами правового захисту особи. Професор В. Галуцько також наголошує, що попри відсутність уніфікованого «Адміністративного кодексу України», практично всі передбачені в реформі напрями кодифікації вже реалізовано у формі окремих законів. Він пропонує доктринально об'єднати ці акти під єдиною назвою – «Адміністративний кодекс», підкреслюючи тим самим завершеність нормативної структури.

Окрему увагу автор звертає на важливість «загальних джерел» – базових законів про Кабінет Міністрів, місцеве самоврядування, державну службу тощо, які формують інституційне середовище для реалізації адміністративного права. Він підкреслює, що у такий спосіб виконано ключове завдання – формування системного, гнучкого й ефективного публічного адміністрування [33].

Крім того слід погодитися, що зазначають Т. С. Ремесник та М. Г. Єщенко що порушення принципу законності у виконавчій владі свідчить про серйозні прогалини у здійсненні контролю, особливо у фінансовій, бюджетній, податковій сферах та в управлінні державною власністю. Виявляється слабка координація між контрольними органами, дублювання функцій і низький рівень інформаційного обміну, що призводить до нерозв'язаних порушень і знецінення функції державного контролю. Для підвищення ефективності необхідно визначити критерії результативності контролю, оптимізувати повноваження контрольних органів і забезпечити їх фінансову та організаційну спроможність. Упровадження правового механізму, що закріплює основні принципи виконавчого контролю, є ключовим кроком для боротьби з корупцією та забезпечення прозорості державного управління. Стандартизація визнана необхідною умовою для самоорганізації та кооперації контрольних органів, формуючи спільну методичну базу їхньої діяльності. Загальні стандарти контролю в сфері виконавчої влади охоплюють усі етапи процесу – від планування й підготовки до оцінки результатів та ефективності дій. Вони забезпечують єдність підходів на територіальному й галузевому рівнях, включаючи розроблення як загальних, так і відомчих стандартів. Одночасно акцентується проблема кадрового забезпечення: ефективний контроль можливий лише за умови залучення кваліфікованих фахівців, які розуміють державні інтереси. Недостатня розвиненість правової інфраструктури ускладнює взаємодію контрольних органів, що потребує розробки комплексних правових актів і методологій. Такі заходи мають включати алгоритми проведення контролю, систему реєстрації результатів і оцінювання діяльності, створюючи передумови для ефективної модернізації виконавчої влади [128].

О. Миколенко у своєму підручнику (2010 р.) акцентував увагу на штучній динамічності адміністративного законодавства, яка, на його думку, є ключовою проблемою сучасного стану адміністративного

права. Часті зміни нормативно-правових актів без належного стратегічного бачення та прогностичного підходу, як стверджує вчений, не лише не вирішують системних проблем, а й продукують нові помилки у правовому регулюванні, підриваючи довіру до держави та сприяючи поширенню правового нігілізму. Водночас, на думку автора, низький рівень законодавчої техніки, відсутність єдиної доктрини адміністративного права, уніфікація з європейськими моделями без урахування національної специфіки та запозичення концепцій із суміжних галузей призводять до теоретичної дезорганізації науки. Разом із тим, ці положення були сформульовані в умовах правління режиму В. Януковича, коли публічне адміністрування втрачало легітимність через підпорядкування його кланам [50], витіснення професійних кадрів, монополізацію економіки та параліч механізмів стримувань і противаг, що, на нашу думку, суттєво вплинуло на критичність оцінок ученого [96]. Відповідно ми толерантно не погоджувались із позицією О. Миколенка, вважаємо, що уніфікація з європейськими стандартами за належного доктринального супроводу не обов'язково призводить до втрати самобутності, а навпаки – може стати стимулом для оновлення української адміністративно-правової науки з урахуванням кращих практик публічного адміністрування.

На погляд, Т. С. Ремесник та М. Г. Єщенко стандартизація виступає фундаментом для спеціалізації та кооперації, а також є передумовою самоорганізації системи, що особливо важливо в умовах багаторівневого функціонування органів виконавчої влади. Вона не лише забезпечує єдність процедур контролю, а й формує підґрунтя для систематизованої співпраці між контрольними структурами, що знижує ймовірність дублювання функцій і сприяє підвищенню прозорості. Основні стандарти державного контролю охоплюють як загальні норми щодо здійснення контрольних функцій відповідними органами, так і детальні процедури, які конкретизують механізми їх реалізації; це дозволяє уніфікувати підходи до оцінювання, звітності й реагування на виявлені порушення. До таких стандартів, як уточнюють автори, належать категорії, що регламентують етапи планування та підготовки контролю, встановлюють логіку взаємозв'язків між об'єктами і елементами контрольної діяльності, визначають процедури проведення контрольних заходів, стандарти представлення результатів контролю, включно з методами опрацювання

інформації, а також критерії оцінки діяльності самих контрольних органів – що особливо важливо для забезпечення зворотного зв'язку та підвищення ефективності системи в цілому [128, с. 61–64].

В цілому здійснюючи певні узагальнення дискусії про сучасну юридичну природу адміністративного права України професор В. Галуцько підкреслює, що адміністративне право України за роки Незалежності трансформувалося у цілісну систему, що відповідає стандартам правової демократичної держави. Предметом цієї галузі є суспільні відносини між адміністративними органами та приватними особами, де адміністративний орган визнається центральним суб'єктом, правове визначення якого зафіксовано в Законі України «Про адміністративну процедуру». Основна мета адміністративної діяльності полягає в забезпеченні публічних прав, свобод і законних інтересів громадян, а також реалізації публічного інтересу суспільства. Професор підкреслює, що адміністративні органи не повинні діяти в інтересах політичних партій, корпоративних груп чи відомчих структур – вони зобов'язані служити виключно публічному інтересу. Виявом виконавчої влади, за його концепцією, виступає публічне адміністрування, відмежоване від законотворчої, судової та політичної діяльності. У системі публічного адміністрування В. Галуцько виокремлює три основні шляхи: надання адміністративних послуг, видання підзаконних нормативно-правових актів і безпосереднє виконання виконавчих функцій. Такий підхід дозволяє забезпечити прозорість і ефективність дій адміністративних органів у взаємодії з громадянами. Він також структурує принципи адміністративного права, класифікуючи їх на: принципи верховенства права, включаючи законність, правову визначеність і заборону зловживання владою; принципи належного врядування; принципи, характерні для спеціалізованих підгалузей адміністративного права [31].

Отже, сучасне адміністративне право України ґрунтується на людиноцентричності як новій парадигмі, що ставить особу в центр публічного врядування як самостійного і повноправного учасника правовідносин. Йдеться не про підпорядкування індивіда державі, а про трансформацію держави у сервісну структуру, яка функціонує виключно в інтересах громадянина. За доктриною В. Авер'янова, адміністративне право повинно забезпечувати не лише формальні гарантії прав, а й реальні механізми їх захисту та відновлення у

сфері публічної влади. Це передбачає, що адміністративні процедури мають бути простими, прозорими, доступними та передбачуваними. Таким чином, людиноцентризм стає не лише філософською основою, а й функціональною вимогою до всіх сфер адміністративно-правового регулювання.

Ю. Битяк як класик попередньої і сучасної епохи адміністративного права України, запропонував трансформацію владного впливу в публічний сервіс, у межах якої адміністративне право перестає бути інструментом одностороннього владного примусу. Його концепція базується на ідеї, що виконавчо-розпорядча діяльність повинна здійснюватися прозоро, із врахуванням публічних інтересів і на підставі чітко визначених законом повноважень. Замість домінування держави над громадянином, вчений наполягав на партнерстві, де органи влади зобов'язані дотримуватися процедурної справедливості й бути підконтрольними суспільству. Велике значення Битяк надавав адміністративному судочинству як механізму захисту прав особи від дій органів влади. Його підхід дозволяє гармонізувати інтереси держави та особи у площині справедливого врядування.

Р. С. Мельник запропонував розглядати публічний інтерес як методологічне ядро адміністративного права, що визначає зміст і цілі всієї галузі. Йдеться про інтерес не окремих осіб, а суспільства загалом – екологічні, соціальні, безпекові та інші суспільно важливі цінності, які реалізуються через діяльність виконавчої влади. Публічний інтерес визначає межі допустимого втручання держави в життя особи й одночасно легітимує дії публічних органів. Його правове закріплення забезпечується через обов'язковість процедур, прозорість прийняття рішень, підзвітність і обґрунтованість дій. У такому контексті адміністративне право виконує функцію балансу між захистом індивіда та реалізацією загального блага.

Доктрина В. Галуцька розкриває функціональне триєдинство публічного адміністрування як основи сучасного розуміння предмета адміністративного права. Це: надання адміністративних послуг, видання підзаконних актів і виконання виконавчих функцій – три напрями, через які реалізується публічна влада. Такий розподіл забезпечує чітке розмежування сфер відповідальності, процедур і нормативного регулювання. Галузь втрачає суто формальний характер і перетворюється на інструмент упорядкування всієї структури

публічного адміністрування. Саме це дає змогу правозастосовцям працювати з адміністративним правом як з логічною, структурованою системою.

Провідні сучасні вчені – П. Лютиков, А. Берлач, Т. Коломоєць, П. Діхтіївський, С. Стеценко, А. Комзюк та ін. – формують концепт європеїзації та впровадження стандартів належного врядування як стрижня модернізації адміністративного права України. У їхніх працях обґрунтовується, що основою ефективної адміністративної діяльності має бути законність, відкритість, недискримінаційність, відповідальність та участь громадян. Особливий акцент зроблено на диджиталізації процедур, прозорості адміністративного судочинства, запобігання корупції.

Підхід В. Галуцька передбачає системну кодифікацію та інкорпорацію законодавства як необхідну умову побудови цілісної правової системи адміністративного права. Він вважає, що об'єднання ключових законів (про адміністративні послуги, процедуру, судочинство, запобігання проступкам тощо) під єдиною конструкцією «Адміністративного кодексу» дозволяє уникнути розпорошення і дублювання правових норм. Це створює чітку архітектуру галузі, в якій кожен інститут має своє місце і логічне призначення. Внаслідок цього громадянин отримує доступне правове поле для захисту своїх прав, а посадовець – зрозумілі межі повноважень.

Однією з ключових ознак галузі стає пріоритет адміністративної процедури, яка вперше отримала нормативну основу в Законі України «Про адміністративну процедуру». Законодавець закріпив алгоритм дій органів влади у стосунках з особою: від прийняття заяви – до оскарження рішення. Процедура стала засобом реалізації принципів належного врядування, зокрема пропорційності, обґрунтованості, прозорості та справедливості. Її запровадження забезпечує не лише правову визначеність, а й практичну реалізацію публічного інтересу в щоденній діяльності адміністрації. Завдяки процедурі формується середовище передбачуваного, контрольованого та сервісного врядування.

Важливою характеристикою сучасної галузі адміністративного права є впровадження контрольних стандартів і відповідальності, зокрема щодо фінансового, податкового, майнового контролю. Нові підходи формуються на основі принципів ефективності,

результативності, об'єктивності та правової визначеності. Вчені Т. Ремесник і М. Єщенко вказують, що стандарти контролю – це основа для самоорганізації та кооперації виконавчих органів. Їх застосування сприяє уникненню дублювання функцій, забезпечує облік результатів та підвищує рівень відповідальності за порушення.

В мовах сьогодення найбільше значення для українського суспільства і держави є забезпечення ефективного публічно адміністрування в галузі оборони як первинної складової найбільш важливого для українського народу Спеціального адміністративного права у контексті повномасштабної агресії російської федерації в Україну. Публічне адміністрування у сфері національної безпеки та оборони України зазнало глибокої трансформації, що зумовлює необхідність його теоретичного переосмислення. Забезпечення стійкості державного управління перед гібридними загрозами, інформаційними атаками та відкритою збройною агресією вимагає формування стратегічно орієнтованої політики безпеки. Як засвідчено в сучасних наукових дослідженнях, ефективне адміністрування має ґрунтуватися на чіткому нормативно-правовому забезпеченні, яке інтегрує функції кризового управління, оборонного планування та захисту критичної інфраструктури. Центральними принципами залишаються верховенство права, демократичний цивільний контроль, прозорість і підзвітність дій органів влади. Крім того, важливе місце посідає узгодження національних інтересів з міжнародними зобов'язаннями України у сфері безпеки. Це забезпечується через реалізацію комплексних стратегій – національної безпеки, кібербезпеки та воєнної безпеки. Структурно сектор національної безпеки охоплює як інституції державної влади (МВС, ЗСУ, СБУ, ДСНС), так і новітні елементи – оборонно-промисловий комплекс і добровільну участь громадян. Така взаємодія дозволяє організувати інтегровану модель публічного адміністрування, де громадянське суспільство відіграє не допоміжну, а стратегічну роль. Волонтерські мережі, зокрема, закривають критичні потреби ЗСУ, надають медичну, логістичну та інформаційну підтримку, формуючи горизонтальні структури безпеки. Це перетворює українську модель оборони на суспільно мобілізовану систему, де держава і громадяни діють синхронно. Участь громадян у розробці безпекової політики, патріотичному вихованні

та міжнародному лобіюванні – одна з ключових рис сучасного адміністрування [32; 120; 160].

Окремою сферою публічного адміністрування є управління оборонно-промисловим комплексом, який зазнав як втрат, так і зміцнення завдяки міжнародній підтримці. В умовах війни визначальним завданням є модернізація виробництва, локалізація технологій та формування внутрішнього ринку оборонної продукції. Стратегія розвитку ОПК до 2028 року передбачає тісну координацію з партнерами НАТО і залучення зовнішніх інвестицій, що створює підґрунтя для формування стійкої оборонної економіки. Публічне адміністрування тут охоплює не лише державні закупівлі й контроль за якістю продукції, а й стратегічне планування інновацій. Це включає підтримку стартапів у сфері оборонних технологій, стимулювання приватного сектора та експортну політику [160].

Аналізуючи наукові підходи Б. Бойка, можна зробити узагальнення, що публічне адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні після 2014 року набуло нової системності, спрямованої на забезпечення обороноздатності держави. Метою цього адміністрування є організація правового, організаційного та кадрового забезпечення мобілізаційних заходів у відповідь на зовнішню агресію. Основу публічного управління становлять принципи законності, оперативності та уніфікації, які дозволяють швидко реагувати на воєнні загрози. Особливе значення набуває баланс між обов'язком громадян щодо захисту держави та наданням їм соціальних гарантій. Ці принципи реалізуються через стандартизовані процедури обліку, призову, бронювання та ведення єдиного реєстру військовозобов'язаних. Такий підхід закладає фундамент для стабільного функціонування мобілізаційної системи навіть в умовах надзвичайної ситуації. З огляду на виклики 2014–2024 років, суттєво оновлено нормативно-правову базу мобілізаційної діяльності, що підтверджується змінами до Конституції, законів «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та інших актів. Було створено нові інститути, зокрема територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, і впроваджено цифрові інструменти, як-от «Резерв+» та система «Оберіг». Закон № 3633-IX від 2024 року став ключовим кодифікованим актом, який охопив усі правові та процедурні аспекти мобілізації. Публічне

адміністрування спирається на взаємодію між міністерствами, ЦНАПами, місцевим самоврядуванням і громадськими структурами [19; 117].

Усе це реалізується через правові, організаційні, інформаційні та кадрові інструменти мобілізаційного управління. Водночас саме залучення цифрових технологій значно посилило здатність держави до ефективного планування й реалізації мобілізаційних заходів. Незважаючи на позитивні зміни, Б. Бойко обґрунтовано звертає увагу на низку системних недоліків, що гальмують ефективність мобілізаційного адміністрування. Йдеться про фрагментованість законодавства, паралельність паперових і електронних форм обліку, а також нечіткість статусу окремих цифрових рішень. Частина змін мала реактивний характер і не забезпечила стабільності правового регулювання для суб'єктів процесу. Реформування військкоматів, попри інституційні зміни, не призвело до якісного оновлення їх функціоналу, що позначається на суспільному сприйнятті інституції. Подальше вдосконалення має базуватися на поглибленні наукової доктрини, впровадженні дієвих механізмів оцінки результатів мобілізаційної діяльності та повній цифровізації процедур. З огляду на виклики війни, особливої ваги набуває розмежування повноважень між центральними й місцевими органами у сфері мобілізаційного адміністрування [18; 121].

У відповідь на виклики, пов'язані з новітніми формами збройного протистояння, що розпочалося з широкомасштабної агресії Російської Федерації у 2022 році, Україна стала об'єктом численних кібернетичних атак, спрямованих на критичні елементи інфраструктури, державні установи та засоби масової комунікації. Метою цих дій було дестабілізація внутрішньої ситуації, виведення з ладу систем зв'язку та створення атмосфери страху серед населення. Українські фахівці з кібербезпеки оперативно реагували на ці загрози, впроваджуючи передові захисні технології та налагоджуючи співпрацю з міжнародними партнерами. Особлива увага приділялася посиленню захисту національних реєстрів, фінансових систем та об'єктів енергетичної інфраструктури. Дослідники підкреслюють важливість адаптивного управління кіберзагрозами в умовах війни та необхідність постійного вдосконалення системи кіберзахисту. Вони також акцентують на ролі міжнародної взаємодії у підвищенні рівня

інформаційної безпеки України. Завдяки підтримці з боку Європейського Союзу, НАТО та інших партнерів було організовано обмін даними про кіберзагрози та спільну розробку стратегій протидії. Це дозволило Україні ефективніше виявляти та нейтралізувати атаки, а також запобігати їх повторенню. Міжнародна допомога включала не лише технічну підтримку, але й навчання українських фахівців та надання необхідного обладнання. Такий підхід сприяв підвищенню рівня кіберстійкості країни та зміцненню її позицій у глобальному кіберпросторі. Відомо, що міжнародна солідарність є ключовим фактором у протидії кіберзагрозам під час війни. З огляду на перспективи розвитку кібербезпеки, експерти наголошують на необхідності інституційного зміцнення органів, відповідальних за кібербезпеку, та підвищення рівня обізнаності населення щодо кіберзагроз. Також вони рекомендують продовжувати активну міжнародну співпрацю та інтеграцію у світову систему кібербезпеки. Загалом, фахівці підкреслюють, що ефективне управління кібербезпекою є невід'ємною складовою національної безпеки України в сучасних умовах.

Американські вчені Я. Альшамі (Yahya Alshamy), К.Дж. Койн (Christopher James Coyne), Н.П. Гудман (Nathan Paul Goodman), Г.Р. Вуд (Garrett R. Wood) – дослідники, які представляють відповідно Нью-Йоркський університет (New York University), Університет Джорджа Мейсона (George Mason University) та Вірджинський університет Веслиана (Virginia Wesleyan University) У контексті російсько-української війни в Україні сформувалася новітня модель публічного адміністрування в сфері оборони, яку дослідники означають як поліцентрична оборона (*polycentric defense*). Цей підхід базується на взаємодії численних незалежних суб'єктів – державних, місцевих, громадських та приватних – які спільно організовують оборонні зусилля. На відміну від класичної централізованої моделі, де ключові рішення приймає лише держава, поліцентрична структура забезпечує більшу гнучкість, мобільність і оперативну адаптацію до загроз. Завдяки цьому Збройні Сили України, добровольчі формування, волонтерські ініціативи та місцеве самоврядування спільно створили багаторівневу систему захисту. Такий підхід дозволив ефективно протистояти ворожим діям навіть за умов порушення державного управління в окремих регіонах [169].

Поліцентрична оборона (*polycentric defense*) передбачає широке залучення громадянського суспільства, зокрема волонтерів, бізнесу, територіальних громад і цифрових платформ. Кожен із цих суб'єктів має власну зону відповідальності, однак діє в межах загальної оборонної стратегії. Наприклад, логістичне забезпечення ЗСУ часто здійснюється не лише військовими установами, а й громадськими фондами та приватними перевізниками. Саме взаємодія між офіційними та неофіційними акторами дозволяє реалізувати оперативне управління ресурсами, інформацією та людьми. У такій моделі ключовим стає горизонтальне адміністрування, що забезпечує стійкість навіть у разі втрати частини централізованої координації. Цей підхід до публічного адміністрування оборони набуває особливого значення в умовах гібридної війни, коли загрози виникають не лише на фронті, а й у сфері інформації, кіберпростору, економіки. Поліцентрична оборона (*polycentric defense*) дозволяє оперативно реагувати на динамічні виклики за рахунок децентралізованого прийняття рішень. Така система підтримується довірою між суб'єктами, добровільністю участі та спільною метою – збереження державності. Водночас вона формує нову культуру публічного адміністрування, де влада, громадяни і бізнес – рівноправні учасники процесу безпеки. У перспективі саме ця модель може стати основою для реформування системи національної безпеки України за стандартами НАТО [169].

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну система публічного адміністрування зазнала докорінної трансформації, зокрема у сфері безпеки, мобілізації та правопорядку. До класичних інструментів державної влади (правові акти, контроль, примус) додалися спеціальні адміністративно-запобіжні заходи, які мають особливу правову природу. Центральним елементом такого адміністрування стали блокпости – інженерно укріплені контрольні-пропускні пункти, створені для забезпечення контролю, ідентифікації та ізоляції потенційних загроз. Їх юридичний статус ґрунтується на Порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 1455 від 29 грудня 2021 року. Блокпост слугує адміністративним механізмом для реалізації правового режиму воєнного стану, доповнюючи класичні інститути поліції, армії та територіальної оборони. Інструмент блокпоста має новітній вимір: він поєднує функції

безпеки, логістики та комунікації між військовим командуванням і цивільним населенням. Блокпости не лише виконують охоронну та пропускну роль, а й стають місцями реалізації державної мобілізаційної політики – наприклад, вручення повісток. Адміністративне адміністрування тут відбувається в умовах високого ризику, що обумовлює особливі вимоги до поведінки громадян, обов'язків службовців і стандартів перевірки. На практиці блокпости поділяються на стаціонарні та тимчасові – залежно від оперативної обстановки, а особовий склад забезпечується бойовою технікою та інженерними спорудами. Це свідчить про зрощення функцій військового управління і публічного адміністрування в екстремальних умовах [32, с. 342-376; 118].

На погляд професорки І. Шопіної публічне адміністрування у секторі безпеки та оборони України виконує ключову функцію забезпечення стабільності держави, дотримання прав і свобод людини, а також гарантування обороноздатності в умовах зовнішньої агресії. Його мета полягає в ефективній організації оборонних процесів і трансформації суспільних відносин, що стосуються захисту національних інтересів, в тому числі правового захисту військовослужбовців та цивільного населення. Адміністративна діяльність у цій сфері має відповідати принципам гуманізму, верховенства права та пропорційного втручання, що особливо важливо під час криз і надзвичайних ситуацій. Механізми публічного управління включають не лише державні структури, а й громадські ініціативи, зокрема волонтерські рухи, які виконують суттєву роль у підтримці сектору оборони. Таким чином, оборонне адміністрування постає як складний комплекс владно-організаційних дій, спрямованих на забезпечення безпеки та конституційного порядку. Серед актуальних проблем публічного адміністрування оборонної сфери фахівці виокремлюють недосконалість координації між органами влади, недостатній рівень демократичного цивільного контролю, а також збереження елементів пострадянської вертикалі управління. Водночас модернізація цієї сфери потребує оновлення нормативно-правової бази з урахуванням євроатлантичних стандартів, поглиблення співпраці з НАТО та реалізації стратегічних оборонних цілей. Ключовими перспективами є посилення громадського нагляду, розвиток оборонно-промислового комплексу, прозора логістика та

національна ідеологія, зорієнтована на довгострокову безпеку. Публічне адміністрування повинно не лише координувати військові та управлінські структури, а й забезпечувати системне стратегічне планування на базі міжвідомчої синергії. Саме в цьому – передумова формування ефективної, підзвітної та стійкої системи безпеки й оборони України [163].

Правове регулювання публічного адміністрування у сфері блокування спирається на конституційні норми, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс та спеціальні урядові порядки. Уповноважені особи мають право здійснювати поверхневу перевірку громадян і транспортних засобів, але лише за наявності законних підстав. Саме суб'єктивна оцінка ситуації стає основою для адміністративного втручання, що породжує потребу в додаткових гарантіях дотримання прав людини. Класичні механізми, як-от протокольне затримання, доповнюються новими практиками – блокування проїзду, обмеження свободи пересування, перевірка мобільних пристроїв, що має обмежене законодавче врегулювання. Це вимагає перегляду інституційної логіки адміністративного права в умовах збройного конфлікту. Новітнім інструментом адміністративного контролю стала цифрова фіксація порушень, використання спеціальних технічних засобів для виявлення вибухівки, заборонених предметів чи інформаційних носіїв. Попри це, Конституція України і міжнародні акти з прав людини залишаються рамкою, що формує межі правомірного втручання. Обшук транспортних засобів, перевірка особистих речей, документів або житла може здійснюватися лише за участю уповноважених осіб і з дотриманням процедурної визначеності. Окремо слід відзначити, що військові, поліцейські, прикордонники та представники територіальної оборони діють відповідно до наказів військового командування, що надає їм публічно-правову легітимацію [118].

Сфера адміністративного примусу в умовах війни також трансформується: правові межі між адміністративним і кримінальним правопорушенням стають менш рельєфними. Фізичні особи можуть бути затримані на певний термін без рішення суду у випадках, передбачених кримінальним процесом у період дії воєнного стану. Це фактично означає, що адміністративні дії перетворюються на інструменти превентивної безпеки. Також з'являється феномен умовної

добровільності у виконанні адміністративних вимог: відмова може вважатися саботажем або злісною непокорюю. За таких умов підвищується роль правосвідомості громадян, рівня правової освіти та культури взаємодії між владою і суспільством. Класичні інструменти адміністрування – як-от перевірка документів, застосування адміністративного затримання, перевезення зброї чи вручення повісток – ускладнюються політико-військовим контекстом. Адміністративні процедури виконують також функцію стабілізації тилу, недопущення деструктивних дій або проникнення ворожих елементів. Водночас правове регулювання не завжди встигає за практикою, що породжує сірі зони адміністративної відповідальності. Це викликає потребу у створенні спеціального правового режиму – не лише воєнного стану, а й уніфікованого адміністративного кодексу дій під час війни. Актуальним залишають виклики формування механізмів відшкодування шкоди, завданої російськими окупанцями та незаконними або надмірними адміністративними заходами адміністративних органів [32, с. 342-376].

Таким чином, публічне адміністрування в умовах російсько-української війни має подвійний характер: з одного боку, це система захисту національної безпеки, з іншого – правовий режим, що має дотримуватися стандартів прав людини. Блокпости як адміністративно-запобіжні пункти стають символом нової моделі державного управління в екстремальних умовах. Ефективність такого управління залежить від балансу між правом, безпекою і суспільною довірою. Необхідно виробити доктрину «кризового адміністрування», яка охоплює як нормативно-правову базу, так і практичні механізми, зокрема щодо комунікації між владою і населенням. В умовах тривалої війни саме публічне адміністрування визначає межі законної сили й моральної відповідальності держави перед громадянами.

Отже, умови повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну зумовили потребу в переосмисленні ролі адміністративних органів у гарантуванні прав і свобод громадян. Публічне адміністрування в оборонній сфері набуло пріоритету правозахисної функції, орієнтованої на збереження життя, здоров'я, свобод і безпеки цивільного населення. Адміністративні органи забезпечують безперешкодний доступ до соціальних, медичних, освітніх і гуманітарних послуг навіть у зоні бойових дій. Особлива увага

приділяється вразливим категоріям громадян – дітям, особам похилого віку, інвалідам, внутрішньо переміщеним особам. Створено ефективні канали правової допомоги, які забезпечують дотримання конституційних прав навіть за умов обмежень, зумовлених воєнним станом.

Ключовим завданням адміністративних органів у таких умовах стало організаційне, інформаційне та нормативне забезпечення обороноздатності без втрати гуманітарного виміру. Йдеться про захист цивільного населення від незаконного втручання, катувань, обмеження прав на свободу пересування та приватність. Через впровадження чітких адміністративних процедур, зокрема на блокпостах, при евакуації, мобілізації чи доступі до укриттів, держава прагне гарантувати верховенство права. До виконання цих завдань активно долучаються громадські організації та волонтерські мережі, що забезпечує прозорість і ефективність публічного адміністрування. У підсумку адміністративні органи поступово перетворюються з контрольних структур на гарантів безпеки громадян.

Діяльність адміністративних органів у сфері оборони базується на ключових принципах: законності, як первинної засади верховенства права щодо адміністративної діяльності адміністративних органів, пропорційності, відкритості, цивільного контролю та гуманізму. Ці принципи визначають межі допустимого втручання у сферу реалізації прав і свобод громадян і водночас забезпечують ефективність публічного адміністрування сектору безпеки. Пропорційність передбачає адекватність втручання, зокрема під час перевірок на блокпостах або під час обмеження пересування. Законність гарантує дії в межах Конституції України, підзаконних нормативно-правових актів і актів воєнного часу. Особливе значення набуває принцип гуманізму, що має прояв у поводженні з цивільними, евакуацією, соціальної допомозі, охороні здоров'я.

До загальних інструментів публічного адміністрування оборони належать підзаконним нормативно-правове регулювання, видання адміністративних актів та здійснення фактичних дій, кадрове забезпечення, цифрові платформи, логістична координація та міжвідомча синергія. Розробка стратегічних документів – таких як Стратегія національної безпеки, Стратегія кіберзахисту, Мобілізаційна доктрина – забезпечує цілісність нормативної основи. Кадрова мобільність та

кваліфіковане призначення керівних посад у військових адміністраціях і ТЦК формують гнучкість реагування. Цифрові ресурси на зразок «Оберіг» чи «Резерв+» підвищують оперативність процедур. Координація між Збройними Силами, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та органами місцевого самоврядування сприяє уникненню дублювання функцій.

Воєнний стан як особливий адміністративно-правовий режим надає адміністративним органам розширені повноваження, що регламентуються спеціальним законом і супутніми підзаконними нормативно-правовими актами. Цей режим уповноважує владу тимчасово обмежувати деякі права громадян, зокрема щодо пересування, власності, свободи вираження поглядів. Водночас законодавство передбачає процедури перевірки правомірності дій суб'єктів публічного адміністрування і механізми оскарження. Таким чином забезпечується баланс між безпекою та правами людини. Воєнний стан стає контрольованим інструментом, у межах якого реалізується публічне адміністрування на засадах законності.

Комендантська година є ефективним інструментом запобігання загрозам безпеці, який дозволяє обмежити пересування в нічний час для запобігання терористичним загрозам. Правове регулювання цього інструменту визначається рішеннями військових адміністрацій, наказами командування та підзаконними нормативно-правовими актами. Адміністративні органи реалізують його через чергування підрозділів поліції, військових, територіальної оборони, проводять роз'яснення щодо винятків. Порушення правил тягне адміністративну відповідальність, а в умовах війни – й обмеження волі. Комендантська година забезпечує не лише охорону громадського порядку, а й символізує концентрацію державної відповідальності за безпеку кожного громадянина.

Блокпости стали характерною формою реалізації адміністративного контролю, спрямованого на забезпечення правопорядку, виявлення загроз і захист цивільного населення. Їх правовий статус закріплений у Порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455, який визначає перелік повноважень суб'єктів адміністрування. Через блокпости реалізуються функції перевірки документів, транспортних засобів, вручення повісток, зупинки підозрілих осіб. На практиці вони поділяються на

стаціонарні та тимчасові, і їх діяльність організована за участі ЗСУ, Національної поліції, ДСНС, ТРО. Завдяки нормативній визначеності блокпости інтегруються в систему публічного адміністрування правового режиму воєнного часу.

Мобілізація виступає однією з ключових форм публічного адміністрування оборони, оскільки забезпечує ресурсне наповнення національної безпеки через людський потенціал. Закон України № 3633-IX від 2024 року систематизував правове регулювання у сфері мобілізаційної підготовки, уніфікувавши адміністративні процедури. Упровадження Єдиного реєстру військовозобов'язаних, цифрових сервісів обліку, автоматизованих систем бронювання дозволяє уникнути дублювання і зловживань. Координація між територіальними центрами комплектування, ЦНАПами, органами місцевого самоврядування, установами охорони здоров'я забезпечує цілісність мобілізаційної політики. Такий підхід дозволяє збалансувати оборонні потреби держави з гарантіями для громадян.

До інших спеціальних інструментів публічного адміністрування належать цифрові системи протидії кіберзагрозам, оперативні штаби, правовий моніторинг, логістичні ланцюги, евакуаційні заходи та інформкампанії. Сектор безпеки адаптується до новітніх викликів: гібридних атак, кіберагресії, диверсій. Інституції публічного адміністрування взаємодіють із міжнародними партнерами – НАТО, ЄС, приватними компаніями – для реалізації політик кіберзахисту. Місцеві адміністрації формують маршрути евакуації, створюють пункти прийому переселенців, здійснюють розселення. Інформаційна підтримка громадян стає інструментом подолання паніки та поширення дезінформації. Такі засоби свідчать про інституційну спроможність адміністративних структур реагувати в умовах кризи.

Висновки до Розділу 3

1. З'ясовано, що глобалізація та універсалізація стали ключовими факторами трансформації моделей публічного адміністрування в Європі, спричинивши поступове нівелювання національних правових відмінностей. Право дедалі частіше набуває форми технократичного інструмента глобального порядку, що зменшує автономність правових систем і позбавляє їх культурної унікальності. У цьому контексті публічна влада стикається з викликами цифровізації, трудової мобільності та кліматичних загроз, що вимагає якісно нової взаємодії з громадянами. Радикалізація та соціальний вакуум, які виникають унаслідок слабшання легітимності, потребують посилення прозорості та правової визначеності. Універсалізація, окрім правових інструментів, активно просувається через культурну стандартизацію, що веде до моральної втрати змісту. Альтернативою цій тенденції постає гібридизація – як модель міжкультурного діалогу для стабільного розвитку глобального адміністрування.

2. Розкрито, що формування Європейського адміністративного простору відбувається шляхом поетапної гармонізації інституцій, процедур та управлінських стандартів між державами-членами ЄС. Зasadничі принципи публічного адміністрування були закладені в рамках Програми SIGMA, а згодом розвинені на конференціях EGPA та платформах ОЕСР. Концепція ЄАП не передбачає повної уніфікації, а натомість орієнтується на досягнення правової сумісності, що зберігає національну ідентичність. Інструментами такого зближення виступають директиви, судова практика Суду ЄС і механізми взаємного визнання. ЄАП розглядається як модель гнучкої інтеграції, що поєднує автономію імплементації з європейською нормативною єдністю. Міжнародний досвід, зокрема ЮНСІТРАЛ, підсилює процес, пропонуючи правові стандарти, засновані на ефективності, стабільності й справедливості.

3. Охарактеризовано, що Суд Європейського Союзу відіграє системоутворюючу роль у забезпеченні єдності адміністративного права через власну судову юрисдикцію. Його рішення мають обов'язкову дію для держав-членів і застосовуються національними судами в межах механізму попереднього запитування. Хоча ці рішення формально не є прецедентами, вони фактично виконують цю функцію, впливаючи на формування загальних принципів права.

Сфери довкілля, цифрових прав, ринку праці й конкуренції стали ключовими в гармонізації через судову практику. Композитні адміністративні процедури вимагають єдиних підходів до захисту прав, таких як право бути почутим і правова визначеність. Саме прецеденти Суду ЄС слугують базисом для узгодження процедур та розбудови спільного адміністративного простору.

4. Сформульовано висновок, що Франція започаткувала традицію континентального адміністративного права завдяки концепціям Шарля-Жана Боннена, який виокремив публічне адміністрування як автономну сферу правового регулювання. Його ідеї про публічний інтерес, позитивне знання й етичну місію адміністратора стали фундаментальними для романо-германської правової доктрини. Французьке адміністрування еволюціонувало від централізованої до децентралізованої моделі, водночас зберігаючи верховенство публічного інтересу. Судова практика, особливо Conseil d'État, забезпечила гнучку адаптацію норм до сучасних викликів. Концепція *intérêt à agir* дозволяє захист матеріальних і моральних інтересів громадян у межах правових спорів з адміністрацією. Це робить французьке адміністративне право прикладом стабільного, але відкритого до змін нормативного устрою.

5. Доведено, що адміністративне право Німеччини сформувалося на основі доктрин Отто Майєра, який заклав теоретичні засади правової автономності виконавчої влади. Його розробки щодо адміністративного акту, законності дій адміністрації та субординації правовідносин стали основою для побудови системи, що поєднує нормативну чіткість із юридичною автономністю. Ці принципи вплинули не лише на німецьку модель, а й на правопорядки Австрії, Франції, Японії та України. Адміністративна система Німеччини вирізняється трирівневою структурою судового контролю, що забезпечує законність дій виконавчих органів. Стабільність державної служби посилює тяглість адміністративної практики, а правова формалізація гарантує передбачуваність рішень. Німецький досвід відіграє вагомий роль у процесі універсалізації адміністративного права в межах Європейського Союзу.

6. З'ясовано, що сучасне адміністративне право України ґрунтується на парадигмі людиноцентричності, яка перетворює державу з владної структури на сервісну, орієнтовану на інтереси

громадянина. Такий підхід вимагає забезпечення не лише формальних гарантій, а й реальних механізмів захисту прав особи. Це відображається в спрощенні, передбачуваності та відкритості адміністративних процедур. У публічному адмініструванні особа розглядається як повноправний учасник правовідносин. Зазначена концепція визначає функціональні вимоги до всіх рівнів адміністративно-правового регулювання. Таким чином, відбувається переосмислення природи публічної влади як партнерської, а не ієрархічної.

7. Розкрито, що в українській доктрині адміністративного права формується нове розуміння виконавчо-розпорядчої діяльності як публічного сервісу, а не інструменту владного примусу. Концепція Ю. Битяка спрямована на прозорість дій органів публічного адміністрування, дотримання процедурної справедливості та обов'язковість законних повноважень. Адміністративне судочинство в його баченні виступає як гарант балансу між державою і громадянином. Така модель сприяє зменшенню конфліктності адміністративної діяльності. У центрі взаємодії постає партнерство, а не підпорядкування. Це дозволяє гармонізувати публічні та приватні інтереси в межах адміністративного регулювання.

8. Схарактеризовано, що публічний інтерес виступає методологічною основою сучасного адміністративного права, яка визначає його зміст і цілі. За Р. Мельником, публічний інтерес уособлює суспільно значущі цінності – екологічні, соціальні, безпекові – що вимагають легітимного втручання публічної влади. Водночас він обмежує державу у зловживанні повноваженнями. Його правове закріплення реалізується через обов'язковість процедур, прозорість, підзвітність і обґрунтованість дій. Завдяки цьому адміністративне право виконує функцію балансу між свободою особи та інтересами суспільства. Публічний інтерес у цьому контексті стає запобіжником адміністративного свавілля.

9. Зроблено висновок, що функціональне триединство публічного адміністрування – адміністративні послуги, підзаконні акти та виконавчі дії – дозволяє структурувати зміст адміністративного права як галузі. Доктрина В. Галунька визначає це як основу системності галузі, яка втрачає суто формальний характер. Чітке розмежування сфер нормативного впливу забезпечує логіку в організації державної влади. Публічне адміністрування постає як складний

механізм упорядкування взаємодії влади з особою. Унаслідок цього право отримує інструментальну зрозумілість. Водночас суб'єкти публічного адміністрування діють на основі прозорих алгоритмів.

10. Запропоновано підхід до системної кодифікації адміністративного законодавства, що забезпечить архітектуру галузі на основі єдиного «Адміністративного кодексу». Така концепція уникає фрагментарності нормативної бази й усуває дублювання між різними законами. Підґрунтям для кодифікації є існуючі закони про адміністративні послуги, процедуру, судочинство, проступки. Згідно з підходом В. Галуцька, кожен інститут отримує логічне місце в межах єдиної правової системи. Це сприяє доступності правового поля для громадянина. Посадовці, у свою чергу, діють у рамках визначених меж повноважень.

11. Актуалізовано, що адміністративна процедура є ключовим елементом публічного адміністрування, нормативно закріпленим у Законі України «Про адміністративну процедуру». Вона формалізує алгоритм дій органу у взаєминах з особою – від подання заяви до вирішення справи. Процедура виступає засобом реалізації принципів належного врядування – пропорційності, обґрунтованості, прозорості. Це створює середовище правової визначеності, що забезпечує прогнозованість взаємодії. Вона легітимізує адміністративну діяльність у щоденній практиці. Процедура стає носієм публічного інтересу в адміністративному регулюванні.

12. Доведено, що важливою характеристикою адміністративного права є впровадження контрольних стандартів та відповідальності, зокрема у сферах фінансів, майна, податків. Стандарти – ефективність, об'єктивність, правова визначеність – слугують базою самоорганізації адміністративної діяльності. Їх дотримання забезпечує результативність процедур і усунення дублювання повноважень. Т. Ремесник і М. Єщенко наголошують, що контрольні інструменти підвищують якість рішень. Застосування стандартів сприяє зростанню довіри до органів публічного адміністрування. Контрольна функція постає як складова належного врядування.

13. Вдосконалено модель публічного адміністрування в умовах повномасштабної війни, яка трансформувала діяльність адміністративних органів у сферу забезпечення життєвих прав. Вона набула орієнтації на безперервність соціальних, медичних і гуманітарних

послуг, особливо щодо вразливих груп. Організовано канали правової допомоги, що функціонують у правовому режимі воєнного стану. Цивільна сфера публічного адміністрування поєднується з військовими та надзвичайними механізмами. Зростає гуманітарна відповідальність органів влади за життя і гідність людини. Війна актуалізувала еволюцію адміністративних функцій у бік захисту.

14. Отримала подальшого розвитку інституційна логіка нормативно-правового регулювання публічного адміністрування в оборонній сфері. Це відбувається через закріплення блокпостів, комендантської години, мобілізаційних центрів і цифрових сервісів як правових інструментів. Відповідні процедури діють у рамках спеціального законодавства та рішень військових адміністрацій. Регламентація адміністративної поведінки забезпечує правову визначеність у надзвичайних умовах. Особлива роль належить балансу між безпекою та правами людини. Адміністративне право набуває рис гнучкої й адаптивної системи реагування.

15. З'ясовано, що поліцентрична модель публічного адміністрування обороною України базується на партнерстві держави, громадянського суспільства, волонтерів і місцевого самоврядування. Учасники процесу взаємодіють децентралізовано, але в межах єдиної оборонної політики. Це дозволяє компенсувати функціональні обмеження інституцій центральної влади. Координація ініціатив на місцях забезпечує оперативність і мобілізаційний ресурс. Громадянське суспільство перестає бути об'єктом впливу, а стає повноправним суб'єктом публічного адміністрування. У результаті формується нова парадигма безпеки як спільного обов'язку.

ВИСНОВКИ

1. Виявлено та узагальнено, що, глибині засади сучасного адміністративного права почали формуватися та утверджуватися в римській моделі публічного врядування, яка вперше поєднала легітимну владу з правовим захистом особи. Римляни створили систему, де громадянин і держава перебували у взаємозалежних правовідносинах. Сформована структура *magistratus* на основі виборності, строковості та колегіальності стала фундаментом демократичного адміністрування. Вперше було впроваджено принцип підзвітності посадових осіб перед громадою та верховенства закону над волею посадовця. Римська правова система чітко розрізняла публічну й приватну сфери, гарантувала автономію особистості та передбачуваність дій держави. Участь народу в ухваленні законів забезпечувала легітимність адміністративних рішень. Кодифікація правил публічної служби запровадила сучасні етичні та кар'єрні стандарти. Провінційна система Риму втілила ідеї децентралізації та субсидіарності. Закон поставав не тільки як інструмент примусу, а як засіб гармонізації публічного інтересу та свободи громадянина. Римське адміністрування стало джерелом правової моделі публічної влади.

2. Доведено, що витoki сучасного адміністративного права України та країн учасниць Європейського Союзу значною мірою сягають у правові й управлінські традиції середньовічної Європи. Звичайне право стало джерелом легітимності владних повноважень і сприяло формуванню первинних адміністративних норм. Феодальні моделі делегування влади, персоніфіковане управління та ієрархічна структура відобразилися в сучасній системі публічної служби. Канонічне право, зі своєю впорядкованою вертикаллю, дисципліною та процедурністю, послужило зразком для організації світської адміністрації. Судові практики церков і світських феодалів заклали засади адміністративного процесу та юрисдикційного розмежування. Розвинене міське самоврядування, зокрема на основі магдебурзького права, започаткувало інститути місцевої влади, виборності та правосуб'єктності громад. Багаторівнева структура Священної Римської імперії сприяла становленню принципів децентралізації та субсидіарності. Поширення римської концепції публічної служби в німецьких князівствах сприяло доктринальному осмисленню

суспільного блага як мети врядування. Середньовічна Франція започаткувала централізовану адміністративну модель, що заклала основу для професійної бюрократії. Середньовічна Англія сформувала традицію судового контролю над адміністрацією, яка еволюціонувала в концепт верховенства права.

3. Доведено, що у Франція кінця XVIII початку XIX було заклала підтверджено адміністративного права як самостійної галузі права й науки, що ґрунтується на законності, субординації, пріоритеті публічного інтересу та етичній відповідальності адміністратора. Саме у Франції було сформовано інститути адміністративної автономії, централізованої державної служби, підзвітності та адміністративного судочинства. Французька модель поєднує юридичну дисципліну з морально-просвітницькою функцією адміністратора, що утвердило гуманістичний характер публічного врядування. Завдяки доктрині Ш.-Ж. Боннена та наполеонівському законодавству Франція трансформувала адміністрування з технічної діяльності на інтелектуальну й нормативну сферу. У Німеччині адміністративне право виникло як еволюція поліцейського права в межах ранньої бюрократичної держави та стало результатом переходу до правової моделі під впливом буржуазних революцій. Пруське законодавство і глибокий теоретичний аналіз стали основою систематизації німецької адміністративної науки. Адміністративне право в Німеччині закріпилось як кодифікована й концептуально завершена галузь права європейського зразка. Англія та США демонструють відмінну традицію, у якій адміністративний процес формувався судовим шляхом без виокремлення в окрему галузь. У XIX столітті основним інструментом контролю над публічною владою в Англії став інститут судового перегляду. У США, базуючись на принципі прецеденту, адміністративна юриспруденція зосередилася на судовій оцінці допустимості державного втручання, особливо у сфері економічного регулювання. Незважаючи на високий рівень розвитку публічного адміністрування, в обох країнах адміністративне право досі залишається в межах конституційного (державного) права, що принципово відрізняє англосаксонську систему від кодифікованої романо-германської моделі.

4. Зроблено висновок, що розвиток адміністративного права в Західній Європі впродовж XX століття, особливо після завершення

Другої світової війни, супроводжувався глибокими трансформаціями його функціонального призначення, змісту та інституційного оформлення. Адміністративне право перестало бути інструментом лише поліцейського контролю й перетворилося на ключовий механізм реалізації соціальної політики держави добробуту. У цьому контексті спостерігається значне розширення сфер правового регулювання – від охорони здоров'я до екології та ринку. Зросла роль дискреційних повноважень, однак разом із цим запроваджено ефективні процедурні гарантії законності та обґрунтованості адміністративних рішень. Вагомий вплив на європейську правову архітектуру справили французька централізована модель та німецька модель соціальної правової держави. У країнах континенту інтенсивно кодифікувалося адміністративно-процедурне законодавство, що забезпечувало правову визначеність і процесуальну справедливість. Особливого значення набули підгалузі адміністративного права – господарське, муніципальне, соціальне, екологічне – як відповідь на нові виклики публічного управління. Водночас європейська інтеграція вивела адміністративне право за межі національних правопорядків, утвердивши наддержавні принципи й регуляторні інститути. Європейське адміністративне право стало платформою для гармонізації національних систем на основі спільних цінностей. Адміністративне право у ХХ столітті постало як адаптивна й концептуально збагачена система правового впорядкування публічної влади.

5. Адміністративне право радянської імперії сформувалося як знаряддя репресій, а не як механізм правового врядування чи захисту прав людини. Його нормативна основа підпорядковувалася виключно інтересам централізованої влади, не визнаючи ані правової автономії, ані юридичної визначеності. Громадянин не розглядався як суб'єкт публічного права, а зводився до об'єкта державного адміністрування, позбавленого будь-якої участі в прийнятті рішень. Сама структура адміністративної вертикалі будувалася на приматі ієрархії та виключенні будь-яких демократичних форм впливу з боку суспільства. У країні російських більшовиків не існувало незалежної адміністративної юстиції: судові органи були лише ланкою репресивного апарату. Всі форми контролю за виконавчою владою зводилися до формального підпорядкування вищим інстанціям, що унеможливило ефективний правовий захист. Процедурні норми

були фрагментарними, закріпленими в підзаконних актах, що спричиняло правову невизначеність і системне свавілля. Основою правової доктрини залишалася ідеологема «єдиного державного права», яка унеможлиблювала розвиток адміністративного права як самостійної галузі. В українських землях під окупацією російських більшовиків публічне адміністрування не мало жодної децентралізованої складової – місцеве самоврядування було повністю придушене. Повна відсутність розмежування між публічною та приватною сферою правового регулювання призводила до знищення особистої автономії. Така модель виключала існування правової держави в будь-якій формі та остаточно дискредитувала саму ідею права як гарантії гідності й свободи людини

6. Доведено, що сфері уніфікаційних процесів адміністративного права в країнах Західної Європи у ХХ столітті, слід зазначити, що вони охопили як інституційну, так і нормативно-правову площину. Основним чинником цього процесу стала європейська інтеграція, що сприяла зближенню правових систем і формуванню спільного адміністративного простору. Уніфікація охопила регламентацію матеріальних норм, адміністративних процедур і процедурних гарантій. Значну роль у цьому процесі відіграли наднаціональні інституції, зокрема Європейський Союз та Рада Європи. Особливу увагу було приділено забезпеченню стандартів прозорості, підзвітності, ефективності та справедливості в діяльності публічної адміністрації. Важливою складовою уніфікації стало розширення поняття публічної адміністрації та закріплення функціонального підходу до визначення її суб'єктного складу. Стандарти належного врядування лягли в основу професійної трансформації публічної служби. Сформовано загальноєвропейські принципи проходження служби, що включають добросовісність, неупередженість і професіоналізм. Водночас уніфікація адміністративної відповідальності передбачала зближення підходів до правопорушення, санкцій та гарантій захисту особи. У межах європейської правової традиції адміністративне оскарження було визнано важливою гарантією захисту прав громадян. Закріплення попереднього адміністративного провадження перед судовим зверненням сприяло ефективнішому врегулюванню спорів.

7. Зроблено висновок, що трансформація адміністративного права в Європі відбувається в умовах взаємодії глобалізаційних і універсалізаційних процесів, які зумовлюють глибокі зміни у змісті публічного адміністрування. Сучасне право дедалі частіше виконує функцію інструмента глобального порядку, втрачаючи при цьому культурну специфіку та політичну автономність. У відповідь на це постає потреба у новій якості державного управління, яка поєднує правову визначеність, прозорість і цифрову чутливість. Формування Європейського адміністративного простору засвідчило, що гармонізація інституцій і процедур не обов'язково вимагає уніфікації, а ґрунтується на принципі правової сумісності. Концепція ЄАП, започаткована Програмою SIGMA, стала ефективною моделлю поступового зближення правових систем із збереженням національної ідентичності. Провідну роль у формуванні єдиної правової площини відіграє Суд Європейського Союзу, чії рішення, хоч і не є прецедентами у формальному сенсі, фактично створюють загальноєвропейські адміністративно-правові стандарти. Це особливо помітно у таких сферах, як цифрові права, охорона довкілля та трудові відносини. Франція і Німеччина, як держави-джерела континентальної доктрини, продовжують задавати теоретичні й практичні орієнтири для європейського адміністрування. Французька модель базується на публічному інтересі, преторіальному праві та гарантованому доступі до судового захисту, тоді як німецька – на юридичній формалізації, трирівневій судовій системі та стабільному чиновництві. Збереження цього балансу між універсальними стандартами та локальними традиціями забезпечує стійкість правової інтеграції в ЄС.

8. Доведено, що сучасне адміністративне право України набуло нової якості, ґрунтуючись на парадигмі людиноцентричності та партнерської моделі публічної влади. Публічне адміністрування перестало бути інструментом владного тиску, натомість виконує функцію адміністративно-правового сервісу. У центр адміністративно-правових відносин поставлено особу (громадянина) як активного й рівноправного учасника. Формуються нові підходи до нормативно-правового регулювання – через прозорі адміністративні процедури, передбачувані дії та підзвітність адміністративних органів. Публічний інтерес стає методологічним орієнтиром, який балансує права громадян і потреби суспільства. Запровадження чіткого

функціонального триєдинства – послуги, акти, дії – забезпечує системність галузі адміністративного права. Кодифікація адміністративного законодавства виступає передумовою правової ясності для всіх суб'єктів. Адміністративна процедура інституціоналізується як носій належного врядування. Посилення стандартів контролю зміцнює ефективність і довіру до органів влади. В умовах російсько-української війни відбувається адаптація адміністративних функцій до нових викликів. Формується поліцентрична оборонна модель, в основі якої – співучасть держави й громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В.Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–16. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Averianov11.pdf.
2. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. Є. Користін та ін. ; за ред. О. В. Кузьменко. Київ. Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
3. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 543 с.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Адміністративне право України: академічний курс: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів: у 2 т.]. [Авер'янов В. Б., Битяк Ю. П., Зуй В. В. та ін.]; голова ред. кол. В. Б. Авер'янов. Київ. Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. С. 39–40.
6. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) [текст] навч. посіб. В. Кузьменко, Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак. Київ. «Центр учбової літератури», 2015. 232 с.
7. Андрусяк Т.Г. Теорія держави і права. Львів, 1997. 198 с.
8. Астахов Д. І. Дослідження кодифікації адміністративно-процедурного законодавства у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині: етапи, специфіка, тенденції. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 2. С. 132-137.
9. Бандура С. О. Адміністративно-правові засади адміністративного права України та країн-учасниць ЄС (Греції, Болгарії, Іспанії, Румунії). Порівняльно-правовий аналіз : монографія / НДІ публ. права. Херсон : Гельветика, 2019. 155 с.
10. Бевзенко В. Адміністративне право: забута спадщина й невичені уроки. В. Бевзенко. *Юридичний вісник України*. 2019. № 30. С. 5. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/administratyvne-pravo-zabuta-spadshhyna-j-nevyvcheni-uroky-z-istoriyi-natsionalnoyi-administratyvno-pravovoyi-dumky/>

11. Бедрій М. М. Сучасні підходи до визначення поняття правового звичаю. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. №1. С. 16. URL: https://www.academia.edu/122312282/Modern_approaches_to_defining_the_concept_of_legal_custom
12. Бедрій М. Судові механізми в історичних типах українського звичаєвого права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. № 855. Львів, 2016. С. 301–310.
13. Бень Я. В. Щодо утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 2(8). С. 137–146. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-137-146](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-137-146).
14. Берман Г. Д. Право і революція. Формування західної традиції права / Г. Д. Берман ; пер. з англ. Т. Р. Бенько, Н. Соколовська ; наук. ред. Н. В. Толкачова. Київ : IRIS, 2001. 651 с. ISBN 5-7707-8960-X. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/1419684>
15. Битяк Ю. П., Лученко Д. В. Доктрина адміністративного права України: еволюція та перспективи подальшого розвитку. Право України. 2021. № 10. С. 44–59.
16. Білостоцький С. Застосування норм звичаєвого права в міських судах XVI – XVIII ст. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф (30-31 травня 2008 р.). Острог, 2008. С. 22–26.
17. Білоус Н.О. Магдебурзьке право. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Magdeburzke_pravo
18. Бойко Б.В. Публічне адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації: генеза доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання в Україні в 2014–2024 рр. Серія Право. 2024. Вип. 85, ч. 2. С. 248. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.36>
19. Бойко І., Соловійова О. Вплив ідеї людиноцентризму на зміст адміністративного права. International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy. 2023. Vol. 2, no. 1. P. 1–12. DOI: 10.46299/j.isjpp.20230201.01
20. Борисова В. І., Баранова Л. М., Домашенко М. В. та ін. Основи римського приватного права: Підручник / За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с. ISBN 978-966-458-019-6. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Rimskpravo.pdf.

21. Бородін І. Еволюція адміністративного права України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2016. Sv. 3, Vyd. 2. С. 121-125.
22. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf
23. Буник В. Універсалізація: суть і головні ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 210-219
24. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Форум права*. 2010. №4. С.121–126.
25. Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
26. Вілкова Н. Г. Договірне право в міжнародному обігу. Київ: Стаут. 2004, 510 с.
27. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32782/392234>.
28. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія. за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. Київ. Вид-во НАДУ, 2007. 680 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Vojtovich.pdf>
29. Воронкова В. Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою. 2028. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpvgvzdia/2008_35/pdf_35/VISNIK_35_2.pdf
30. Галуцько В. В., Лазарев А. А., Глобенко І. О., Галуцько В. В. Предмет адміністративного права України: концепт вузького розуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-15>.
31. Галуцько В. Сучасна галузь адміністративного права України як довершена система правової демократичної держави. *Академія адміністративно-правових наук*. 2025. URL: <https://sciencespace.com.ua/галузь-адміністративного-права/>
32. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила2. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

33. Галуцько В.В. Закони України, які є основними джерелами адміністративного права України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті д.ю.н., професора, заслуженого працівника народної освіти України В. К. Матвійчука (Київ, 22 листопада 2024 року) / упоряд. П. А. Воробей. Київ: ДП «Експрес-об'ява», 2024. С. 45–49. DOI: 10.51587/9786-1773-89339-2024-18.

34. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова ; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Гринь Д.С., 2015. 272 с.

35. Глушченко Н.В. Сучасні проблеми адміністративного права. Правові горизонти. 2021. Т. 14, № 2. С. 124-128.

36. Голосніченко Іван Пантелійович – Великий вчений в галузі адміністративного права України. Академія адміністративно-правових наук. 2025. URL: <https://www.sciencespace.com.ua/ivan-pantelejovych-golosnichenko-velykuj-uchenyj-v-galuzi-administratyvnogo-prava/>

37. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посібник. Київ : К.І.С., 2006. 300 с.

38. Гришина Н. В. Історичні та соціальні передумови виникнення адміністративного права. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 91–93.

39. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. А. В. Грубінко. Тернопіль, 2010. 392 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>

40. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право: навчальний посібник. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/3331/1/2019-Posibnuk%20%D0%90.%20Hrubinko%202019.pdf>

41. Гусарєв, С.Д., Антошкіна, В.К., Сердюк, О.О. та ін. Історія держави і права: підручник. Донецьк: Юго-Восток. 2014. 357 с.

42. Дзіковський М. Р. Правові основи організації та діяльності австрійського Адміністративного Трибуналу (1875–1918 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії/ 081 Право/ Львівський

національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 254 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100969>

43. Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: 2024. 186 с. URL: <https://kingu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/Посібник-ІДПЗК.pdf>

44. Етатизм. 2024. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Етатизм>.

45. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія; Рада Європи від 15.10.1985. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_036

46. Єлістратов А. І. Адміністративне право: Лекції / ред. та упоряд. В. В. Галуцько, С. В. Діденко. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2007. 68 с.

47. Жовтобрюх М. М. Звичаєве право: сутність, генеза, чинність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2002. 197 с.

48. Забзалюк Д. Ключієське право як головний чинник Папської реформації Х–ХІ ст. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників ІІІ-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 8 грудня 2017 р.). Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2017. С. 69–72.

49. Забзалюк Д. Ключієські реформи Х–ХІ ст. та їх вплив на формування політико-правової доктрини католицької церкви. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Серія «Юридична». Київ, 2013. Вип. 4 (89). С. 229–235 с. 230.

50. Заболотний Н. Віктор Янукович | 2010–2014. Центр спільних дій. 2021. URL: <https://centreua.org/parliamentary-republic/viktor-yanukovich-2010-2014/>

51. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kopieichykov_Volodymyr/Zahalna_teoriia_derzhavy_i_prava/

52. Загальна теорія права / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2016. 392 с.

53. Задорожний Ю. А. Зародження та формування юридичної освіти в країнах Західної Європи. Ю. А. Задорожний. Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти : зб. матеріалів наук.- метод. конф., жовт. 2008 р. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол.: В. Ф. Опришко (голова) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2008. С. 127–131.

Присвячено 15-річчю юридичного факультету. <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/16610>

54. Заросило В. О., Заросило В. В., Євчук Т. В. Сучасний стан розвитку міжнародного та національного права у зв'язку з процесами глобалізації. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2024. Вип. 2 (30). С. 16–22. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-2\(30\)-16-22](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-2(30)-16-22).

55. Заросило В. О. Шляхи розвитку адміністративного права та інших галузей права в Україні. Право. Серія: Економіка і право. 2014. Вип. 25. С. 161–165.

56. Іванишин В. А., Волкова О. О., Горлова Г. М. та ін. Нариси історії розвитку земельних відносин, землеустрою, кадастру в країнах різних континентів : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 236 с. URL: <https://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/22375/>

57. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/IVDP_Demidenko_2009.pdf.

58. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя) : підручник Я. В. Попенко, В. Д. Гапотій, Є. О. Кубійда. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 603 с.

59. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків : Майдан, 2020. 618 с

60. Історія українського права. за ред. І. А. Безклубого. Київ: Грамота, 2010. 36 с.

61. Канонічне право: підручник. В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко, М. В. Лубська, А. І. Яковенко ; за ред. В. І. Лубського ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Центр учб. л-ри, 2012. 571 с

62. Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. 552 с. + 16 іл. (Львівські історичні праці. Дослідження. Вип. 5). ISBN 978-966-02-6501-1. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kapral_Myron/Liudy_korporatsii_Lvivskiyi_shevskiyi_tsekh_u_XVII-XVIII_st.pdf

63. Карабін Т. О. Проблеми визначення суб'єктного складу публічної адміністрації. Т. О. Карабін. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3. С. 164–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_37
64. Клещенко Н. О. Уніфікація законодавства: теоретико-прикладні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Клещенко Наталія Олександрівна ; наук. кер. Оніщенко Н. М. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2020. 206 с Державний реєстр. № 0420U101402. URL: <https://textbook.com.ua/catalog/disertatsiyi/0420U101402>
65. Клещенко Н. О. Уніфікація та гармонізація законодавства: порівняльно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/5>.
66. Коваленко О. Цехи Полтавського полку першої чверті XVIII ст. Історія та культура Полтавщини: зб. наук. праць. Полтава: Інститут керамології – відділення ІН НАН України, 2012. С. 65–72. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/40552/06-Kovalenko.pdf?sequence=1>
67. Ковбас І. В. Адміністративна процедура: теорія, сучасний стан законодавчого забезпечення, перспективи розвитку. 2024. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9381/19611-1?inline=1>
68. Кожухар О. В. Особливості впливу глобалізаційних процесів на правові системи сучасного світу. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2024. № 4. С. 5–12. DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.01.
69. Колодяжна В. В. Історія формування та сучасний стан розвитку романо-германської правової сім'ї. В. В. Колодяжна. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична : зб. наук. пр. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2013. Вип. 1. С. 46–53. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/2491>.
70. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Стандартизація європейських практик в адміністративному праві України. Ампаро. 2022. № 2. С. 152–159.
71. Колпаков В. К. Адміністративне судочинство: співвідношення з адміністративним процесом і предметом адміністративного права. Право України. 2018. № 2. С. 26-38.
72. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття і види. Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 102–104.

73. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. Випуск 48. С. 245–261. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230407607.pdf>
74. Кононенко Ю. С. Предмет радянського адміністративного права. Погляд із сьогодення. Університетські наукові записки. 2005. № 1-2. С. 172-176
75. Конституційне право України : підручник. Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін. за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків. Право, 2021. 592 с.
76. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика : колективна монографія. Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака, Т. Коломоєць, В. Клиничук та ін. ; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2022. 986 с. ISBN 978-9934-26-233-3. DOI: 10.30525/978-9934-26-233-3. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43361/1/A_Nashynets-Naumova_Monog_2022_FPMV.pdf.
77. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ : Алерта, 2015. 416 с.
78. Кормич Б. А. Глобалізація адміністративного права та митне законодавство. Б. А. Кормич. Lex portus. 2017. № 5. С. 17–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2017_5_5.
79. Корчинський О. Розвиток адміністративної юстиції в контексті судової реформи України. Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». 2018. № 906. С.234-142.
80. Кравець М. О. Тенденції розвитку адміністративного права в Україні у світлі глобалізаційних процесів. М. О. Кравець. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 9. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/38>.
81. Кузьминець О. В., Дурнов Є. С., Сокур Ю. В. Історія держави та права зарубіжних країн (схеми, коментарі, термінологічний словник) : навч. посіб. Київ, 2012. URL: <https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>
82. Кунєв Ю. Д. Адміністративне право: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. Юридичний науковий електронний журнал : електронне наукове фахове видання. 2021. № 9. С. 161–166. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/59625>

83. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: автореф. дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ: НАВСУ, 2004. 36 с.
84. Литвин І. Сутність системи суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 5. С. 63–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_5_13.
85. Лісова К. С. Звичаєве право: курс лекцій. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 94 с. Бібліогр.: с. 87–93. ISBN 978-617-02-0104-1.
86. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2007. 412 с.
87. Лученко Д. В. Європейські стандарти у сфері оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Lex portus. 2017. № 5. С. 51–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2017_5_8.
88. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. В. С. Макарчук. 4-те вид., допов. Київ : Атіка, 2004. 616 с.
89. Малишев Б. В. Прецедентне право Англії: теоретичні аспекти. Наукові записки НаУКМА. 2001. Т. 19. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 232–238. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10700>
90. Мануїлова К. В. Децентралізація публічної влади у Франції за правління Каролінгів (VIII–X ст.). Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2015/6/27.pdf>
91. Марченко А. А. Історико-правовий екскурс генезису прецедентного права. Наука і правохорона. 2013. № 3. С. 267–275. URL: https://naukaipravooorona.com/journal/ukr/2013_3/44.pdf
92. Мельник Р. Предмет адміністративного права. Право України. 2018. № 3. С. 159–182.
93. Мельник Р. С. Новий погляд на «вічну» проблему: предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Харків: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 33–53.
94. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с. ISBN 978-966-2310-10-8.
95. Мельниченко О.В. Звичаєве право. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2008. 96 с.

96. Миколенко О. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні: навчальний посібник. Харків: Одиссей, 2010. 368 с.
97. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2001. 224 с
98. Міхеєв Мих. В., Міхеєв Мик. В. Окремі аспекти правового регулювання адміністративних процедур в Україні та Європейському Союзі. Юридичний науковий електронний журнал. № 5. 2021. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2021/44.pdf.
99. Омельченко І. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчально-методичний посібник/ Ірина Омельченко, Олег Сорокін, Валентин Череватий,; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Київ. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 2000. 132 с.
100. Онищенко О. Віхи історичного шляху. Вісник НАН України. 2009. № 1. С. 3–15. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=4542>
101. Організація економічного співробітництва та розвитку. Міністерство закордонних справ України : офіційний вебсайт. 28 червня 2023. URL: <https://mfa.gov.ua/news/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku>
102. Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.]. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
103. Панасюк Р. П. Камералістика в системі регулювання господарських правовідносин. Р. П. Панасюк Часопис Київського університету права. 2017. № 1. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2017_1_24.
104. Панасюк Р. П. Наукові аспекти розвитку адміністративного права. Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. С. 73–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupn_2017_1_14
105. Панкевич О. З. *Державне право зарубіжних держав: підручник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2751/1/державне%20право%20панкевич.pdf>
106. Пахомов М. Радянське адміністративне право: загальна частина. Підручник. Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. Академії адміністративно правових наук. 2025. URL:

<https://www.ssaals.com.ua/pravo/pakhomov-ivan-mykytovych-velykyu-ukrainskyu-vchenyy-u-haluzi-administratyvnoho-prava/9909/>

107. Педько Ю.С. Щодо розуміння адміністративного процесу. Актуальні проблеми держави та права. Збірник наукових праць. Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 35. С. 99–103

108. Писаренко Н. Б. Система адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2 [відп. за вип. Н. Б. Писаренко]. Харків. Обсервіг, 2018. С. 107–126.

109. Писаренко Н.Б. Історія розвитку адміністративної юстиції в Україні / Н.Б. Писаренко. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків. : Право, 2002. Вип. 4. С. 104-112.

110. Підопригора О. А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. С. 22.

111. Попович З., Белова О. Співіснування ринкових, планових і адміністративних механізмів господарювання в економічній системі СРСР / З. Попович, О. Белова. Спільне. Журнал соціальної критики. 2016. URL:<https://commons.com.ua/ru/spivisnuvannya-rinkovih-planovih-i-administrativnih-mehanizmiv-gospodaryuvannya-v-ekonomichnij-sistemi-srsr/>

112. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Гриценка; упоряд. О. В. Кресін, І. М. Ситар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 620 с. ISBN 978-611-511-097-1. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/984/1/komp_chyt2012.pdf

113. Поштаренко О. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. О. Поштаренко. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С. 174–179. Видавництво: ТОВ «Гарантія». URL: <https://library.ztu.edu.ua/>

114. Право Європейського Союзу: Мультимедійний навчальний посібник, Київ. НАВС. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec1.html>

115. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / І. Б. Усенко, В. Д. Бабкін, І. В. Музика, Т. І. Бондарук, О. О. Самойленко; за ред. І. Б. Усенка ; НАН України, Ін-т держави і права ім.

В. М. Корецького. Київ: Наукова думка, 2006. 280 с. (Проект «Наукова книга»). Бібліогр.: с. 255–279. ISBN 966-00-0423-0.

116. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2023. № 15. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>.

117. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 19. Ст. 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX>.

118. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 (у редакції від 23 вересня 2023 р.). Законодавство України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text>.

119. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. Верховна Рада України. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.

120. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

121. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

122. Пухтецька А. А. Поняття та принципи європейського адміністративного права. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 79–80. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2289>

123. Пухтецька А. А. Формування глобального адміністративного права. А. А. Пухтецька. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 117–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_29.

124. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 9-те вид., зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

125. Радішевська О. Р. Візія модернізації адміністративного права України в контексті європеїзації: погляд у майбутнє. Право і

суспільство. 2020. № 2, ч. 2. С. 209–215. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29332>

126. Радишевська О. Р. Вплив процесу глобалізації на національне адміністративне право: міжнародно-правовий дискурс. Молодий вчений. 2019. № 4. С. 126–130. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.22.

127. Радянський період розвитку адміністративно-правової науки. Stud.com.ua. 2025. URL: https://stud.com.ua/79888/pravo/radyanskiy_period_rozvitku_administrativno_pravovoyi_nauki

128. Ремесник Т. С., Єщенко М. Г. Сучасні проблеми адміністративного права в Україні. Право та державне управління. 2019. № 1 (34). С. 61–64.

129. Реформа адміністративної юстиції у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії. Cyfrowa Przestrzeń Lokalnej Samorządności. 2022. № 2. DOI: 10.15804/CPLS.20222.02. ISSN 2720-6998. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/cpls/2/cpls202.pdf>

130. Решота В. В. Англосаксонська модель адміністративної юстиції. Університетські наукові записки. 2006. № 1. С. 208–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_1_36

131. Рибченко С. О. Правові норми та джерела адміністративного права в Давній Греції. Соціально-економічні та правові студії. 2024. № 2. С. 59–64. DOI: 10.32751/2617-5967-2024-02-08.

132. Рибченко С. О. Становлення адміністративного права в країнах Європи в епоху Середньовіччя. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право. 2024. Вип. 41. С. 69-79. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.10>.

133. Рибченко С. О. Адміністративне право України: сучасні виклики та перспективи розвитку. Соціальне право. 2024. № 1. С. 97-104. DOI: 10.32751/2617-5967-2024-01-12.

134. Рябошапко Л. Політичний вимір державотворення: конституційний аспект. Європейські політичні та правові діалоги. 2008. № 3. С. 47–56.

135. Слинько Д. В. Процесуалізація права у Франції та Німеччині в епоху середньовіччя. Law and Safety. 2018. № 2. УДК 340.15. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/7.pdf

136. Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. М. І. Смокович.

Публічне право. 2021. № 1. С. 48–54. DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.8>.

137. Смокович М. І. Адміністративне судочинство як фактор глобалізації захисту прав людини. М. І. Смокович. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2012. № 2. С. 65–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_2_15.

138. Соколова Т. А. Особливості проходження державної служби в розвинених країнах. Механізми державного управління. 2011. № 3. С. 87–92. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2011/24.pdf

139. Соловей Н. Становлення та розвиток адміністративного права в країнах Західної Європи та Україні. Молодий вчений. 2020. № 12 (88). С. 215–219. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-43>

140. Соломаха А. Г. Сучасні тенденції розвитку науки адміністративного права. Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 278–283. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34705/44-Solomaha.pdf?sequence=1>

141. Стеценко С.Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. Публічне право. 2016. № 1(21). С. 20–26.

142. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник. М. М. Страхов ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук України. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Вид. Дім "Ін Юре", 2003. 584 с.

143. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с.

144. Сучасні проблеми адміністративного права та процесу : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків, 2017. 295 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2101>

145. Сущенко Д. В. Адміністративні процедури в Україні та країнах Європи: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 17 с.

146. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

147. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ: Правова єдність : Алерта, 2014. 524 с.

148. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Київський

національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 461 арк. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

149. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн: плани семінарських занять, рекомендована література та методичні вказівки для студентів юридичного факультету. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. 56 с.

150. Толкачова Н. Звичаєве право України: особливості розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. Вип. 85. С. 105–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_85_29.

151. Турчак О. В. Взаємодія канонічного та публічного права Середньовічної доби: політико-правовий вимір. Правова система: теорія і практика. Південноукраїнський правничий часопис. С. 162–163.

152. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право. Київ: Атіка, 2005. 544 с.

153. Фундаментальні проблеми юриспруденції. зб. наук. праць / [упоряд. М. В. Савчин, М. В. Менджул]. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. 260 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16711/1/Юриспруденція%202.pdf>

154. Харитоновна О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків: Одиссей», 2002. – 592 с.

155. Хвостов В. М. Історія римського права. Київ: Видавництво «Основи», 1997. 368 с.

156. Хохуляк В. В. Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права XIX століття. В. В. Хохуляк. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1(1). С. 218–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1%281%29__57

157. Цуркаленко Ю. Джерела радянського адміністративного права як відображення тоталітарного режиму. 2018. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/23.pdf.

158. Шарль-Жан Боннен. Передмова. Принципи публічного адміністрування. Упорядники В. Галуцько, Р. Шишка. Париж: Renaudière, 1812. URL: https://books.google.be/books?id=_B1EAAAАсAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=true

159. Шевченко О. О. Звичаєве право України IX–XIX століть : монографія. Київ. 2012. 199 с.

160. Шевчук Ю. Сучасний стан публічного управління у сфері національної безпеки України: теоретичний аспект. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 3 (75). С. 111–115. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3\(75\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-16).

161. Школик А. Формування національної доктрини адміністративного права: історія, сучасний стан і перспективи // Право України. 2021. № 10. С. 60–72.

162. Школик А.М. Кодифікація законодавства про адміністративну процедуру як загальноєвропейська тенденція. Wroclawsko-Lwowskie zeszyty prawnicze. 2016. № 7. S. 153–166.

163. Шопіна І.М. Поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 133–136. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.25>

164. Щербина С. В. Цехове ремесло на території Північного Лівобережжя другої половини XVII – початку XVIII ст.: історіографія питання. Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. Київ – Глухів, 2013. Вип. 6. С. 199–203. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/74761>

165. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998–2004. Т. 6: Т – Я. 2004. 768 с. ISBN 966-7492-06-0. URL: <https://kup.edu.ua/doc/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.pdf>

166. Яворська О.С. Звичаєве право як соціальний регулятор цивільних відносин. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2013. Вип. 2. С. 129–137.

167. Якуба Ольга МIRONIVNA – перша вітчизняна вчена, доктор юридичних наук у галузі адміністративного права (1964 р.). Академія адміністративно-правових наук. 2024. URL: <https://sciencespace.com.ua/yakuba-olha-myronivna-persha-vitchyzniana-vchena-doktor-yurydychnykh-nauk/>

168. Acton, J. E. E. D. (1907) *The History of Freedom in Antiquity* // *The History of Freedom and Other Essays* / ed. by J. N. Figgis and R. V. Laurence. London: Macmillan, 2024 P. 1–29.

169. Alshamy Y., Coyne C.J., Goodman N.P., Wood G. Polycentric defense, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience against invasion.

Defence and Peace Economics. 2024. Volume 39, Issue 1. Pp. 36–58. DOI: <https://doi.org/10.1332/251569121X16795569226712>.

170. Anheier H. *Introducing Global Civil Society*. Global Civil Society: 2001 / ed. H. Anheier, M. Glasius, M. Kaldor, A. Giddens. Oxford: Oxford Univ. Press; Roma, 2001. P. 20.

171. Artemieff I. (1965) *The Soviet Economic System: A Legal Analysis*. – Oxford: Oxford University Press, 2024. 312 p.

172. Baudrillard, Jean. *La violence de la mondialisation*. *Le Monde diplomatique*. Novembre 2002. Page 18. URL: <https://www.monde-diplomatique.fr/2002/11/BAUDRILLARD/9608>.

173. Begg I., Draxler J., Mortensen J. *Is Social Europe Fit for Globalisation? A Study of the Social Impact of Globalisation in the European Union*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2008. 147 p. URL: <https://aei.pitt.edu/11747/1/1630.pdf>

174. Borden W. *Solon and Justice*. *Electrum Magazine*. 2020. URL: <https://electrummagazine.com/2020/08/solon-and-justice/>.

175. Çağlayan, R. (2021). *Ülkemizde idare hukuku dersinin kısa tarihçesi ve idare hukuku ders kitaplarının ilk örnekleri*. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(3), 329–379. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.979172>

176. Cameralism. *Wikipedia : the free encyclopedia*. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cameralism>

177. Cananea G. *The Common Core of European Administrative Laws: Retrospective and Prospective*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2023. 278 c. URL: https://www.cossalter.net/wp-content/uploads/2024/01/Cannanea_Common_Core.pdf

178. Christina Eckes, Raffaele D’Ambrosio. *Composite Administrative Procedures in the European Union*. ECB Legal Working Paper Series No 20. European Central Bank, Frankfurt am Main, November 2020. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scplps/ecb.lwp20~e8c2267154.en.pdf>.

179. Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999. *Official Journal of the European Union*, L 210, 31 July 2006, pp. 25–78

180. *Droit administratif général*. La Grande Bibliothèque du Droit (JurisPedia). URL : [https://www.lagbd.org/index.php?title=Droit_administratif_g%C3%A9n%C3%A9ral_\(fr\)](https://www.lagbd.org/index.php?title=Droit_administratif_g%C3%A9n%C3%A9ral_(fr))

181. Felix Uhlmann (ed.). *Codification of Administrative Law: A Comparative Study on the Sources of Administrative Law*. Bloomsbury Publishing, Hart Publishing, London, 2023. 448 p. ISBN: 9781509954926. URL: <https://www.bloomsburycollections.com/book/codification-of-administrative-law-a-comparative-study-on-the-sources-of-administrative-law>.
182. Gebauer, M., & Berner, F. (2019). Unification and harmonization of laws. In *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press. <https://opil.ouplaw.com/home/MPIL>
183. Gelter M. EU Company Law Harmonization Between Convergence and Varieties of Capitalism. In: Wells H. (ed.) *Research Handbook on the History of Corporation and Company Law*. Edward Elgar Publishing, 2018. Fordham Law Legal Studies Research Paper No. 2977500; ECGI Law Working Paper No. 355/2017. URL: <https://ssrn.com/abstract=2977500>.
184. Ginsburgs G., van den Berg G.P., Ajani G., Simons W.B. (Eds.). *Soviet Administrative Law: Theory and Policy*. Law in Eastern Europe, Vol. 40. Leiden: Brill | Nijhoff, 1989. 532 pp. ISBN: 978-90-04-63568-5. DOI: <https://brill.com/view/title/9093>
185. Goanta C., Siems M. What determines national convergence of EU law? Measuring the implementation of consumer sales law. *Legal Studies*. 2019. Vol. 39. No. 4. Pp. 714–734. DOI: <https://doi.org/10.1017/lst.2019.8>.
186. Goode, R., Kronke, H., & McKendrick, E. (2015). *Transnational Commercial Law: Text, Cases and Materials* (2nd ed.). Oxford University Press. ISBN 978-0-19-873544-1.
187. Hartley T. C. *The Foundations of European Union Law*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. ISBN: 9780199569946.
188. Harvey W. B. Lord Acton: A Reappraisal. *The Review of Politics*. 1975. Vol. 37, no. 2. P. 151–173.
189. Heirbaut D. Who Were the Makers of Customary Law in Medieval Europe? *The Legal History Review*. 2007. Vol. 75, no. 3. P. 257–274. DOI: <https://doi.org/10.1163/1571819077>
190. Hewart L. *The New Despotism*. London : Ernest Benn Limited, 1929. URL: <https://archive.org/details/LordHewart-TheNewDespotism1929>.
191. Justi, Johann Heinrich Gottlob von. *Staatswirthschaft oder Systematische Abhandlung aller Oekonomischen und Cameral-Wissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfodert werden*. 1. Theil. Leipzig: Breitkopf, 1755. LII, 535 S. Bayerische Staatsbibliothek. URN: urn:nbn:de:bvb:12-bsb10915750-4.

192. Kelsen H. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: J. Springer, 1925. 460 S. Internet Archive. 2024. URL: <https://archive.org/details/allgemeinestaats00kels>.
193. Kidd C. *Feudal Law: A Partially Neglected Theme in Post-medieval Political Thought?* *History of European Ideas*, 48(3). 2025. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2025.2494408>
194. Kuskowski, A. M. *The Time of Custom and the Medieval Myth of Ancient Customary Law*. The University of Chicago Press. 2025. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/727943>
195. Laloum T., Pontal J., Sarni J., Dupont-Gianvarc'h G. *Public & Administrative Law 2025 France: Trends and Developments*. Willkie Farr & Gallagher LLP. Chambers and Partners. April 15, 2025. URL: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/public-administrative-law-2025/france/trends-and-developments>
196. Law enforcement in Germany. Marshall Wiki. URL: https://marshall.fandom.com/wiki/Law_enforcement_in_Germany
197. Maitland F. W. *Roman canon law in the Church of England*. London, 1898. 184 p. URL: <https://www.lawbookexchange.com/>
198. May, James R., Daly, Erin. *Advanced Introduction to Human Dignity and Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. 160 p. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/advanced-introduction-to-human-dignity-and-law-9781789901702.html>
199. Mayer Otto. (1895) *Deutsches Verwaltungsrecht*. Leipzig: Duncker & Humblot. 2024. URL: https://archive.org/details/bub_gb_lm0PAAAAYAAJ
200. Michel Mouskely, Zygmunt Jedryka. *L'évolution historique de l'État soviétique*. *Revue internationale de droit comparé*. 1955. Vol. 7, № 2. P. 324–348. 2024. URL: https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1955_num_7_2_9234
201. Popescu R. D. (2023). *Legal Particularities in the Medieval Era*. IDEAS/RePEc. URL: <https://ideas.repec.org/p/smo/raiswp/0301.html>
202. *Preparing Public Administration for the European Administrative Space*. SIGMA Papers № 23. 2009. URL: www.sigmaweb.org/pdf/SIGMA_SP23_98E/pdf
203. *Public Administration Reform and European Integration*. SIGMA Conference, Budva, Montenegro, 26-27 March 2009. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/28/16/42750597.pdf>

204. Pütter, Johann Stephan. Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des Teutschen Reichs. Theil 1. Bis zum Jahre 1558. von Johann Stephan Pütter. Göttingen: Vandenhoeck, 1786. [14] Bl., 460 S. (Historia Germaniae generalis). Digitalisiert von der Bayerischen Staatsbibliothek. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10016839>

205. Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006. Official Journal of the European Union. L 347, 20 December 2013, pp. 320–469. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1303/oj>

206. Schill S.W. Transnational Legal Approaches to Administrative Law: Conceptualizing Public Contracts in Globalization. Jean Monnet Working Paper. New York University School of Law, 2013. № 5/13. P. 2

207. Sergio Alonso de León. Composite Administrative Procedures in the European Union. Doctoral Thesis, Universidad Carlos III de Madrid, Getafe, 2016. URL: <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/24285>.

208. Smyk, Grzegorz. Development of Administrative Sciences in the 19th Century. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, vol. XV, 2022, no. 1, pp. 313–327. DOI: <https://doi.org/10.32084/tkp.4474>

209. The Digest of Justinian (1998)/ translated by Alan Watson. Revised English language edition. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2024. ISBN 978-0-8122-2033-9.

210. The European Administrative Space: Governance in Diversity. Annual Conference of the European Group of Public Administration (EGPA). September 2002, the University of Potsdam. URL: <http://www.uni-potsdam.de/egpa2002>

211. Tifine, Pierre. *Droit administratif français*. 3e éd. Paris : Éditions Juridiques Franco-Allemandes (EJFA). 2016. 664 p. ISBN : 9783639560954. URL : <https://www.lgdj.fr/droit-administratif-francais-9783639560954.html>

212. Towards a European administrative space. The 1st Connex Thematic Conference, London. 16–18 November 2006. URL: www.connex-network.org

213. Treaty establishing the European Economic Community (Treaty of Rome), 25 March 1957. Official Journal 84, 30.12.1957, p. 1–184. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11957E%2FTXT>

214. Vlastos G. Solonian Justice. *Classical Philology*. 1946. Vol. 41. No. 2. Pp. 65–83. URL: <http://www.jstor.org/stable/267356>.

215. Vyshinsky, Andrei Y. *The Law of the Soviet State* / General editor: Andrei Y. Vyshinsky ; Translated from the Russian by Hugh W. Babb ; Introduction by John N. Hazard. New York: The Macmillan Company, 1948. Published for the American Council of Learned Societies.

216. Waline J. *Droit administratif*. 26. Paris: Dalloz, 2016, S. 685 (Rn. 660). 787. S. 685.

217. Walter van Gerven. European Court of Justice Case Law as a Means of Unification of Private Law? *Fordham International Law Journal*. 1996. Vol. 20, Issue 3. Pp. 680–698. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol20/iss3/5>.

218. Wollenschläger F. Constitutionalisation and Deconstitutionalisation of Administrative Law in View of Europeanisation and Emancipation. *Review of European Administrative Law (REALaw)*. 2017. Vol. 10, No. 1. P. 1–27. URL: <https://www.uitgeverijparis.nl/reader/199912/1001322674>

219. Wüstenbecker H., Sommer C. *Verwaltungsrecht AT 1*. 18. Auflage. Münster: Alpmann und Schmidt Juristische Lehrgänge Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2019. 228 S.

Наукове видання

Заросило Володимир Олексійович
Рибченко Сергій Олександрович
Грищук Богдан Анатолійович

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ВІД ГЕНЕЗИ ДО СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ
ПРАВОВОГО ПРОЦЕСУ**

Монографія

Підписано до друку 29.10.2025. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 15. Наклад 300. Зам. 225.

Надруковано у «Видавництво Людмила»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 5303 від 02.03.2017
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115
Тел./факс: +380504697485, 0683408332
E-mail: lesya3000@ukr.net